

Pasziánsz

PRELÚDIUM ÉS FÚGA

Szívek ura

(Elmész a francba, avagy *elszámolás a leszámolással* ciklusból)

Szeretni egyféleképpen lehet. Vesztesként. Mindeneke-
lőtt. Mondanám, ha ez még jelentene valamit. Különben is.
Kit érdekelnek ma a fájdalom gödrei? Rosszabb esetben
hullagödrei. Kit érdekel a zuhanás, a nyithatatlan ejtőer-
nyő, a félelem, ahogy a test közeledik a földhöz, ahogy...
földet ér; ahogy széthasad a koponya, ahogy szanaszét
fröcsköl a vér; vízen, mezőn, betonon, akárhol? Kit érde-
kel?

Elmész a francba!

Így. Ennyi. Esetleg legyintesz. Nagysokára egy névte-
len levelet küldesz. Megismerem az írásod. *A francban is.*
Nyomatott betűkkel akarod titkolni kilétedet.

„ELJÖTT A BOLDOGSÁG IDEJE. AKI EZT A LÁN-
COT MEGSZAKÍJTJA, SZERENCSETLEN LESZ A
SZERELEMBEN. EZT A LAPOT ÉGESD EL, DE E-
LŐBB ÍRD LE 20-SZOR, ÉS KÜLDD EL 20 FIÚNAK;
MIKÖZBEN ÍROD, IGYÁL MEG 5 POHÁR VIZET 25
KANÁL CUKORRAL; ÉS 1 ÉVIG NE KÖZÖSÜLJÉL,
MERT HA MEGTESZED, LEVÁGJÁK A FÜTYID. JA,
MEG ANNYIT, HOGY FEL KELL VENNİ EGY PIROS
PÖTTYÖS KENDŐT ÉS BIKINIT. 2 HÉTIG ÍGY KELL
MENNED AZ UTCÁN. 33 NAPON BELÜL RÁTA-
LÁLSZ EGY OLYAN LÁNYRA, AKI TÉGED SOHA
NEM HAGY EL, ÉS EGYÜTT LESZTEK, AMÍG MEG
NEM HALTOK.

SOK SZERENCSET!”

Nos. Biztosan ez lehetett a baj. Nem égettem el a leve-
let. Nem küldtem húszfelé. Nem ittam cukrosvizet (nem
ettem meszet!). Nem vettem föl bikinit és kendőt. Etc.

Röhögöm kell. Most már. Akkor is kellett volna, évek-
kel ezelőtt. De nem tudtam. Valahogy sajnáltam. Őt. Zsu-
zsát.

Különben. Is. A vesztes megbocsát(hat).

És most megint röhögöm kéne.

Rajtad, Andrea Natasa. De nem tudok.

Sírni se.

Azt mondtad, jó neked, ha *kiveszlek a közösből*. Még-
sem jó. Na jó. Bennehagylak.

Rögök ura

(Elmész a francba, avagy *a körbeszart Paradicsom* ci-
klusból)

Cö-cö-cö. Mit akarsz te itten? Te, gyűttem! Főd kéne,
mi? Ezt neked! (Alkalmazkodással alátámasztva, hogy nem
tréfál.) Cö-cö-cö. (Aztán már hárman nem tréfálnak, majd
négyen, és így tovább.) Elmehetek a francba, ahonnet
gyűttem. Cö-cö-cö.

Te, komám, megvenném az összes kárpótlási jegyed.
(Nyújtja a kezét. Semmi cö-cö-cö.)

Nos. Ezúttal te mész a francba, komám, én licitálni.

Megyek a földemért.

Kiveszem a közösből.

Birtokolni kétféleképpen lehet.

Se így. Se úgy.

Tartalom

Zalán Tibor: A kor falára (publicisztika)	1. és 48. old.
Seprősi-Czárán György: Pasziánsz (tárca)	2. old.

Lírai napló 1956-ról

Balogh László versei	3. old.
----------------------	---------

A nyelv és én

Serfőző Simon: Megmaradni (vallomás)	5. old.
Lengyel Klára: Lehet-e szeretni a nyelvtant? (cikk)	7. old.
Sarusi Mihály: Ó-anya-nyelvben (vallomás)	9. old.

Közelkép

Rideg István: Fájdalomvirágok (kritika)	11. old.
Galgóczy Zsuzsa: A szeretet szül verset (interjú)	14. old.
Pádár Julianna: Hiányba törten (vers)	16. old.
Rideg István: Ha lenne gyermekem... (kritika)	16. old.

Vita

Székely Péter: A modernizáció kényszere (vitacikk)	20. old.
--	----------

Gondolkodó

Szathmáry István: Blöff vagy szenzáció? (Interjú Pap Gáborral a koronáról)	23. old.
---	----------

Itt vagyok honn...

Bagi Gábor: A Thonuzoba-féle besenyő betelepülés (tanulmány)	26. old.
Elek György: Utak, vásáros helyek a hódoltságkori Nagykunságon és vidékén (tanulmány)	30. old.
Ágoston Gábor: Karcag és a magyar turkológia (tanulmány)	38. old.
Zelei Miklós: Nézem a tv-t (tévékritika)	46. old.
Kör/tér (Postabontás, Híreink)	47. old.

Mellékletünkben *Ecseki Jánosné* Rólunk írták című cikkbibliog-
ráfiáját közöljük.

A címloldalon *Hangyási Attila* rajzát, a 6., 22., 29., 45. oldalon
Csokai Diána grafikáit láthatják.

A piktográfiákat *Györfi Sándor* tervezte.

Főszerkesztő:

Körmendi Lajos

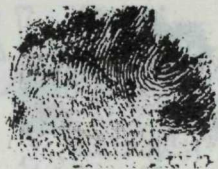
A szerkesztésben részt vettek:

Dorkovics Ágnes, Elek György, Erdei-Szabó István,
dr. Lengyel Klára, Seprősi-Czárán György, Szécsi Valéria

Tipográfia: Dede Géza

Lapmenedzser: András László

Szerkesztőségi titkár: Kiss Józsefné

Balogh László versei

Honfiak voltak

„A magyar népnek a forradalmárokról,
 hogy ne higgyenek a pesti gazok
 becsméréseinek.”

Én láttam őket, mint vártak vágyva
 jövőt ígérő szavak igazára.
 – Hiába vártak.

Én láttam őket, hogyan keresték
 szóvirág mögött a gazok tettét.
 – Jót nem találtak.

Én láttam őket, mikor nem tűrtek,
 s Gazt és Idegent hogyan gyűlöltek.
 – Vérük magyar volt.

Én láttam őket, fegyvert hogy fogtak,
 tömött sorokban hogyan robogtak.
 – Hősként tették.

Én láttam őket, hogy hulltak sorba
 vérázott testtel a pesti porba.
 – Honfiak voltak.

Tiszaföldvár, 1956. október 24.

Diákjaimhoz

Halljátok, amit nektek mondok:
 dobjatok félre minden rongyot,
 félre szennyet, s ami szennyet takar,
 de legyetek ember és magyar!

Legyen szemetek mindig éles,
 lelketek szépre, tette éhes,
 fejetek emelt, nyílt a homlok,
 s gerinc legyen a tartóoszlop!

Ne tűrjétek meg láncot, zárat,
 szívetek szüljön ifjú vágyat,
 s ifjú tűz forralja véretek,
 mert így maradhat meg népetek!

Tiszaföldvár, 1956. november 1.

Pesti panasz

Sohsem volt Pesten ilyen sok panasz!
 – Panaszodik most minden lámpavas;
 nem érti, hogy mért gyalázzák őket,
 miért kötnek rájuk lőkötöket.

Tiszaföldvár, 1956. november 2.

Szolnok városának

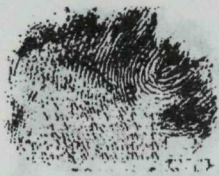
Hová lett Zounuc dicső népe,
 s Damjanich csatájának hősei?
 hogy lehet, hogy a múlt magyarja
 magát csúf árulóvá nőtte ki?

Az ősz, öreg város keble
 a bitorlónak búvóhelyet ad,
 engedi, hogy az éter szárnyán
 terjednek félrevezető szavak.

Engedi, hogy a magyar Tisza
 végigzúgja a parti falvakon:
 Szolnok behódolt! Nem tesz semmit!
 Engedi azt, hogy elveszen a hon!

Hová lett Zounuc dicső népe,
 s Damjanich csatájának hősei?
 Hogy lehet, hogy a múlt magyarja
 magát csúf árulóvá nőtte ki?

Tiszaföldvár, 1956. november 5.

Jegyzetek

Az ész megáll, a lélek fölsikolt,
a hű magyar szív megszakad;
e szörnyű kínra és szörnyű sebre
nincsenek nyugtató szavak.

Tiszaföldvár, 1956. november 8.

*

Nem mi hajoltunk,
erőszak tört le
vérüinktől ázott
hazai földre.

*

Nem lesz itt nyugta idegen népnek,
amíg e földön magyarok élnek!

*

A zsarnok meggyötörte népem,
s aztán odaállított,
hogy régi nyelven, régi szóval
tartsak én szónoklatot.

De mikor szóra nyílt az ajkam,
s láttam a vérző, ifjú szíveket,
csak ennyit mondtam nekik csöndben:
„Karthágó elesett!”

– Szavam mégis a szívbe markolt,
s megfeszült minden ifjú kar.
E csöndes, néma mozdulásban
hiszem, magyar lesz a magyar!

Tiszaföldvár, 1956. november 9.

Megtiltás

Imigyen szól a nagy Megtíltó –
mikor a vész még egyre tart:
megtiltom magyarnak nevezni
a jogért föllázadt magyart!
Fasiszta, ellenforradalmár,
briganti vagy amit akar!
Minden lehet a világ előtt
csak nem jogért küzdő magyar!

Tiszaföldvár, 1956. december 8.

Ködös, könnyes, kéklő szemmel...

Öreg szőlőhegynek
kopott kupolája,
ködös, könnyes, kéklő szemmel
néz le a Tiszára.
Magyarosan néz le,
farkas-szemet nézve,
míg körötte
zsarnok ölte
magyaroknak vére
kiált fel az égre.

Bene (Kárpát-Ukrajna), 1956. december 26.

Nem is magyar...

Nem is magyar, kit meg nem ver e
sötét magyar kor janicsárja!
Nem is ember, ki botja súlyját
szorított foggal ki nem állja!

Korcs az, ki fél a puskatusnak
marokra fogott nehezétől,
s megtört gerinccel visszatörpan
a bérenc fölemelt kezétől!

Az igazabb e fájó korban,
ki viseli a nagyobb kéket,
hisz a magyar most hátán érzi,
hogy parancsolnak „elvűsége”!

Tiszaföldvár, 1957. január 30.

Március idusán

François Villon egykoron
így írt egy hűvös alkonyon,
mikor a fa már áll a kész:
„Nyakamon érzem, seggem mily nehéz.”

Most én érzem a seggemen,
kora tavaszi reggelen,
mikor az ember nyögve kél,
hogy nemrég írott versem mennyit ér.

Szolnok Megyei Börtön, 1957. március 15.

Serfőző Simon

Megmaradni

„Szó csak annyi volt a számban, amennyivel a tehenekre kiabáltam.”

Egyik versemből, versprózából idézem ezt a sort, amelyben tizenkét-tizenhárom éves koromat próbáltam föl-eleveníteni. S azt megfogalmazni benne, hogy hiába silabizáltam a véletlenül kezembe került újság, kalendárium verseinek sorait, nem beszélve azokról a költeményekről, amelyek a tankönyvben szerepeltek – kötelező olvasmány voltak tisztító hatása eleve megnehezítette befogadásukat – alig értettem, fogtam föl belőlük valamit. Főleg a régi magyar költészet reprezentánsai: Janus Pannonius, Zrínyi, Balassi költészetével nem tudtam mit kezdeni. Szavakat olvastam, amelyek közül nagyon sokat nem értettem, nem tudtam mit jelentenek. S a számomra értelme-nincs szavak megközelíthetlenné tették a verseket.

Abban a falutól távoli, szántóföld-szagú, tarlós, gyalogdűlős, boglyás, kazlas, szárkúpos tanyai környezetben, ahol gyerekkorom futkosott valamikor, nem tudom volt-e száz-kétszáz szó, ami megfordult a számban, amivel a szüleim érintkeztek velem, egymással. Legtöbbje ezeknek is csak ide, ebbe a paraszti világba kötődött, tárgyakat neveztek meg, munkára szólítottak, földre, állatokra vonatkoztak, jószágokat hívó, azokra kiabáló szavak voltak.

Tudtam, mi a ház, ól, istálló, fészter, kóter, mi az udvar, kert, kapu, kerítés, azután mi a föld, sár, por, szél, melyik a búza, zab, kukorica. Ismertem a szerzőszámokat: ekét, ekekapát, fogacsot, törtöt, gereblyét, ásót, szárvágót, kaszát, tokmányt. De például a kocsirol sokáig nem tudtam, hogy annak szekér az igazi neve. Mi csak kocsinak mondtuk otthon. Az ösvény, csapás szavakat se ejtettem ki soha, csak utat ismertem, s esetleg a dűlőt.

Sokáig nem tudtam, mit jelent a kikelet, mi a hír, a gyakorta, a felbuzdul. Balassi Bálint: Egy katonának című verséből valók ezek a számomra akkoriban teljesen idegen, sohasem

hallott szavak. S idézhetem belőle a többi: holott, végek, lobogó, kópiát, roppant (két jelentése is van), sík, strázsza, nyugszik, emberség, példa, szép tisztesség (tisztességtől hallottam csak), vagyon (két jelentésű ez is), azután: lelse, hívség, multságok, örvendeznek, méltón, szerteszerint.

Ahhoz, hogy én ezt a verset akkoriban megértsem, esetleg meg is szeressem, ismernem kellett volna a benne előforduló szavak értelmét, jelentését.

Csak hogy honnan ismertem volna? Szüleim a munkával, tennivalóikkal voltak elfoglalva, nem énelem, nem azzal, hogy tanítsanak, beszéljenek hozzám, velem. Az előbbieken felsorolt szavak többsége ráadásul régies, nem forog közszájon. Másik része is inkább az irodalmi nyelvben használatos. Az a kevés pedig, csak a szűk környezetre vonatkozó, az idevalósi élethez kapcsolódó szó, amit otthon a családban használtunk, kizárta, hogy a versek megérintsenek, megszeressem az irodalmat.

Legalábbis akkoriban.

De nemcsak a régebbi korok költőihez nem sikerült közel kerülnöm, ugyanúgy nem sikerült a későbbiekhez sem: Kazinczyhoz, Csokonaihoz, Vajdához, Reviczkyhez (kivétel volt Petőfi, s talán még Arany János). Ami nem is egyedül a szavak jelentésének nem ismeretén múlt, hanem azon is, hogy nem voltam elég nyitott, fogékony a képes beszéd befogadására. Arra, hogy a képes beszédet, a költői képet érzékelni, értelmezni tudjam. Újra Balassi Bálint verséből véve a példát: a vitézségből formát adni, széjjel járti jelentése képszerűen megjelenjen előttem. Akárcsak az, hogy a vitézeknek a nagy széles mező, az szép liget, erdő sétáló palotájuk.

Benne kellett volna élnem egy olyan közösségben, ahonnan mint mádárjajok a fákról, naponta énekek szállnak föl, s a mesemondás mindennapos. A mesék, népdalok láttató, látomásos képei meglódtították volna a

képeletem. Hogy ismertem volna és beszéltem is volna ezt a nyelvet!

Az ötvenes, hatvanas években, amikor korra a felcseperedésem, serdülököröm ideje esik, a paraszti tradíciók még csaknem élő-elevenek voltak, nem vettek szét, mint a városi gyérből hagyományok, s az azokat ébren tartó dalárdák, színjátszóköri, műkedvelő kisközösségek. A falu még ellenállt, tartotta magát.

Mégis az országban már kiterjedt szigetek, csaknem összefüggő sziget-csoportok alakultak ki, mint az én szülőfalum körül is, ahol a népi kultúra már bomlóban volt. Régebről kezdődően.

Móricz Zsigmond, Nagy Lajos, Veres Péter, Illyés Gyula munkáiból ismeretes, milyen okok indították el ezt a folyamatot, mi volt az oka a falusi, paraszti alja sorsban élő fiatalok, a fölfelé törekvő fiatalabb korosztályok elvagyódásának, városok felé igyekezetének. Még ha ott csak cseléd, s altiszti munka várta is őket. Az is többet ért, biztonságosabb megélhetést nyújtott, mint az otthoni napszámos-, summás-, zsellérélet. Szabó Zoltán, Kovács Imre, Féja Géza szociográfiai látélete, ha lehet, még a szépirodalmi megközelítéseknél is mélyebbre hatoló volt, tényszerűségüknel fogva lázítóbb erejű. A falujukba visszakerülők vagy csak hazalátogatók a városokból a „lesüllyedt kultúrát” szállították. A népszínművek, műdalok felszínessége, olcsósága, nem egyszer ordenárisága végezte a maga áldásos munkáját.

A nyelvromlás, hagyományaink erodálásának folyamata azóta sem állt meg. Sőt az elmúlt orosz-fennhatóságú évek, évtizedek alatt tovább romlott a helyzet, s romlik azóta is folyamatosan. A kommersz, a rádióból, tévéből áradó silányság elfojtja érzékenységünket a szépre, nemesre. A rendszerváltás utáni nyugat felé fordulásunk sem enyhített a kultúrára nehezedő nyomáson. Talán még súlyosbodott is. Az amerikanizációs hatás ugyanis

kivédhetetlennek tűnik. Rafinált erőszakossága ellen, amivel sajátosságaink kioltására törekszik, alig tudunk védekezni. Hiszen eszközeiben kifinomultabb, mint volt a keleti.

Éppen ezért veszélyesebb is.

Mindennapjainkban tele vagyunk hajszoltságunk izgalmával, fülünk tele a tömegkommunikációs eszközök hangjával, szemünk a tévé villózó képeivel. Nincs nyugalmunk, időnk magunkra és magunkba figyelni. Kiszolgáltatottak vagyunk előregyártott nagyipari szokványoknak, idényjellegű híreknek, divatos értesüléseknek. Amelyek befolyásolják, irányítják viselkedésünket, gondolkodásunkat. Megtizedelik szókinccsünket: kirostálódnak a finomabb szavak, érzések. A darabosabbak maradnak fenn. Szürke, szegényes, eldurvuló világ felé sodródunk, szánkban megdadogósodó szavakkal, keverék nyelvvel.

A tévék, rádiók nem élőbeszédre, olvasásra ösztönöznek. Számukra ki-mosott, átprogramozott agyak kellenek, hogy magukat ránkkényszeríthes-sék. Új analfabétizmus fenyeget. A képes, tiszta, érzékletes nyelv helyett a szövegelés, semmitmondó hadarás terjed. A megemelt nyelv, fentebb stíl

kiveszőben. S mintha az irodalom is követni akarná elszürkülésével nyelvünk általános ellaposodását. Lehet ez divat is, a fennkölttség, választékosság elutasításának divatja. A metaforikus nyelvről a hideg fogalmi nyelvre való áttérés figyelhető meg.

Valószínűleg összefüggésben azzal, hogy az irodalmi műfajok erős változásokon mennek keresztül. A hagyományos lírai, epikai, drámai alkotások között megszűnőben a merev határ. Aminek eltüntetésére, föllazítására mindig is történtek kísérletek (lásd Petőfi), de talán sohasem olyan hévvel, elszántsággal, mint manapság. Esszé-szerű elemek kerülnek bele a regényekbe, líra keveredik a drámába, terjed a monodráma, eposzi méreteket ölt a vers, vers-prózák, próza-versek jönnek létre. Egymás házatájára járnak át a különböző műnemek, s hoznak létre új alakzatokat.

S a művek, a régivágásúak is, egyre magányosabbak, magukba roskadóbbak. Egyre kevesebb olvasóval számolhatnak. Tétováságukat növeli, hogy politikai pikantériáját elveszítette mára az irodalom. Nem kell már a sorok között sem olvasni. Abban azonban nem hiszek, hogy emiatt csak önmagával kellene foglalkoznia, csak tiszta esztétikai értékek létrehozására törekednie. A valóság tükröztetése, a

bajok fölfedése, kimondása, a veszélyekre figyelmeztetés mindenkor feladata volt és lesz is az irodalomnak.

A könyvek iránti érdeklődés csökkenése, az irodalom jelenleg tapasztalható funkciózavara nem csupán a politikai utalások elmaradása miatt tapasztalható. Az olvasáshoz idő kell, kellene, s igény is persze. Azonban ingerszegény, beszédre leszoktatott, nyelvemlékeinket, a nyelvet, népdalainkat felejtő, alig ismerő környezetből hiába várunk új olvasókat. Számukra megközelíthetetlen az irodalom. Mint ahogy jó ideig számomra is az volt.

Vajon akik mostanság járnak iskolába, s olvassák Balassit, Berzsenyit, ők mit tudnak abból feldolgozni magukban? Akik tévén, videón nőnek fel, s teszteket töltenek ki, mit tudnak kezdeni a verssel? A verssel, amely sűrítőmény, a nyelv legtömörebb formája, legmagasabb szintű alakzata.

A magyarság továbbélésének föltétele, hogy megőrzi, meg tudja tartani nyelvét. Hiszen csak általa tudunk igazán örülni, szeretni; biztonságban: itt-hon érezni magunkat. A nyelv által tudunk megmaradni odavalósinak, ahová születünk: utcazugokba, domb-aljakba, faluszélekre.

Általa tudunk megmaradni magyar-nak.

Csokai Diána: Szék drapériával II. (1988)

Lengyel Klára

Lehet-e szeretni a nyelvtant?

Szokták figyelni az óvodásokat?

Próbáltak már válaszolni kérdéseikre? „– A csigának miért csiga alakú a háza? Hogy tekeredik bele? Mikor fogja levetni?” „–A cserebogarat elcserélik? Vagy cseréből van?” „–A százöt az miért kevesebb, mint az ötszáz?”

Vajon hány szakkönyv kell ahhoz, hogy kíváncsiságukat kielégítsük?

Allandó kérdező hajlamukat mi nyitottságnak vagy fogékonyságnak nevezzük. Pedig csak arról van szó, hogy számukra a világ bontatlan még. Emellett a sajátjuk. Ígyhát egészen természetes, hogy azt meg akarják ismerni. Úgy, ahogyan az van. A maga egészében.

Ilyenkor lépünk közbe mi, felnőttek. Azzal, hogy a világ dolgait csoportosítani kezdjük. Például nekik való és nem nekik való darabokra. Vannak bonyolult dolgok: „– Ezt még apád sem érti, hogy is fognád föl te?”. Intim dolgok: „– Nem neked való még ez, fiam, majd ha nagy leszel...” Aztán vannak olyanok, amik bennünket nem érdekelnek. Untatnak vagy egyszerűen nem értjük meg őket: „– Jaj, hagyjál már ezzel, gyerekem!”, vagy: „Ugyan már, ilyen csak a mesében van!”

A végeredmény az, hogy saját (agy) kényelmünk érdekében kizárjuk őket a világ egyes területeiből. Arra neveljük őket, hogy bizonyos dolgok érdektelenek, elfelejteni valók; vagyis nyitottságuk ellen dolgozunk.

Az iskola pedig...

Igen, az iskola is csoportosít, csak másképpen. A feltűnően rokon dolgokat (számok, hangok, betűk stb.) beleosztja egy „órának” nevezett foglalkozásba. Persze, másképpen nem is lehetne tanítani, no meg helyükre kell tenni az egyes fogalmakat. Csakhogy így elszigetelt egymástól a rokon területeket, másokat meg kizár, mert nem érintkezik velük. Kevés az olyan tanár, aki felhívja a figyelmet a dolgok kapcsolataira. Főleg, ha ezek nem az ő szakterületét érintik.

De más gond is van az iskolával. Tudniillik, ott a lecsupaszított, száraz-zá, érdektelenné tett témaköröknek és

gyermekeinknek (esetleges rossz) viszonyát rögzíteni szokták. Az úgynevezett érdemjegyekkel. Ilyenkor derül ki, hogy az eddig minden iránt érdeklődő fiacskánk, leánykánk nem tud olvasni, sőt, nem is szeret, rosszul számol; suta, botfüle és rosta agya van szegénykének. És a gyerek ilyenkor már önmagát zárja ki a világ egyes területeiből „Úgysem fogom megérteni!” vagy „Nem érdekel!” felkiáltással.

Úgy vélem, ha egy átlagos képességű gyerek *utál* egy tantárgyat, abban nem ő a hibás. Azért nem szereti, mert elvették tőle a siker lehetőségét. Rossz a tananyag, mert nem az ő szintjének megfelelő, mert túlságosan elvont vagy távoli, mert száraz vagy rendezetlen. Vagy (és főleg) mert rossz a tanár.

De, természetesen, a kép nem ennyire sötét. Vannak jó iskolák, ügyesen kidolgozott tanmenetek, érdekes foglalkozások és kiváló tanárok is. Mély tiszteletet érzek mindegyikük iránt.

A nyelvtan tanítását is elrontották valakik, valamikor, valahogyan. Emiatt buggyantak ki belőlem a fenti gondolatok. A gyerekek ugyanis nem szeretik a nyelvtant. A gyerekek, úgy általában. A nyelvtant, úgy általában. Azok, akik szívesen foglalkoznak a „magyarral”, örömmel olvasnak, írnak; tanulnak és elemeznek verseket. A nyelvtant pedig inkább csak kényszeredetten bemagolják.

Jó néhány éve tanítok az ELTE magyar nyelvi tanszékén. Tapasztalataim az előbbi megállapításokat erősítik. A felvételi tesztek elveszített pontszámai csaknem mindig a nyelvtani részben található meg – még a legkiválóbb hallgatójelöltek esetében is. Az idén ötvenen szóbeliztek nálam. Közülük csupán egy, ismétlem: egyetlen jelentkező vallotta magát „inkább nyelvésznek”.

A felvételi bizottság felajánlja a jelentkezőnek, hogy válassza ki, mely tárgyról kíván először beszélni: nyelvről vagy irodalomról. A többség, természetesen, tudja, mennyire fontos az első benyomás, s jól akar szerepelni. Ígyhát azt választja, amiből megbízha-

tóbbnak érzi tudását, tájékozottabbnak mutathatja magát. Nos, ennek fényében mondom, hogy a jelentkezők közül csupán öten feleltek először nyelvtanból. Közülük is hárman azért, mert véletlenül velem szemben foglaltak helyet. „– Ja, most akkor nyelvtannal kell kezdeni? Na, mindegy” – mondták reszketve.

Fölvettünk jó néhány olyan hallgatót, akiknek a magyar mellett a matematika vagy a zene (esetleg mindkettő) volt az erősségük. Róluk az első néhány szemeszter végén ki fog derülni: a nyelvészethez van nagyobb érzékük. Azt fogják jobban szeretni. Akkor fognak rádöbbenni; a nyelv érdekes, sőt, izgalmas területe a világnak.

Mi adhat megoldást?

Természetesen, a szemlélet megváltoztatása. Vissza kell térnünk az óvodáskor nyitottságához, s az ott kialakult érdeklődést kell tovább fejlesztenünk. Biztos vagyok benne, hogy én azért lettem nyelvész, mert gyermekkoromban játéknak fogtam föl a hangokat, betűket, a szókincset. Nagypámmal folyton új és új játékokat találtunk ki. Sétáltunk, fogtuk egymás kezét, és játszottunk. „A – a” – mondta ő. „Kacsa” – mondtam én. „I – a” – mondta ő. „Cica” – mondtam én – „Vagy pipa”. ... „Kér” – mondta – „Most találj ki olyan szót, ami majdnem ugyanez, csak nem é van benne!” – „Kár, kar, kor, kör” – válaszolhattam.

Ilyen indítatás után már a nyelvtanóra száraz és unalmas szabályrendszere sem tántoríthatott el a nyelv szeretetétől. Azt hiszem, a nyelvtankönyvben lévő szabályokat függetlenítettem a nyelvtől. Nem gondoltam arra, hogy most a nyelvről van szó. Nem foglalkoztatott, hogy mi is ez; meg kell tanulni, és kész. „Az ige cselekvést, történést, létezést kifejező szó, mely a mondatban mindig állítmány” – no, és akkor mi van?

Persze, nem lehet mindenki nyelvész, és nincs mindenkinek játékos kedvű tanítóbácsi nagypapja. Játsszani azonban minden gyerek nagyon szeret, főleg új, különleges játékokat. És a

játék nem remélt sikerélményekhez juttat, tehát újabb ismeretek megszerzésére ösztönöz. Kollégáimnak, a nagy szakmai viták közepette, gyakorta kifejtem, nem is lenne szabad „igazi” nyelvtant tanítani az általános iskolában, esetleg csak a legvégén, a felsőbb osztályokban. Mert ez a véleményem. A nyelvtan tanítását nyelvi játékokra kellene ráépíteni, s a játéktól akkor sem lenne szabad elszakadni, ha már komolyabb, a tudomány határát súroló fogalmak kerülnek szóba.

A szigorú értelemben vett nyelvtan tanításának jelenlegi módja a következő szituációt juttatja eszembe. Képzeld el, hogy egy csapat gyereket kivézenyelnek az uszodába, ott megmutatják nekik a vizet, a kapukat, a labdát; röviden közlik vele a pólózás szabályait. Aztán belökkik őket a mélyvízbe. „Játsszatok!” – Majd ezek után nekilátanak értékelni ügyességüket. Közben pedig azt sem tudják, melyik gyerek tud úszni, s melyik nem.

Hát persze, hogy először az úszást kell tökéletesen megtanítani, aztán a labda kezelését; és csak a végén a cselezést meg az egyéb trükköt!

Hát persze, hogy először beszélni és írni kell megtanítani csemetéinket, méghozzá igen jól! Mert a nyelvtan anyaga más, mint a többi tantárgyé. A világ legtöbb dolga ugyanis tőlünk függetlenül létezik, (l. színek, formák, mennyiségek, élőlények stb.) Éppen ezért, mert rajtunk kívül állnak, könnyen tanulmányozhatók. Nyelv és ember azonban közvetlen kapcsolatban állnak egymással: ember nélkül nincsen nyelv. A nyelv bennünk létezik. A nyelv tanulásának anyaga olyan, melyet mi magunk állítunk elő. Namármost, ha gyermekeinkben, az egyedekben a nyelv rendszere csak csökevényesen van meg, éppen a vizsgálandó anyag lesz hiányos vagy töredékes, így nem remélhetünk sikert a nyelvtan oktatásában. Magyarázhatjuk nekik a szókinccs rétegződését, ha nincs megfelelő szókinccsük!

Ezért vélem úgy, hogy előbb jó beszédkészséggel, bő szókinccsel kellene felruházni az iskolásokat. A nyelv tanításának ez az igazi célja, és nem az, hogy meg tudják határozni a névszói

állítmányú, főnévi igenévi alanyú mondat lehetséges részeit.

És maradjunk még a vízilabda-hasonlatnál! Az már természetes követelmény napjainkban, hogy minden gyerek tanuljon meg úszni. De arra nem törekszünk, hogy az alapiskola évei alatt tanuljanak meg tökéletesen fogalmazni. Valószínűleg abból indulunk ki, hogy beszélni mindenki tud. (Persze, biztos vagyok benne, hogy a nyelvórák követelményei között valahol ott szerepel a beszédkészség fejlesztése is. Azt hiszem azonban, éppen erre marad a legkevesebb idő.)

Az lenne az igazi, ha az iskola első hat osztályában nem is tanulnának mást a gyerekek, csak fogalmazni. Beszédben és írásban. Ehhez persze hozzátartozna a jó kiejtés, a helyes beszédtempó, a megfelelő hangsúly oktatása, a szókinccs bővítése, a stílus alkalmazásának tanítása; és természetesen, igen szigorúan, a helyesírás gyakoroltatása. A kötelező tanulmányok befejezésével mindenkinek tudni kellene legalább öt percig hibátlanul, összefüggően beszélni bármilyen ismert témáról; tudni kellene önállóan hivatalos és nem hivatalos fogalmazványokat, fogalmazásokat készíteni (hiba nélkül!). Megintcsak a felvételi vizsgán szerzett tapasztalatomat említem, hogy nagyon kevés kifogástalan önéletrajz került a kezembe. Valószínűnek tartom, hogy az önéletrajz, a kérvény, a hivatalos levél tartalma és formája nem kötelező anyag az iskolákban. Pedig inkább ezek készítik fel gyermekeinket az életre, mint tudományos alapfogalmak bemagoltatása.

És a nyelvtan tanítását sem kellene elszúrni azzal, hogy „van alany, állítmány; illetőleg igék és névszók stb.”. Sokkal inkább arra kell rámutatnunk, s minden új alapfogalom bevezetésével azt kell bizonyítanunk, hogy a nyelv is csak egy szerkezet, mely működik, mozog. Melynek alkotóelemei kisebb alkotóelemekből épülnek fel. Az alkatrészek, mint a gépekben, kicserélhetők. De más típusú alkatrészekkel szerkeztünk már másképpen fog működni.

Lám, a nyelvtan tanításában is van mód a játékokra. Mindenkor élvezettel hallgatom, ahogy a természettudósok megszemélyesítik az élettelen anyagokat, a folyamatokat. Azt mondják,

hogy ez vagy az az anyag „szereti” a másikat, „szívesen társul vele”, „legyőzi” stb. Én magam is így szeretek tanítani. Úgy láttam, a mondat szerkezete kiválóan megértethető ilyen módon. Csak egy példát hadd említsek! Akik gimnáziumban tanultak nyelvtant, biztosan megkínódtak a vonzat fogalmának, működésének megtanulásával. Én az egész vonzatügyet úgy szoktam hallgatóimmal megértetni, hogy képzeld el, hogy a mondat egy család, a mondatrészek pedig a család tagjai. Mivel, ugyebár, férfiuralom van, így a családfő, a mondat legfontosabb tagja az állítmány. Ez leggyakrabban az ige. A családfő feleséget szokott kívánni magának, mert azzal teljes az élete. (E megálapítás igazságán most ne vitázzunk.) Ami a családfőnek a feleség, az az ige nek a vonzat. A legtöbb családfő csak egyetlen feleséget tűr meg maga mellett: a legtöbb ige is csak egyvonzatos. Vannak aztán többneűek (két, három vagy négy feleségük van): ezek a többvonzatos igék. Aztán vannak olyan csibészek (jellemzően a poligámok közül valók), akik cserélgetik az asszonyt: hol ezzel, hol azzal vannak párban vagy szorosabb kapcsolatban. Ez utóbbiak a felcserélhető vonzattal bíró igék. És végül léteznek megrögzött agglégények is (az alanytalan igék).

Nem bonyolítom tovább a képet, pedig lehetne, hiszen a gyerekekről még nem is szóltam. De higgyék el, hogy a nyelvtan jól tanítható, megszerethető. Csak az elvont fogalmakat kellene kézzel foghatóbbá tennünk.

Számomra éppen a nyelvtan legnehezebbnek mondott része hatalmas és nagyszerű logikai játék. Mindenkit sajnállok, aki kimarad belőle. S ahogy elnézem a nyelvtankönyveket, szinte mindenki kimarad, kevesen tudják meg, hogy ez szórakozás is lehet.

Még egyszer visszatérek a vízilabdához. A sportbarátok túlnyomó része nem aktív sportoló. Csak szurkoló, aki érti a játékszabályokat, figyeli a „nagyok” szereplését, kijár a mérkőzésekre, megvitatja az eseményeket, s talán, vasárnap délutánoként a családdal vagy a szomszédokkal még kapható is egy-egy meccsre.

Nem lehetne a nyelvnek is ilyen „szurkolótábora”?

Sarusi Mihály

Ó-anya-nyelvben

Azt kéri Nagyságod: a nyelvről, Mihály! Írj, mit jelent.

Mit tesz Isten, magam is hasonló kérdésre készültem.

Vagyis hogy: a: nyelv. Meg minden.

Nyelved

Labancék azt mondják, „nem ajánlak el” Erdélytől! Valóban, minék tennék. Semmitől, ami mellett ki lehet állni, amit óvni kellene, amely a szeretetünkre szorul. Senkitől, akit a Romlás Ezredei maguk alá görgetnek, aki nyújtogatja még felénk félig letépett kezét, ám minék bevézni hófehér európai (marxizmus és hitlerizmus látta, tehát folttalannak aligha mondható) ingünk?! Senkiért és semmiért – Mucsán, anyám, tudad ezt? –, ha áldozni köllene érte. Adni a magunkéból! Bármit, akármit, akármeddig.

Sejtette-é Édesem, hogy későbbi korokban lesajnálni valóvá válik, amiért menekült magyar legényhez ment feleségül? Túlról, nevetséghatáron átvergődött magyarhoz. Ahelyett, hogy más iafiához kösse életét. Mert még a fejéhez vágnák (szegény, ha élne, nem élné túl, hogy amikor meghalt, hiába holt, mert fél évszázaddal későbbben, ha véletlen megússza azt a csúnya dolgot, szégyenkezhetne): Úgye, magyart a magyarnak?!

Mert – mondanom sem kell, nem mondták, de anélkül is tudtam – a kerítésen túl terem az igazi..., a mi fajtánkból. Aki attól különb, hogy többet szenved, s mégsem szedi (szíreszóra) sátorfáját!

Anyám lett elsőben szerelmes a nyelvbe; bármily fölfoghatatlan, abba, amely az övé lett. Nem mondom ki megint, melyikbe, mert még megszól-
nak jó uraim – ott túl az Óperencián, ám még az üveghegyek előtt. Óperencián innen, s még a Vasfirhang előtt – ja, már akkor – mindig csak az olvasás! Mert egész életét végigolvasta volna. Ha nem kellett volna mindég félbeszakítania mindenféle szaros ügyek miatt. Legföljebb a kezembe nyomta, leg-
alább te olvasd, kisfiam!

Valamikor apám is megháborodott,

mert – ahelyett, hogy (mondván, úgyis minden mindegy!) a római ősnyelv titkainak a tudójává képzelte volna ki magát a kurtafejéregyházi-kurticsi-kürtösi sváb-oláh-magyar borbélydában –, bár írni (böcsületesen) sem a magyar kisebbségi négy elemiben, sem a valach többségi három ipariskolai osztályban nem tanult meg, s könyvet később se vett a kezébe, a nagyvilág helyett a kisvilágot választva igazi népi mesemondóvá hagyta alakulni magát. S való, a z o n (mondhatni: e z e n) a nyelven. S csak öntötte rám, utolsó lehetéig, a népi epikának nevezett csuda dolgot.

Ha csak ennyit kapok is tőlük, untig elég Európából „Európába” vágyódó uraiméknak! Még hogy itt valaki jól érezze magát, s ne akarjon elszelelni?! Szeresse ezt a kutya nyelvet...

Még hozzá: bolondulásig.

Csak belebódultam, s fölmerülni belőle, kiúszni, kigyalogolni, kipattan-
ni belőle többé lehetetlen lett. Sőt! De még mennyire: hagytam magam örök-re elmerülni anyanyelvem mélyibe.

Való, mennél mélyebbre, annál jobb. Hogy még véletlen se rángathas-
son ki valaki onnan! Hajam nincs, hát akkor: pennámnál fogva.

Se.

Szóval a nyelv...

De kié?

Szóval a nyelv

Ha édöst, lelköm-galambomat, s egyéb szögedi dógot hallok, megválto-
zom: rosszkedvem jóra hangolódik, félálomból táncra perdülnek, s már ve-
le szólok – azzal a néppel, melyé let-
tem.

Nem azonnal, lépésről lépésre; könyvről könyvre; dalról dalra; mesé-
ről mesére; testvérről testvérré; mert
tótcsabai mezővárosvégen városiasodó
család fiaként sok szép nyelvi ígét nem
kaptam. Ami jutott: szlovák szavakkal

ékített magyari köznyelv. Az, amiből
beszélyfüzérre s kisregényre futotta.
Ám én regényírónak, eposzköltőnek
készültem!

Hogyne: ehhez kellett a mélybe vet-
nem magam.

Hamar megéreztem: csabai íróként
véghez nem vihetem, amit a fejembe
vettem. Nagycsabán ugyanis aligha ta-
lálom meg: magamat. Mivel a népem
újkígyósi, kisiratosi, békési-csanádi-
aradi, még tovább menve: a szögedi
nemzet. S hogy rátaláltam, kedvemre
belémerülhettem.

Az se ment máról holnapra! Kígyó-
son alig maradt rokon, Iratos túl az
országhatáron, anyám s apám már el-
hagyta a parasztnyelvet (különösen
apám, aki csak vénkorában s unszoló-
somra fordította-ferdítette néha beszé-
dét a majd elfeledettre; anyám hajlott
rá, hogy kedveskedésből avagy fájdalom-
mában magáról megfélekedve édesre
fordítsa mondandóját). Mindenesetre
édesanyámtól s édesapámtól nem kap-
tam indítást hazafelé – annál többet a
két öreganyámtól!

Az ura halálakor Kígyósról Csabára
menekülő nagyanyám eléggé magával
hozta a tót városba édes anyanyelvét;
kopott, ám annyira nem, hogy ne adha-
tott volna belőle unokájának. Könnyen
édösre fordult a nyelve. Iratosi (Saru-
si!) mamám meg csakis ezt a szót, az
ő-zőt ismerte. Ahány vele töltött nyár,
annyi édös nyelvemlék! Amihez bizton
fordulhat a költő, ha a szó legmegfele-
lőbb alakját keresi.

A legszívhezszólobbat.

Így aztán édes anyanyelvem: örega-
nyanyelv!

Szó, ami szó, ennél édösebbet el-
képzelnem sem tudok.

No persze öreg-anyanyelvi tudá-
somra ráfért egy kis népnyelvi kutatás:
elmélyedés a tájszóállással élők világá-
ban, s belémerítkezés a tájnyelv-kuta-
tásba. Paraszt és tudós segített megta-

nulni költői anyanyelvem, mely természetesen túllép az anya-nyelvjáráson. S akkor még nem szóltam Balassa Bálint s társai régi magyar nyelvéről, mely úgyszintén ragadt, csak ragadt reám.

Furcsamód az argó kevésbé. A betörő és a szakbarbár tolvajnyelve megmegjelenik az én munkácskáimban is, ám igazi hatást nem tett rám egyik sem. Idegen, mint a viselője.

Nocsak, erről lenne szó? Arról, hogy mi az enyém, s mi nem? Mivel tudok, mivel lehet azonosulnom, s mivel nem?

Szóval: ami alkalmas arra, hogy magamat kifejezzem. Amivel megkísérlelhetem fölfedezni az ismeretlent, benne magam. Amitől kedvem támad tovább ásni! Mélyebbre, tovább. Bele a közepibe, vagy: kerülgetni, mert csak ezt szabad.

A nyelvvel?

A nyelv?

Aligha a nyelv érdekes; a nyelv csak azért izgat, mert keresek valamit, megfogalmazni igyekszem a megfogalmazhatatlant, megfogni a megfoghatatlant; megragadni azt a pillanatot, amelyet jó lenne örökre itmarasztani, megfősteni azt a szépséget, amelyet leírva még nem láttam, fölmutatni azt a valamit, amiért érdemes levegőt venni, megmutatni az igazat, minek érvényesülésében csak reménykedhetünk.

A nyelv, anyám nyelve? Maga anyám! Nem öreganyámé, Balassié sem, annál inkább ők maguk! Kisiratos sem, csak a népe – akié vagyok.

S csak látszólag játék, ha századokkal ezelőtt használt szót használhatok, mert valamelyik édes öregemtől hallottam! Ha csűröm s csavárom.

Ez a másik, ami miatt időnként a nyelvbe menekülök. Rejtezkedésem oka gyakran – a tulipiros ántivilágban – a pufajkátlanított mondandó leplezése volt. Nem írhattam le, mikor, hol s

kik által játszódik (mondjuk) a valach kommunista megszállók ellen fegyvert ragadó székely szegénylegényekről szóló kisregényem, hát hozzáköltöttem némi (oldalakon át sorjázó népi düllő-, virág- és dudvanevekkel s egyéb cifrázkodásokkal keltett), hosszú énekbe, s nem elbeszélésbe való homályt! Némi-nemű rendőri (hivatásos irodalomelhárító) olvasókanonokot megtévesztő, széptanivá is varázsolható istenkáromlást.

No ez az, ami időnként túlzásokra ragadtatott. A gondolat rendőrije viszont izzadt, s csak üzengetett:

– Hiába minden, előbb-utóbb úgyis leleplezünk!

Tudták, de mit tehettek? Csukjanak le azért, mert beszélyemben a cselák földön huszítává lett délmagyarországi deák uraimék a fényes Prágában arról sutyorognak, hogy odahaza nyomozók térítik a népet? Mivel tiszt uraimék (elvtársként) valóban egyetemen diplomáztak, a hosszabb beszélyt olvasva kénytelenek voltak megérteni, hogy szerzőjük megint kisiklott a kezükből: az inkvizítort magyarán hitnyomozónak is nevezheted!

Ha a nyelv ilyen lehetőséget ad, hogy ne éltem volna velem!

Pedig, hidd el, jobb nem bujkálni.

De ha egyszer erre kényszerültünk?

Nyelvben bujdosó? Való; nyelvben megbúvó, nyelvből erőt merítő, nyelv-ből fészket és sáncot rakó, nyelvi oltárhoz forduló, nyelvünk teremtette Istenben bizakodó, sors kovácsolta nyelvvel élő, Isten nyelvén, mert a Magyarok Istenének a nyelvén könyörgő, imára és igehirdetésre egyaránt alkalmas, kardként s pajzsként egyaránt forgatható nyelvvel élő nép a miénk. S e nyelv mindeddig megvédett.

Hogy reánk tört a kifosztottak szabadsága, a nyelv már kutyagumit sem ér: a mai bajok ellen nem véd. Mainap mindenre a több pénz az orvosság, s ahelyett a nyelv nem áll jót. Romlik is,

ha nem vigyázol reá, a semmibe vész. Ha meg óvnád, a máj használó kiröhög! Az emberi nyelv helyébe a gépnyelv tolakszik, a fennmaradó helyet pedig valami fura tahónyelv tölti be, amellyel akár érzelmeket is ki lehet fejezni!

Nemcsak nyelvünk számíthat nem-sokára ómagyarnak. Azon túl, hogy mi magunk, azzá válhat minden, mi egykor érték volt.

Igen, az édes

Bakony-az-én-Párizsomról cikkeztem egykoron a megboldogult (mert aczélkar által levágott) szabad Mozgó Világban, hogy reá Sziveri feleljen: sem Párizs, sem Bakony, csak vér és takony. Hogy döbbenetemben tovább folytathassam: ha vér, s ha takony, akkor is, Párizs, és Bakony. S ha másnak, nem ok nélkül, keserű, nekem akkor is édes! Hogy ne mondjam: Édős.

Bármily keserű, csak azért is!

Ha leharapott nyelvvel is.

Vitán felüli, hogy nem nagy kunszt, ám mást nem tehetek.

Ó anya nyelvem: édes.

Bármily nevetséges – jó öreganyám, édesanyám s jómagam.

Nyelvünk, kenyerünk.

Hazai.

Ha tehetném, minden szó előtt keresztet fordítanék a nyelvemre.

Édes, véres.

Ezzel nem azt akarom mondani, hogy ha véres, édesebb! Pedig lehetséges. Csak hogy.

Ha más ki nem vágja, én le nem harapom!

Semmit sem nyernétek velem, más folytató.

Máskor, máshol, máshogy, de: ugyanazt.

Nem lehetetlen, hogy e máj labanc unokája lésszen ő.

Rideg István

Fájdalomvirágok

(Pádár Julianna Hetedíziglen című kötetéről)

Az olvasó egy komoly költőnő harmadik könyvét tartja a kezében. Lényegében az *Asszony a Kálvárián* (1991) kötet újraválogatása ez a gyászkeretes, lila borítású és koporsói mélységű tragédiákról éneklő kiadás. Szerzője Pusztataskonyban él, mint egy parasztasszony. Műveli kertjét. Gondozza öreg édesanyját. És ha ráér, ír. Mert a férjét a karcagi kórházban utolérte a váratlan halál. Őt pedig költővé tette a férje, élete párja koporsója feletti fájdalma.

S nem akármilyen! *Czine Mihály* mondja róla: „Találtunk egy női Sinkát.” *Körmendi Lajos* pedig ajánlásában egyenesen a magyar Antigonénak tartja. Maga vallja írásairól: „Verseim: az emberi sorstragédiák mélyről fakadó reflexiói, tükrei. Afféle fájdalomvirág.” „Az írás létszükségletem, mindennapi imádság. Betölti a hiányt, kitölti életem.”

Pádár Julianna számára az írás a szent élet. A lovászhati majorsági zselé-ívadék a megvertség félénk szavai által szól hozzánk, könyörüljetei rajtunk, s rajtam, emberek. Nem véletlenül hajol meg hát *Örökség* című versében *Sinka István* emléke előtt. Hozzá kötődik a hála és a rokonság hitével. Szemében *Sinka István* volt a küldetéses ember, a követendő példakép:

„Ez óriásban tornyosult
a majorok senki-népe.

E paraszt vér: vérem
lüktetése: tele daccal
és örökös váddal!”

„Fajtája sorsa, akár
a szű; öröli lelkiben!”

„Örökül hagyta a
szegények vádját nekünk...

...

Most örökségünkkel élhetünk.”

S íme a tett: ez a kötet az „Antigonéhoz fogható fájdalom” 41 versét tartalmazza. Sajnos – nem költői hiba – nincs ebben a kötetben egyetlen bol-

dog vers sem! Az elégiák (16), az epigrammák (12), az ódák (5), a dalok (4), a himnuszok (2), a ballada (1), a tájvers (1) végeláthatatlan műfaji, formai gazdagságán buzog fel itt a hideg mélyből a mérhetetlen bánat.

Talán a legdöbbenetesebbek az elégiák. Itt van mindjárt a következő *Időt-lenség*.

Első része leírja a természet értékvesztéseit, enyészetét, haldoklását:

„A bábicék sikolya
némaságba hullt.
Mielőtt ide ért volna,
elfogyott az út!
A tanya udvarán
enyésznek a nyomok,
szél kószál a pusztán,
s a múltat befedő homok...”

Ezt a sötét képet folytatja a második rész. A vegetáló öregasszony, a tanya lakója is már-már az enyészet, a halál martaléka lett:

„Vaksisötétben érlelődő búz
a rogyant ház ajtaján egy
vásott macskával ki-be jár...
Rongyokban nyög a
fejkenős öregség”.

Az ellobbanás előtti pillanatokban láthatunk egy magatehetetlen vergődést, amely egyszerre nosztalgiavirágokban való emlékezés és halálvárás. Leredukálódott életörömök. Már csak parányi emlékek a kihunyini készülő lélekben:

„Pislogó élete zajra rebben,
valakit, valamit vár!
Cukrot szeretne – süvegcsukrot,
mézeskalács-kiscsikót,
kiszfia hangját...
– Várja az utolsó ajtónyitót –”.

Azt mondja ez az írás: iszonytató és fájdalmas az ilyen öregség. A nagy tanyavilágban magára maradt, halállal

viaskodó tanyasi öregasszonyt nincs, ki vigasztalja. Nincs, ki értelmet adjon elmúlt, s rövidesen ellobbanó életének.

Bizony, bizony, az asszonyi sorsok (s közte az antik Antigoné, s a tanyasi öregasszony) drámája már rég halott lenne, ha tetteiket nem lehetne elvontabb szintre emelni. Bizony, ha az erkölcsei törvények valahol összeütköznek a világi törvényekkel, akkor abból tragédia származik. *Pádár Julianna* tudta ezt, járván a pokol bugyrait, rögzítvén az elpusztuló tanyai világ jeleéseit. Tudta, hogy valami nagy-nagy hiba lehetett itt a világi törvények körül, ha ilyen irtóztatón magára maradt bennük az ember.

Pádár Julianna mélyen meghajol, ha ember fekszik a porban.

Milyen fájón, tehetetlenül érzi a pusztulást az *Ahol kihálnak a fák* című elégiájában! Nyitánya *Vörösmarty* Előszavának tavaszképeire hasonlít. A negatív tájleírás eltemeti a hajdanvolt életörömöt:

„Valaha nyíltak itt a rózsák,
muskátlí díszlett minden ablakon,
zöld lombú fán madár is dalolt,
fecskepár költött kinn az ólakon.”

Érzi, sőt érti az öregség kínjait. S ez a reményvesztettség:

„Korhadt lócán ülnek
az utca nyirkos oldalán,
vénség rí arcukon,
szívükben a magány...
Hiába minden „Istensegíts!”
Az évek átka tengernyi sóhajon,
imájuk nem ér el az égig,
nem jut el ide oltalom.”

Műve végén aktivizálódik a rombolás:

„A kormos lehelettől
kihálnak a fák
traktor gázol a virágágyáson!”
„Forgószelel karikázik erre,
fortyog az ördög katlana.”

A csillagtenyerű parasztek elégiájában azonban már némi igazságot szolgáltat. Elhitheti, a primitív, szinte természeti létnek is megvoltak a maga büszkeségei, értékei. amit érdemes volt leélni:

„De látom az utcát – porában
lépdelni a két zsemlyetarka ökröt,
s a vendégoldalas szekéren
sundival kezében, büszkén és
boldogan – asztmáját felejtve –
ül a keresztapám...
„Cselő, Báró, – Bajnok, hó!”
Az ötholdjára hajtott,
ahol terpeszkedve heverték
az aranysárga búzakeresztek.”

A kötetke derekán, csaknem arany-
metszetében fontos vers az *Asszonyok*.
Kaffka Margit Színek és évekjét juttatja
eszünkbe. Az öregedő női lélekről
szól. Kozmikus térben, kozmikus idő-
ben, mégis behatároltságban járnak,
vágyakoznak, eredeztetnek a lényegé-
ben mégis oktalanul kifosztott és meg-
gyötört lelkek: a nők.

Így kezdődik a vers:

„Az ösvény, amelyen járunk
ezredek óta csak csapás...
körüttünk falak – az égre látunk –
léptűnket vezérli a vágyakozás.”
S így fejeződik be:
„Mennék én is a nyárral el
– ha valahol valaki várna –”

Ugyancsak a halál megérzése a
Balaton-lesen őszi tája. Talán a kötet
legjobb, legszemélyesebb elégiája
ez. A szemlélődő költői én az elha-
gyott Balaton-part hatására rádöb-
ben, hogy fél a haláltól, pontosabban
a feledéstől, holott tudja – példa rá az
Időtlenység és az *Oxidáció* –, hogy a
természet a legnagyobb lény, amibe
beletartozik:

„Titkokat bújtat a bűvölet,
a fény, az árnyék is rejtelem.
– Itt én vagyok idegen –
és homlokom mögött
borzolja tollát a csönd.
Tanyát ver bennem a félelem!
A pillanat földhöz szögezi
talpamat. Meghalt a part!

Az iszapban nyomok;
– emberláb-karcolatok –
s néhány vízimadár pocstáz...
Föl-följajdul egy sirály...
Siráma szülénk ajkán
halotti ének. Mi fájhat így
a védtelen madárszívekben?
(Halottaik az égi vizekben.)
A darvak, a batlák, a reznekek
szárny-csapásait a nád, a tó
régén elfeledte. Betakar
mindent a sötét szárnyú este...”

A metaforikussá vált táj azért lesz
egyre félelmetesebb, mert kiszökik be-
lőle az élet, feledésbe merül:

„Pereg az árnyék, elhull a víz is.
Aszaló ősziidőben: rianó életapadás!”

Pádár Julianna éppúgy megérti a
halál törvényszerűségeit, mint *Berz-
senyi Dániel* vagy *Weöres Sándor*.
De amíg Berzsenyi el tudja rendezni
a szép elmúlás érzéseit: felsír ugyan
belőle a lélek kiégettsége és halála
miatti panasz, az eltűnt ifjúság szép-
ségeinek soha többé nem lehet része-
se – mondja A közelítő télben; és
nem fél, – Pádár Julianna igen. De
nem úgy, mint Weöres Sándor, aki
szintén fél, mert ő már átélhető világ-
képet teremtett költészetében, kozmi-
kus harmóniát (Az élet megértése cí-
mű művében világosan vall erről); a
mindent tudni vágyó ember fél Weö-
res lelkében. Pádár Julianna még
nem vette birtokába úgy a világot,
mint elődei. Fél, mert élete a periféri-
ákra sodorta, olykor szinte a létbi-
zonytalanságba, s az élet számos
szépsége még felfedezetlen előtte:

„Óvjál tövisektől,
tereld el bánatom,
dalt hozzád szívemben
szerelem-szárnyakon!”

– amint imádkozik *Égi pásztor* című
ódájában.

A kötet névadója a *Hetedíziglen*
epigrammafüzér. Ami egy lakonikus
vallomássor a származásról. Az asz-
szonyosókat mind- mind megpróbál-
ta a sors, örökletes tehát a teherválla-
lás. Erősnek kell lenni, keménynek,
az élet, a fennmaradás sohasem
könnyű:

„Most, hogy Jászkiséren jártam,
– az őshazában – a nagy dűlő mentén
aratókat láttam, s kezdem a titkot
fejteni – anyám erejét érteni...”

A *Pamutfonói képeslap* még 1960-
ban született epigramma, de fokoza-
tokba szedett jelzős szerkezetei ma is
hatásosak. A nominális stílus visszata-
szító, megváltoztathatatlaná kövült
állóképet rajzol. A korabeli kórképben
embertelenek a munkakörülmények,
nagy a szegénység (1. versszak), a
nőiség pusztul (2. versszak), lélekmér-
gezés történik (3. versszak), s végül
uralkodóvá válik a vers zárlatában a
torz (4. versszak):

„Műszakos ringyók
Kulcstalan kezek
Szédelő bakák
Részeg istenek”.

Epigrammái egyaránt szólnak a
nyers, az emberhez méltatlan lelketlen-
ségről (Kés-románc), a szerelmes vá-
gyakozás impresszióiról (Türedék), a
játékos fintorokról (Öt négysoros), az
enyészetéről (Oxidáció), a magányról
(Lefokozva, Magány), a megcsalatsá-
ról (Újból megcsalatra), a várakozás-
ról és feláldozásról (Várakozás, Inte-
lem).

Olykor ősi bölcsességet szólaltat-
nak meg mint állandósult életérzést:

„A természet ő
paragrafusán
egyenlők vagyunk.
Magánybazártan zuhanunk
az Egyetlen Nagy Igazság
tengerébe...”

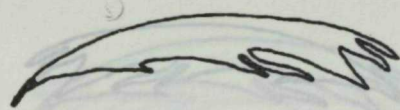
(Oxidáció)

Máskor a gyermektelenség tragé-
diája kap hangot a gyermek iránti olt-
hatatlan vágyban:

„Szeretném...
fehérre festeni az eget
lehúzni a Göncölszerkeret
rárakni három gyereket
hazahúzni együtt veled”

(Öt négysoros).

Ódái hasonlóképpen sokszínűek.
Emléket állít a nagyapáról, a mindig
morgós, elégedetlen parasztemberről

(Nagyapám), Sinkáról (Örökség), dicséri az elmúlt szerelem élményeit (Óda egy nyárról), retteg a párja életéért (Levél a kórházba).

Nagyon szépek a dalai, mert a könnyed forma mögé vibráló feszültséget rejtegetnek.

A *Dal* például balladás tömörségével egy egész élet tragédiáját fogja össze. A költő gyermekként még hosszú életre vágyott, de az álmodozás és a robotolás lett az osztályrésze, élete ma elmenőben, szegény, s hiába vágyik a boldogságra.

A *Dal* rímkeplete: xaxa. A félrímek eleve feszültséget teremtenek azáltal, hogy a rímhívók és a rímelők tartalmi nyomatékot kapnak: „léptem” – „kértem”, „felhő” – „esztendő”, „álom” – „járóm”, „arcom” – „markom”, „érem” – „értem”. Ezt a nyugtalanságot csak fokozzák a szakaszok ugrató sorai (hiszen a szótagszám: 5565): „az élettől mindig” – „egy bő esztendőre” – „nappalom elette” – „üres a tarisznyám” – „halálom hatalmas”.

E dalban a nehéz sors kiúttalanságát mégis legjobban a szimultán ritmus hangsúlyozza.

Az 1. versszak még tiszta szimultán: a 3/2-es és 4/2-es ütemhangsúlyos soroknak daktilusok és trocheusok felelnek meg, kivéve a 3. sort, ahol 2 spondeus lassítja le a ritmust. A 2. versszakban azonban már mindkét ritmuselv fellazul: megjelenik a 3. és 4. sorban a 2/4-es és a 2/3-os ütemhangsúly, illetve az 1. sorban a palimbacchius (– – ◡): „holt ága”, és a 4. sorban a molosszus (– – –): „esztendő”.

A 3. versszakban az ugrató sor 3/3-as ütemhangsúlyos, illetve az 1. és 2. sorban krétikus (– ◡ –) jelentkezik, a 3. sorban pedig amphibrachisz (◡ – ◡), s a 4. sorban anapesztus:

„éjszakám/lopta
– ◡ –
holdra kent/álom
– ◡ –

nappalom/elette

◡ – ◡
a nyüves/járom”.
◡ ◡ –

A 4. versszak 1. és 2. sorában egy-egy palimbacchiusszal (– ◡) találkozunk: „szél fújja”, „könny mossa”, a 3. sor pedig 1 tribrachiszból (◡◡◡) és 1 bacchiusból (◡ –) áll: „üres a/tarisznyám”, a 4. sorban megismétlődik az előző sor tribrachiszja.

Az 5. versszakban egymást követik a bacchius, az amphibrachisz és a molosszus:

„madaram hívom
el sose érem
halálom/hatalmas
◡ – – / ◡ – ◡
eljön majd/ értem”.
– – – /

Láthatjuk, e kitűnően megszerkesztett vers ritmusa milyen tépettséget hordoz! Még csak a zárlatban megszorodó *m* hangokra, az *m*-es, *h*-s közeli és távoli alliterációkra szeretnénk felhívni a figyelmet: „madaram” – „majdnem”, „hívom” – „halálom” – „hatalmas”. Talán nem tévedünk, ha megállapítjuk, a kötet legjobb versei közé tartozik a *Dal*.

A *Mátrai naplemente* szintén elégikus dal. A költőnő unokahúgának, Ritának ajánlja, s a leírás után saját gyermektelensége fájalmát önti formába:

„Kis fejecskéden
aranszálakon
szétsurran – édes,
nehéz bánatom,
gyermekszépséged
magányomba csan...”

Igaztalanok lennének Pádár Juliannához, ha gyönyörű adys szituációjú tájverséről, az *Üdvözet a Mátrá-*

ból című művéről semmit sem írnánk. Sajátosan építkezik. Az 1. részben az ámuldozó leírás és a reflexió ismétlődik. A 2. rész már önállósult reflexió. A versben elsősorban a reflexió fejlesztését csodálhatjuk. Először állít: „hiszem, hogy/ mesében létezem”, majd ellentétez: „ezért ezerszer fájóbb/ az árvaság”, s végül mint Adyt Párizsból, visszaköveteli a sorsa, azaz fokozza az ellentétezt: „Hazám, az Alföld-/ por, sár, sivár aszály/ s egy virágos sír hazavár...”

Üdvözet a Mátrából

*A természet hinti itt
ősi életét,
kéklő ormokra
koszorút fon a
júliusi nyár,
szomszédként sutyorog
a nyír, a bükk, a hárs,
fenyők ölelnek ringó
völgyeket, hiszem, hogy
mesében létezem.
Csermelyek csevegnek
boldogan, szabadon,
bazaltok között
patak potyol...
Csillámlik az ózon,
zöld-illat a táj;
ezért ezerszer fájóbb
az árvaság.*

*Hazám, az Alföld-
por, sár, sivár aszály
s egy virágos sír hazavár...”*

Pádár Julianna művészetében a származásához ragaszkodó, a sorsát vállaló – és emiatt „orv-vadász magányával” is küszködő – ember riadozó arcát rajzolja meg. Mivel nagy gondot vett a vállára, kívánjuk, útjár leljen derűvel oltalmazó otthonra!
(Eger, 1991.)

Galgóczy Zsuzsa

A szeretet szül verset

– Az Ön költészete érzelmgazdag, lágy, nőies líra. Van-e Ön szerint férfias, illetve nőies vers, meg lehet-e különböztetni ezt a „kétfajta” kifejezőmódot; vagy a vers mindig egyetemes?

– A „lágy” szót nem igazán érzem rám vonatkozóknak. A nőesség inkább szépséget, finomságot, hatásfokot jelent. Az Észak-Magyarország Látókörirodalmi mellékletében Pap János írta rólam, hogy „igazi lírai alkat” vagyok és „a megélt valóság hű tükrözője”. Úgy érzem, ráismert.

– Körmendi Lajos írta: „Pádár Julianna meghökkenítő mélységeit tudja feltárni az asszonyi sorsnak.” Önnek mi a véleménye erről?

– Egy férfi igazán ráérezett, hogy az asszonysorsot csak a tragédiáját átélő nő tudja felmutatni. Hálával tartozom Istennek azért, hogy még az erős férfilelkekre is hatást gyakorolhatok! Leírhatatlan érzés szorít, amikor találkozókon verseim hallatán könny-gyöngyök gurulnak az asszonyarcokon. Érzem, hogy saját sorsukra ráismerve sírnak, mert bizony:

„Jönnek és mennek embertávolságok
fényévei, kisemmizett nappalok,
halálkanyar-ívű éjszakák,
egyszemélyes, néma reggelek...
A test éppúgy fáj, mint a
lélek idebenn!

Társtalan kávéspohár az asztalon,
elhagy az Isten és irgalom!”

(Asszonyok)

Érzelmgazdag költészet csak érzelmes emberből születethetik. Az én érzésvilágomat az emberi sorstragédiák gazdagították. „Mély érzéseket vált ki bennem a természet őstörvényeiben maga a lét, a pusztulás, az ember alulmaradása.” A pusztító ember, s a gyilkos háborúk is! 1945. március 31-én jó apámat elvette tőlünk a háború! A kis foncsikos koromban ért tragédiám fájdalma soha nem tudott elhagyni:

„Nincs több dohányzsír-golyó,
ölelés, játék, apai csók,
és még mennyi minden elmaradt!...
Csak felbolydult emlék van,
mely sokszorozva rámszakad!”

(Emlékek között)

A gyermektelenség tragédiája még mindig öröl. A gyermek utáni vágy érzése éppúgy él bennem, mint régen a fekete hajam fejemben:

„Ezüst csillám vagy hajamban
Nehéz vágy a gondolatban
Márvány égen futó csillag
Fehér rózsán hulló illat

Kicsi fiam; gyermek fecském
Méhemből mennybe röppentél
Lúgos bánat marja lelkem
Anyaságom a kereszten!”

(Holt-anyaság)

A párom elvesztésének fájdalma évek múltával is visszajár belém. Ez az érzés minden hasonló tragédiát megélt asszony lelkében ott található.

„Árvaságom fölé hajolsz,
akár Föld arcára a Hold.
– Bánat-szemem könnye: zápor. –
Gyere haza Örök Vándor!
Vigyázz rám, légy a Krisztusom!...”
(Örök Vándor)

Vannak kemény versek, melyeket férfiasnak kell minősíteni, a férfinem nagysága, erőssége miatt. Ugyanakkor léteznek mély érzésből fakadó, finomabb versek, amelyeket nőiesnek lehet nevezni a női szépségre hivatkozva. Ez a valóság, a természet és Isten törvénye, hogy a férfilelek sokkal keményebb és erősebb a női léleknél. Férfias, kemény verseket írnak azért nőköltők is, szép és jó példa erre Dorkovics Ágnes Az utolsó jégkorszak című kötete.

„szorultam liftbe, és a házak
szennyvizei szörcsögve körbezabáltak.

voltam egyedül sok között;
húsdoba ordasult világevőd.”

(Negyedik negyed)

Hála Istennek, férfiköltőkben is születnek mély érzésű versek! Érzelmgazdag férfiköltőre például Erdei-Szabó István A lélek kavicsai című kötetében találtam rá:

„Ráhajol egy ember a tájra.
Hozzátelevél szomorúsága.
Gondja és öröme ott virágozik,
ahol társa az Isten halálig.
(Homoród-völgyi útirajz)

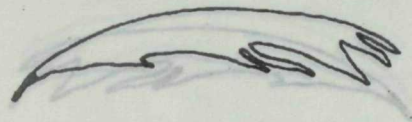
A kétfajta kifejezőmód megkülönböztethető. Ezt egy debreceni élménnyel tudom bizonyítani. Egy baráti író-olvasó találkozón történt: dr. Pethő Menyhértet, az Agrártudományi Egyetem professzorát idézem: „Dékány Károly, kedves barátom, ne haragudjál meg, de a te verseid fából faragottak, a Pádár Juliannáé meg csipkéből szöttek.” A nyugdíjas tanárnő-feleség elkapta a férj kezét és visszarántotta a fotelba. Szerintem egy fából faragott kopjafa vagy egy erdélyi, ősi díszkapu ugyanolyan értékű, mint egy székely szötte, vagy egy hollóközi fékető. A verseket a nagyhatású tartalom teheti egyetemessé, és nem utolsósorban a különleges formai minőség.

„Vajúdó Föld alattad, –
köröted síró otthon a világ!”

„Bár gyenge vagy, de verhetetlen!
Fényes szíved kiirthatatlan!”
(Asszony a Kálvárián)

– Milyen élmények hatására vált költővé, íróvá?

– Gyermekkori írásaim az idő múlásával elszéledtek. Boldog házaseim alatt elhagyott az írás, mint ősszel a golya a fészket, abban a vézna reményben, hogy majd egyszer talán visszatér! Életem tragédiái hozták belém újra vissza a hűséges írás-szenvedélyt. A próza és a vers írása egyaránt gyógyírként hatottak, és hatnak rám ma is. A gyermektelenség szörnyű élménye az egyik indító okom. A másik nagy tragédiám szerető férjem elvesztése! Halálának fájdalma, létének hiánya, és a felőrlő magányérzet indított el igazán az írói és költői pályán, hol „göröngyök halmazán / kísér a szürke félhomály”. Egy fülszövegben már bevallottam, hogy „Az írás létszükségletem; mindennapi imádság. Betölti a hiányt, kitölti az életem.”

– Mit jelent az Ön számára vidéken élni?

– Egyszer azt mondta egy bölcs nő, hogy rossz helyre születtem. Ezt érezhettem is évtizedeken át. Amíg nem kaptak írásaim nyomdafestéket, reménytelenségben éltem. Hittem, hogy örökre távol maradok fővárosunk és nagy városaink irodalmi, terített asztalától. Ez az eldugott vidék drága szülőföldem, melyhez ideköltöznek elődeim és fajtám iránti tiszteletérzésem. A vidéken élés óriási teher a vállamon! Folyton szenvedek az időhiánytól! Minden időmet felfal paraszti létem, a munka. Így az éltető írásra alig maradnak csak vézna percek. Mostanában elismert, tudós fejek is kezdenek fölfigyelni írásaimra. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság Hajdú-Bihar Megyei Tagozatának megalakítása és a Szabó Pál-centenárium alkalmából megrendezett „költői viaskodáson” elnyertem a Bihari Sappho elnevezésű babékoszorút. Életem első tréfas versei születtek bennem. A megadott helyneveket kötelező volt rímként felhasználni. Például Derecske, Bagamér, Nagybjom, Biharugra stb.

„Mek-mek Derecske

*Bihar peremén pusmogó
népes szép
Derecske!*

*Hajdú barátomhoz ugráltam:
kis jászkun
vert-kecske.*

*Hej! Haj-dú em-ber sze-ret-lek,
be-vesz-lek
lel-kem-be!*

– mek-mek-mek –!

A „Biharugra” versem szívem legmélyéből fakadt. Megkértem, hogy olvassam fel nagy népi írónk sírjánál.

Emlékkörző Biharugra

*Véremben indul a pezsgés
Szabó Pál-i sírhangulat
Népi író dicső emlék
Bontakozik ki a múltra
Őrizlek, mint Biharugra...
Szívkoszorúm vérvirága
Beletört a viharunkba
Beleveztem e világba*

*Népi író sírkapudba
Ott leszek majd föld-falunkban...*

Az értő fejek kezdenek besorozni a népi írók elveszett hadába, ezért maradok önkéntes csőszava az eldugott, szépreményű jászkun Tisza-tájnak. A vidéken élés nekem most jót és rosszat egyaránt jelent.

– *Meghallgatják-e mai, zajoktól terhes világunkban a költőt, van-e értelme most a költészetnek, a versírásnak?*

– Egy bizonyos művelt réteg igényli a költészetet, és nagy tisztelettel hallgatja a költőt. Ha az író-olvasó találkozó otthonos hangulatú, a kérdések a költőhöz fesztelenül szállnak. Sok kérdésre várnak őszinte választ. Kár, hogy ez a réteg olyan vékony, akár a rétes-tészta. Zajos világunk terhétől egyre nagyobb az emberben az érzelem-szegénység. A költészet gazdag érzésvilágából, ha keveset is, de sikerül átszóni a mindenkor emberébe. Ezért mindig, bármilyen elvadult emberi létben, van értelme a költészetnek. Értelme a versírásnak az is, ha a költő kiírja magából a fájdalmakat, és ezáltal megkönnyebbül, még akkor is, ha a fiókja zárja magába verseit. Van erre példa: Sinka Istvánt évtizedekig kizárták a megjelenés lehetőségéből. Mai világunkban nagy, új „fekete bojtár” lett. Meg nem jelent verseit micsoda örömmézzel olvashatjuk!

Bizony volt és végre van értelme a versírásnak. Most kezdek én is ráismerni hasonló lelkivilágunkra. Ezt már mások is mondják, hogy találtak egy női Sinkát. Személyemben.

*„E paraszt vér: vérem
lüktetése: tele daccal
és örökös váddal!”*

(Örökség)

– *Közelmúltban megjelent egy gyermekvers-kötete. Mit jelent Önnek a gyermek?*

– Remélem, a Fórum = Pomáz, Amszterdam Kiadó jóvoltából a könyvem eljut az ország távoli vidékeire is. A szerkesztő, Rádics Károly véleménye szerint: „... a gyermekeknek tetszeni fog, és nagy ajándék lesz nekik, ha a szülőktől és rokonoktól megkapják. Felfigyelnek majd a Maszkabál a konyhában címre, a versekre és Szécsi Valéria rajzaira is.”

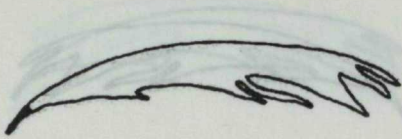
Csodálatos élményekkel ajándékoz-

tak meg a gyermekek. Gyógyírként hatnak rám, akárcsak az írás! Úgy fel tudnak dobni, hogy olyankor minden gondom, bajom kiröppen belőlem. A testvérem unokái olyan közel állnak hozzám, akár Máriához Jézuskája. Nekem is adta őket Istenem, hogy pótolja gyermekeimet. Fruzsina négy évesen ölelte át egyszer a nyakamat, és bele-súgta a fülembé: „Nénje, tényleg meghalt Pádár sógor?” Mikor meglátta a csurgó könnyemet, megint súgott: „Imádlak!”. Rita, a kis elsős, mindig az ölembé csücsül, és szívemhez szorítja kis, göndör, szőke fejecskejét.

*„Kis fejecskéden
aranszálakon
szétsurran – édes,
nehéz bánatom,
gyermekszépséged
magányomba csap...”*

(Mátrai naplemente)

A két éves Flóra táncikálva hajtogatja sokszor: „Öjeg kejesztanyu! Én vagyok a békakijájnőd! Én vagyok a békakijájnőd!” Istenem! Micsoda örömmélmények ezek! Szomszédaim, barátaim gyermekei, unokái is csodavilágba visznek magukkal. Az egy éves pici Gerda is úgy néz rám, mint egy anyyalka. Ismeretlen gyerekek fantasztikus élményeket adnak autóbuzson, vonaton utazás közben. Április másodikán Debrecenbe utaztam buszon. A mögöttem lévő ülésen gyerekszájából hangzott a Nemzeti dal. Megköszöntem neki az élményt. Nagyon megszerettem! Összebarátkoztunk, és megkért, hogy küldjem el neki a gyerekverses könyvem! Szívem minden szeretetével fogom küldeni Brecka Bernadettnek, Pusztamonostor második osztályos kis pacisirtájának. Különleges tudásával, kedvességével úgy szívembe vésődött, mint a karcagi okos kis óvodás, Lalika, nagy, bölcselkedő szavaival, tündér-mosolyával. A szeretet szült bennem gyermekverseket. A gyermekek viszontszeretete ad még életerőt nekem.

Pádár Julianna

Hiányba törten

*Fehérbe csendesült télben
Emlék a nyári, égi láng
Zilált hőszirom a lélek
Fagyosak a néma imák*

*Szürkére mázolt ég alatt
Összeomlik a gondolat
Vakul a házam ablaka
Hiány tördeli arcomat*

Rideg István

Ha lenne gyermekem...

(Pádár Julianna Maszkabál a konyhában című könyvéről)

Rádics Károly hangulatos szerkesztésében és Szécsi Valéria kifejező rajzaival, a költőnő fényképével és kedves bohócos fedőlappal jelentek meg Pádár Julianna gyermekversei. S közöttük van három olyan – A hóvirág szava, Rólad énekelnék, Siklik a fagy –, amely még tizenkét-tizenhárom évesen íródott. De a könyv lektora, Czine Mihály annyira jellemzőnek, odailónak tartotta őket, hogy feltétlenül ragaszkodott megjelenésükhöz.

A legkorábbi, A hóvirág szava (1951) nőnapra köszöntő. A Rólad énekelnék (1952) a békevágyról szól. A Siklik a fagy (1952) epigramma. Ellen-tézésre épít, s mondhatnánk: „anyavers”, hiszen a tél zordságára felkészült benne az óvó melegség, a természet vad támadására az emberi védekezés, s főképp az anyai jóság.

Siklik a fagy

*Siklik a fagy a deres ágon,
kemény acél a tél foga,
a zord fagy mögül langy szivárog
a tél bármilyen mostoha...*

*Van jó cipőnk és nagykabátunk,
meleggel bélelt iskolánk,
libapelyhes, puha az ágyunk,
s ölében altat jó anyánk...*

Miért ír a költő gyermekverseket? S miért olyan megkapóak ezek? – kérdezhetjük a többitől.

Mert a költőileg átélt egyéni sorstragédiák mindig valami hallatlan barátságéhséget gerjesztenek Pádár Juliannában.

Hetedziglen kötetében van egy gyönyörű elégiája, az Esélyek, amelyben felméri léte lehetőségeit, és a halálra elszánt ember tudatával vár talányos segítséget, baráti hangot:

*„Az út végén állok
szétfosladozva,
alázattal telve...
Túlélési esélyem nem mérhető...*

*Lelkemnek vértestvére: egy
baráti hang adhat még erőt...
Ha ő, a „lélekarhang”
végleg magamra hagy,*

*jöjjön a megváltó halál!
Düljön rám a hant.”*

Ugyancsak ebben a verseskönyvben olvashatjuk a Nagy László-i hangvételelű Szilveszter-éji csillagokat is, a tragikus valóság és az olthatatlan vágy ketősségét:

*„Kormos egemen ezüst fény hiánya...
– Asszonyágyamat bába sose látta –
Nem adott Isten ezüst fényt,
karomnak kised-ölelést,
nem adott pásztor – eljövőt,
testemben édes rejtezőt,
ajkamra nótát – dúdolót,
mellemre bimbót – altatót,
szívemnek szíves szívlakót...”*

A vers könyörgéssé csuklik a végén:

*„Szilveszter-éji csorgó csillagok
árvságomra vigaszt hozzatok!”*

Mi erre a megoldás?

Már ebben az elégiában hangot kap a gyermektelenség okozta – szinte messiásváró – gyermekimádat:

*„Ha lenne gyermekem gyöngyszemű,
fényzuhogásom gyönyörű;
Embernek, Úrnak mutatnám,
égre emelném az orcám...
Jönnének háromkirályok,
harsonások, glóriások...”*

E himnikus éneklés után talán nem csoda, ha a barátokra lelés vágya az ártatlan gyermeklelkek birodalmába vezet el.

A *Maszkabál a konyhában* kötet ajánló verse, a *Csitri szívvel* azért szép, mert önzetlenül tárulkozik fel benne az „adok”, „várok”, „ég bennem”, „repesek” tette és szándéka a barátságért. Sőt, a vers 2. részében a gyermek közelében áhított barátság fokát is megvilágítja, mégpedig a gyermeki szemlélet számára (és által) könnyen megfejthető hasonlatokkal. A barátság szépségét a béke ünnepeinek, a karácsonyi gyertyagyújtásnak a hangulatával. A barátság jóságát a téli takaró melegével

Csitri szívvel

*Csitri szívvel
öregem
adok neked
verseket*

*Szívajtom ki
van tárva
várok gyerek
barátira*

*Ég bennem a
szeretet
gyermek után
repesek*

*A barátság
olyan szép
mint fenyőn, ha
gyertya ég*

*A barátság
olyan jó,
mint télben a
takaró*

Van még egy vers a kötetben, amely szintén rávilágít e barátkozás lényegére. Sőt, esetleges egyoldalúságára. Ez *Az én szívem piros óra*.

Álarcos ősi felező nyolcasai időmértékes lejtést is mutatnak. A jambikus kezdés után choriambusok, ionicus a minore következnek, majd a második versszakban brochaikus váltás, míg nem a harmadik versszakban a trocheusok, pirrichiusok közé ismét jambus keveredik. A „szabályos” nyolcasok mögött egyre kopogóbbá, zaklatottabbá váló időmértékesség zeneileg is megerősíti azt, amit a szavak közölnek: ez a szív ad, ha elhagyják, ha hűtlenek

lesznek hozzá, akkor is. Mintha a 19. századi romantikus szenvedésmisztika hangzásvilága szólalna meg itt töredezetten.

Ez a kis törékeny filozofikus versike az eltérő, a nevelő, a feltétlen adó, önzetlen „anyai” barátságot kínálja fel.

Az én szívem piros óra

amíg élek 4

U - / - -

ketyeg-ketyeg 4

U - / U U

ontja a sok 4

- U U -

szeretetet 4

- U U -

neked is meg 4

U U - -

neked is jut 4

U U / - U

annak is ki 4

- U / - U

tőlem elfut 4

- U / - -

jár a kicsi 4

- U U U

piros óra 4

U U / - U

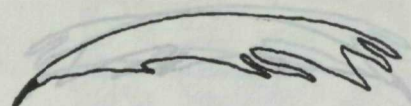
amíg ép lesz 4

U - / - U

a rugója 4

U U / - U

Nos, a természethez még közelebb gyermeki világhoz kucorodik le „csitri szívvel / öregem” a költőnő, hogy szerepet játsszon a gyermek számára fontos tényezőkkel. A természeti jelenségekkel: napsugárral, széllel, záporral, patakkal, harmattal és faggal. A növényekkel: erdővel, hajnalicskával, portulácskával, tulipánnal, gombával, margarétával, estikével, mákvirággal, bodzával, szamóccával, almával, fűzzel és dióval. Az állatokkal: varjúval, cinkével, verébbel, medvével, vakonddal, levelibékával, számmal és kutyával. A megszemélyesített játékeszközökkel: libikókával, hintával, vas-mászókéval, csúszdával. A varázslatban megelevenedő használati tárgyakkal: reszelővel, fedővel, fakanállal, fazékkal, nagykabáttal, nyújtófával s gyújtós fával, seprűvel és felmosóronggyal.

A kötet hangulati változásait (és egyben egységét) az évszakok szigorú rendje irányítja. Az egyes verscsoportok élére cím nélküli mottóversek kerülnek, megütve az alaphangot. Ezek a *Rügyek ébrednek*, a *Nap tűzén fénylik*, a *Morcosul a szél*, a *Hószírom árnyán* kezdetűek.

A tavasz ciklusába kilenc vers tartozik. A versek témái: békevágy, nőnap köszöntő, a tavaszi hóolvadás, a csalogka tavasz, a tavaszváró veréb, anyák napi köszöntő, a májusi eső, álom a „betűrétről”.

A nyárcikus tizenkét verset ölel fel. Témái: a természet ébredése, a szél kártevése a dióban, a költői szív, a virágoskerti séta, utazás a batáron, éltető nyári eső, bolondos álombeli fantázia, a megszemélyesített erdei állatok készülődése az esküvőre, manóidézés, a zápor.

Az ősz hat verse között találunk ötletes kitalálást, almaszüreti évődést, megszemélyesített játszótéri eszközt, kutyával való barátkozást, faültetést.

A tél tíz verse között van „anya-vers”, dal a tél beköszöntéről, Mikulás napi jelenet, varjúálom, születésnap emlékezés, tavaszváró reménykedés és megcsalás, konyhai „maszkabáli” varázslat, tél ideji életvárás.

Mindenütt, mindenütt a természet uralkodik!

Az ember seholsem megzabolázó. Remekül emelik ezt ki *Szécsi Valéria* rajzai is. Mindössze csak három emberforma jelenik meg a rajzokban. Egy üde bakfisarc, a sóprűs, fazéksapkájú hóember és a vidám kis bohóc. A grafika és a költemények együttélései közül kiemelhetjük a nyár mottóverséhez illeszkedő búzakalász rajzának harmóniáját, halk egyszerűségének pátoszát.

A vers így hangzik:

*„Nap tűzén fénylik
az érlelő nyár
tenyeret érint
a búzakalász.”*

Ím itt is a természet – az életet tápláló – az aktív szereplő.

A tavaszt legkiválóbban a *Fityifiritty* és a *Gén- virág* kelti életre.

A *Fityfirittyben* a tavasz eleji lusta természeti változásra hirtelenül, gyorsan reagál a tavaszváró verébraj:

„ég-fátylát elfújta
az ünnepváró szél
ezernyi verébháng
az ólak ereszén:
csiccs-csivics
csiccs-csivics
a tél már
fityfiritty”

A zárlatban a pezsgő élet győzelmét a rövid szótagok sokasága is jelzi. A kezdeti „népdalküszöb” helyére is a madarak fészke kerül. Ezek a madarak már felkészültek az élet gyarapítására is, így egyre diadalmasabban zengenek a refrénben a hangutánzó szavak!

„puha pelyhes fészek
ablaka kékre néz
lesz tojás bővibe
csiviteli a veréb:
csiccs-csivics
csiccs-csivics
a tél már
fityfiritty”

A *Gén-virág* szintén „anyavers”, mint a *Siklik a fagy*. Remek anyák napi köszöntő lehetne már az óvodás nagycsoportos száján, de bizony még a gimnáziumokban is illene olykor megrendezni legszebb családi ünnepünket!

Gén-virág

Hogyha tavasz volnék,
a hideg tél után
szívem minden szeretetét
neked adnám, Anyám

Néked adnám kincsem,
lelkemből a hálát,
virágbontó szép májusnak
összes orgonáját

Gén-virágod vagyok
véred folyó árján,
szeretettől ringó levél
virágszíved ágán

A nyár versei jobbnál jobbak.

A *Hej, ez a szél!* hangulatos megismerősítés. Lendületesen megjelent életkép. A gyermek képzeletét mindenekelőtt a hatásos, dinamikus igék mozgatják meg. Ez a szél „eljött”, „elfelejtett”, majd „suhant”, „rátalált”, „körülnézte, körüljárta”, „cibálta, / tekergette, csavargatta”, „marta, falta / süvöltözve, vihorászva”, „lerázta”, s végül „elfutott”. A sok-sok rokon értelmű szó elsősorban az óvodások szóbeliségét fejlesztheti, szókincsét gazdagíthatja.

„Eljött a szél diót lopni,
elfelejtett botot hozni,
addig suhant a határban,
rátalált a diófára.
Körülnézte, körüljárta,
erős ágait cibálta,
tekergette, csavargatta,
zöld levelét marta, falta,
süvöltözve, vihorászva,
a sok diót mind lerázta!”

Óvodásoknak ajánlatos továbbá a *Séta a virágoskertben* is. A költő kedves utazásra, a természet csodálására hív:

„Add a kezed, gyere velem *Fruzsina!*
Virág-kertben szól a tücsökmuzsika.
Itt terem meg szívemben a szeretet.
Ami látol, soha-soha ne feledd!”

A virágok úgy viselkednek, mintha ők is gyerekek lennének! Az „üde hajnalicska” „kél”, „iszik”, „ruháját / frissre mossa”, az „Aprócska / portulácska / napruhájába / öltözött”, „megbúvik / a fű között”. „Illegeti kalapját / a tulipán”. A „langaléta / margaréta” „köszön”, „integget”. *Pádár Julianna* könnyedén alkalmazkodik a gyermek könnyen váltó, labilis figyelméhez is, hiszen jól ismeri a gyermeklélektant. Ahogy fárad, lankad a figyelem, úgy szűnik meg a megszemélyesítés. Az ötödik versszakban az estike már csak „kéklik”, illatával csak történik valami: az „alkony árja” „ablakomon / ejti be”. Újdonság kell! A hatodik versszakban már meg is jelennek a rovarok: a pillangó és a méh, s egy hatásos indulatszóval pedig egy fűrgye gyíkra kapja el a költőnő a gyermek tekintetét. Emberi jóságával és élénkségével hat ez a vers elsősorban:

„Pillangónak
árnyas szárnya
leng a bolyhos
mákvirágra.
Méhnek
édes kert
e kert.
Hopp! Egy gyík
ott eltekert...”

Talán a nyárciklus legszebb verse a *Barátommal batáron*.

Pajkos vidámság párbeszédes formában. A hangutánzó szavak bravúrja és a gazdag alliterációk teszik kedvesé ezt az életképet. A vers enyhe szimultaneitása és remek rímképlete (aaba, aaba) következtében könnyen memorizálható. Ezért az óvodások mozgásigényét éppúgy kielégítheti, mint ahogy erősítheti versmondó hajlamukat.

Barátommal batáron

Van nekem egy barátom,
fent ülünk a batáron;
zityegünk és zötyögünk
túl hetedhét határon...
Megszólal a barátom:
„Jaj, de ráz a batárom!”
Szipogunk és hüppögünk,
inkább ülnék számon!”

A nyárciklusból még ajánlani tudnánk a *Nyári esőt*. Illetve az életkori sajátosságokat (a felelősség nélküli összevissza-beszélgetés gyermeki sajátosságát) is felhasználó *Kék álom-erdőbent*. Az utóbbi fesztelen, vicces handabandázás, bolondos fantáziája biztosan tetszeni fog.

Íme, így kezdődik az álommondó vers:

„Az éjszaka kék
álom-erdőben jártam,
minden hamis madárfüttőt
lekaszáltam.
Bodzáról ettem
a számócat,
kőkényről szedtem
a borókat.
Liften mentem a
gesztenyefára,
makkot ráztam a
gomba hasára.”

Az őszi ciklusból három verset emelnénk ki. Az *Őszi játszótér*, a *Baltazárt* és a *Vigyázva gyermekfát* címűt.

Az *Őszi játszótér* elárvult tárgyainak gyerekek iránti sirámai a ragaszkodás, az együvé tartozás érzéseinek fogalmát világítják meg az „óvodások színvonalán”. Miközben a bánat rokon értelmű kifejezései („árva lett”, „kis terecske”, „nincs”, „sóhajtozik”, „lennék inkább”, „sírdogálva áll”, „inkább lennék”, „nyöszörög”, „egész télen rág”, „szegény testem falatozza”, „bánatos az öreg csúszda”, „nincs ki”) mind-mind hangulati gazdagsággal erősítik egyszersmind a 3-6 évesek éntudatát (tekintélyét), jóllehet a zárlat nem éppen nekik szól:

„Bánatos az öreg csúszda:
„Nincs, ki rajtam mászna-csúszna,
iskolában Jancsi, Julcsa...”

Melyik kisgyerekeknek ne lett volna már ragaszkodó kutyapajtása, hű ebe? A korcs *Baltazár* hűségnyilatkozatairól is szól egy költemény. Modernizált formában, elhagyva az interpunkciót, hetes, hatos ütemmozais technikával épülnek fel a versszakok. De a kezdő és a záró versszak ritmusa csaknem megegyezik. Funkcionális eltérések a „szemmel magyarázza”, „foxi öreganyjára”, „puli nagyapjára”, illetve a „vén kutyaszempár” sorok.

Baltazár

korcs kutyám a Baltazár
csonka farkát rázza
két lábra áll s hűségét
szemmel magyarázza

esküdne őseire
kuvaszra vizslára
foxi öreganyjára
puli nagyapjára
nem kell nekem esküvés
barátságunk szent már
esküvésnél többet mond
a vén kutyaszempár

A *Vigyázva gyermekfát* versnek az egész kötetben kitüntetett helye van. Idillikusan kellemes hangulatú. Ősi felelő tizenkettesekben tanítja a faültetés nagyszerűségét. A nagycsoportosok megértik: már nemcsak játékból áll a világ, hanem a hasznossá válást is elvárják tőlük. Arra tanít, nemcsak a természetnek, hanem az embernek is becsülettel el kell végeznie a maga tennivalóit a nagy világegyetemben!

Vigyázva gyermekfát

November havának kellős-közepében,
körtéftát ültettem kertünk hű földjébe.

Anyám ásójával kerek lyukat ástam,
a lyuk mellett kicsit meghatódva
álltam.

Vigyázva gyermekfát, féltve téli álmát,
nem sajnáltam tőle humuszt, vizet,
trágyát.

Kis csizmám talpával földjét
megtapostam,
szívemmel, lelkemmel be is
aranyoztam.

Gyöngye ágán csillan az őszi napsugára,
adjon a Teremtő sok gyümölcsöt rája!

A télciklus kiemelkedő remeklése egy dal, a *Hírlik*.

A tél beköszöntének folyamatát érzékelteti az „óvodások színvonalán.” Könnyen megérthetően és emlékeztetve véshetően. Fokozatokra épített e vers. Figyelembe veszi a gondolkodás, az érzékelés gyermekies kényelmét.

A versben tízszer fordul elő a choriambus ritmusegység (a 6 páratlan sorban kivétel nélkül), és kilencszer másfajta ritmusegység. A páratlan sorok négyesek, a párosak nyolcasok. A 2., 4., 6. sor ütemhangsúlya 3/5-ös, azonban a 8., 10., 12. sorban funkcionális változtatás történik. Ugyanis szabályos felelő nyolcasok keletkeznek, jelezve a természeti törvényszerűség, a tél uralkodóvá válását: „szoknyánk alá surran a szél” (4/4), „az alomba gyűlt falevél” (4/4), „a fagy a dér a hó a szél” (4/4). De nemcsak a ritmus,

hanem a szóbeliség is fokoz. Az 1. és 2. versszakban még csak „hírlik a tél”, a 3. versszakban már „itt van a tél”. A hangutánzó szavak sorrendje szintén fokozatot képez: előbb „zizzen a szél / rezzen a vadszőlőlevél”, később „surran a szél / roppan a jég”

Hírlik

zizzen a szél
rezzen a vadszőlőlevél
hírlik a tél
az őszi már hiába ledér
csipked a dér
barnára vált a falevél
hírlik a tél
szoknyánk alá surran a szél

roppan a jég
az alomba gyűlt falevél
itt van a tél
a fagy a dér a hó a szél

Végül – de már csak megemlíthetjük – a télciklusban izgalmas varázssors a kötet címadó *Maszkabál a konyhában*, s legendás születésnap emléke a *Mese és valóság*.

„A gyermekek viszonzszeretete ad még életerőt nekem” – vallja meg nekünk végül bizalmasan a költőnő. A hátsó borítón, egy rövidke kis életrajzban, a könyv legutolsó mondatában.

Anyukák és gyerekek, testvérek és nagymamák, olvassuk és – mert lehet – szeressük *Pádár Julianna* könyvét!

Hisszük, sok-sok kisgyermek lelki gazdagodását nevelheti-növelheti ez a kedves kis kötetecske, amely *Kassák Lajos*, *Szabó Lőrinc*, *Weöres Sándor*, *Csanádi Imre*, s mások művészetének hagyományait folytatja a fesztelenség, a megbecsülés kifejezéseiivel; a kicsinyek éntudatának erősítésével, a természet szépségeibe való gyermeki-emberi beilleszkedés segítségével.

(Pomáz–Amszterdam, 1993.)

Székely Péter

A modernizáció kényszere

Megjegyzések Kerékgyártó T. István „Az értelmiség lassú alvadása” című esszéjéhez

Ha mégannyira meglepően hangzik is, én egy csöppet sem vagyok meglepődve azon, hogy a politikai rendszerváltást követő értelmiségi emancipálódás közeli esélye csupán illúzió maradt. Ellenkezőleg: úgy vélem, hogy ami a rendszerváltás óta történt (pontosabban: éppen hogy nem történt meg), egyenes következménye a magyar társadalom eddigi elvetélt modernizációs próbálkozásainak. Amelyek közül egy – annak ellenére, hogy az új hatalom új ideológusai megpróbálják ezt maradéktalanul kitörölni a társadalom kollektív emlékezetéből, mintha nem is a közelmúlt évtizedek eseményeiről lenne szó – „az elmúlt negyven év” előbb „kemény”, majd „lágymód” diktatúrát produkáló államszocializmusa, s amelyek közül könnyen egy lehet az is, amelyet napjainkban élünk meg. Hogy utóbbi valóságos lehetősége fennáll, azt Kerékgyártó T. István esszéje, alapos elemzése, ebben tett megállapításai is megerősítik bennem. S meg kell mondanom, megállapításainak általam vélt igazsága nem szolgál örömmre. Sőt...

Megeshet persze, hogy a Tisztelt Olvasót a legcsekélyebb mértékben sem érdekli az, hogy az esszé kapcsán a lapokon kibontakozó eszmecsere résztvevőinek mi okoz örömet, netán bánatot. Az én mentségem is az csupán arra, hogy szubjektív dolgokról, „holmi” érzelmekről beszélek, hogy azon folyamat, amelyről a szerző ír – „az értelmiség lassú alvadása” – úgyszólván valamennyi „dimenziójában” – amolyan tipikus „állatorvosi lóként” – érintve érzem magam. S bár az én életpályám – mint bárki másé – egyedi, de a cseppben valahol ott a tenger, egyesben a különös, abban pedig az általános. Személyes tapasztalataim olyan véleményt alakítottak ki bennem az esszét olvasva, hogy a szerzőnek a fő kérdésekben kétségtelenül igaza van, azonban ez egyáltalán nem jelenti, hogy valamennyi részletben is maradéktalanul egyetértünk...

Vegyük sorra! A legsúlyosabb gond, hogy a rendszerváltás óta – a szerző is megállapítja – „az értelmiség iránti kereslet szemmel láthatóan csökkent”. Egy jószerevével állandó modernizációs kényszerben élő társadalomban, éppen most, a „végső nekirugaszkodás” (lásd: „út Európába”) éveiben! Ez egyszerűen nonszensz! Ellenpéldaként kéretik megnézni, miként „gazdálkodtak” értelmiségükkel a huszadik század után sikeresen modernizálódott országok, Európában főleg a finn példát, Ázsiában mindenekelőtt Japánt, újabban pedig az ún. „kis tigriseket” szokták emlegetni „ebben a műfajban”. Bár az efféle vizsgálathoz az olyan számszerű mutatók, mint például az adott számú népességre jutó felsőoktatásban képzettek száma, vagy a GDP-nek évente oktatásra, képzésre (mindenekelőtt természetesen felsőoktatásra), netán tudományos kutatásra (ezen belül alaputatásra) fordított hányada, csupán közvetett adalékokat jelentenek, az „agyakkal való gazdálkodás” minőségéről mégis sokat árulnak el. Meg lehet nézni, miként alakultak az ilyenfajta mutatók ezekben az országokban a sikeres modernizáció éveiben (nemkülönben azóta), és miként az utóbbi években nálunk. A különbségek részletezése helyett talán elég a magyar felsőoktatás közismert gondjaira, illetve Kosáry Domokosnak, az MTA elnökének minapi nyilatkozatára utalni, aki szerint több akadémiai kutatóintézet már a villanyszámlát sem képes fizetni. És nem azért, mert olyan sokat fogyasztanak...

Mondhatja persze bárki, hogy rövid távon sokkal fontosabb dolgokra sem jut elegendő pénz, s ez igaz. De az is tény, hogy a modernizáció – többek között – eme akadályát is sikerrel vett országok sem kezdték annak idején alapvetően más, jobb anyagi feltételek között. Azokat csak a „neheze” után, a későbbi években teremtették meg önmaguk számára. Nem utolsó sorban

éppen a mennyiségileg felfuttatott felsőoktatás és a kibővített, jobb feltételek között működő tudományos kutatás minőségben is jelentkező eredményei – a gazdasági és kulturális megújulást szolgáló új szemléletű és képzettségű diplomások (azaz értelmiségiek), illetve új tudományos eredmények – jóvoltából. A befektetések tehát megtérültek. Ők a szó valóságos értelmében modernizálódtak, mert képesek voltak távlatokban gondolkodni. „Felzárkóztak Európához” (ezúttal nem a földrajzi értelemben), sőt jónéhányan ma már (bármely értelemben) a világ élvonalában helyezkednek el.

Mi ezzel szemben legfeljebb „modernizálódhatunk” némi túlzással már a honfoglalás óta. Legfeljebb a „párhuzamos” vita tárgya változott: hogy a „bizánci” vagy a „római”, illetve a „német” vagy az „angolszász út” legyen a követendő minta. „Ezredéves pártharcaink” kölcsönhatásban az európai történelem alakulásával még csak arra sem tettek bennünket alkalmassá, hogy legalább „a garast letegyük”. Nem voltunk és nem vagyunk képesek kiszabadulni a magyar fejlődést történelmi korszakokat áthidalva végigkísérő megkésetttség nyomán állandóan jelentkező rövidtávú kényszerhatások béklyóiból.

A fejlődés szerves útját végigjáró fejlett országok példája okulásul szolgál, de maga az út le nem másolható. Különösen rövid távon nem. Az eredményes modernizáció saját útjának megtalálása csakis távlatos gondolkodással lehetséges. Olyannal, amelyre – legalábbis tömegesen – csak az új szemléletű, erre nevelt és ilyen módon képzett értelmiség képes. És amely képzési feltételeinek megteremtésére – ha a felsőoktatás szóba kerül – nincs pénzünk. Kutatásra sem jut. A kör bezárult. Kész a speciális, magyar mintára készült „22-es csapdája”. Pedig 1990-ben szinte valamennyi párt választási ígéretei között szerepelt ezen

területek kiemelt finanszírozása. Aztán... Dehát ezt már tudjuk. Ilyen körülmények között kellene a jövőben végigvinnünk az ország modernizálását. Értelmiség nélkül, „fej” nélkül. Ilyenek a „perspektíváink”. Csoda-e, ha napjainkban megindul a vitaalapul szolgáló esszé címadó folyamata: „az értelmiség lassú alvadása”?

Eszembe jut a mondás, amelyet a hetvenes évek közepén, végzés előtt álló egyetemistaként gyakran mondogattunk félkomolyan: „A mai magyar értelmiség előtt két út áll: egyik az alkoholizmus, a másik járhatatlan.” Nos, alighanem azokban az években döntött el az, hogy a szocializmusnak nevezett modernizációs kísérlet Magyarországon megbukott. A felszín még sokáig mást mutatott – éppen ebben az időszakban élt a magyar társadalom átlagosan a legjobban, a gazdasági reformokra felvett nagyszámú kölcsönök „felélése” következtében –, a mélyben zajló folyamatokat érzékelő és a „kulisszák mögé” belátó értelmiség azonban már lakmuszpapírként jelzett, hogy baj van. Akkor is megkezdődött a „lassú alvadás”.

„Szamizdatban” még olvastuk Szélényi és Konrád gondolatait arról, hogy miként vezet „az értelmiség útja az osztályhatalomhoz”, ugyanakkor a hírhedt '73-as párthatározat nyomán már megtörtént a gondolkodó (avagy Kerékgyártó T. István szavával élve: „valódi”) magyar értelmiség legjobbainak elhallgattatása, illetve külföldre történő eltávolítása.

Sokan még bíztak abban, hogy „belülről” a negatív irányú folyamatok megváltoztathatók, mások társadalmilag passzívakká váltak. Az a jobbik eset volt, ha a társadalmi aktivitást a szakmai váltotta fel (más kérdés, hogy nagyobb sikerélményre itt is csak keveseknek volt lehetőségük), többek lába alól pedig valóban kicsúszott a talaj. Az értelmiségen belül is jelentősen csökkent az igény a társadalomban zajló folyamatok differenciált vizsgálatára és megértésére, még kevesebben jutottak el annak felismeréséig – a „nagy (nem önszántukból) hallgatókon” kívül –, hogy a rendszer eljutott fejlődési lehetőségeinek végső határáig; nem reformálható, egészében rossz. Belőlük jött létre az a „demokratikus

ellenzék”, amelynek illegális, ám mégis közismert tevékenysége végigkísérte a nyolcvanas évek agóniáját. Az „eleve kívülről”, akiknek „autonómiája és kritikai szembenállása” régebből datálható, még ennél is kevesebben voltak. Miközben az értelmiség egészét növekvő apátia és csökkenő aktivitás jellemezte társadalmi ügyekben. Sajátos módon ez az aktivitás, illetve a „belülről” való változtatás igénye akkor nőtt meg ismét, amikor már „minden eresztékében recsegett-ropogott” a rendszer, s jutott kifejezésre több fiatal értelmiséginek az állampártba való belépésében (miközben mások menekültek a „süllyedő hajóról”) és az ún. reformkörök tevékenységében a nyolcvanas évek második felében.

A leírtakból adódóan én tehát az előző „hatalom engedelmes kiszolgáltatásának”, illetve az ezekkel kapcsolatos „kompromittálódásnak” a kérdését Kerékgyártó T. Istvánnál némileg differenciáltabban ítélem meg, a lényegben azonban egyetértünk. Kétségtelenül meg lehet találni az értelmiség soraiban is az előző rendszer kiszolgáltait (bár náluk nagyobb számban a kiszolgáltattottjait), azok azonban, akik nyíltan vagy titokban szembehelyezkedtek vele, nem voltak sokan, s esetükben az sem mindegy, hogy mikor.

Ezt azért sem mellékes hangsúlyozni, mert az utóbbi időben – természetesen a rendszerváltás óta – feltűnően megnőtt azoknak a száma, akik már a „demokratikus ellenzék” feltűnése előtt évekkkel „aktívan szembenálltak a kommunista rendszerrel”. A helyzet kísértetiesen kezd emlékeztetni arra, ahogyan a partizánszövetségben nőtt az egykori „aktív ellenállók” száma az ötvenes években. Oda, ahogy mondták – már elnézést a kifejezésért, de egy igen józan észjárású parasztembertől hallottam – már azzal is be lehetett kerülni, ha valaki ellenállása jeléül, faluhelyen belerúgott a „csendőrlőszarba”. Az ilyen „újkeletű aktív szembehelyezkedők” többsége pedig ma értelmiségi. S ráadásul nemcsak abból a valóban viszonylag szűk körből, amelyhez tartozók integrálódtak a hatalom új rendszerébe. Egyre többen akarnak tehát „pápábbak lenni a pápánál”, hitelesebbnek mutatkozni a valóban hiteles egykori ellenzékinél.

A vita-esszé szerzője is ír arról, hogy a politikai közélet „szakértőtáborai” miképp alakulnak ki fokozatosan a szellemi gettósodás választóvonalai, s miképp terjednek „befelé” a kirekesztő ideológiák, „kifelé” pedig a kirekesztés gyakorlata. Tragikomikus, amikor a politikai viták értelmiségi résztvevői annak alapján minősítik egymást, állnak vagy nem állnak szóba egymással, hogy ki volt az „igazi”, s ki a „még igazibb” ellenzéki. Mintha a mindennapok egyre szorítóbb gondjaiban is jelentkező modernizációs kényszer nyomán megteendő intézkedések sikere hosszabb távon attól függene, hogy a közreműködő értelmiségieknek milyen volt a viszonyuk az előző rendszerhez...

Ilyen körülmények között nem meglepő, ha a jövő helyett a múlt kerül a figyelem középpontjába, és a politika „eltávolodik a rendszerváltás újra és újra felmerülő kihívásaitól”. Sőt, még az sem, hogy a hatalom berkeiből olyan állítások hangzanak el, hogy a „valódi rendszerváltás még végbe sem ment”, s „apák és fiúk” múltjába mélyedve próbálják meghatározni, hogy annak során kiket kell eltávolítani majd a jelen közéletből. A hatalom a múlt alapján határozza azt meg, hogy ki a barát és ki az ellenség, az értelmiségi számára pedig a múlt értékeinek elfogadása vagy elvetése jelenti a próbakövet a hatalom által kiépítendő kliensi rendszerhez való csatlakozásnak. Teljesen igaza van Kerékgyártó T. Istvánnak abban, hogy az ilyen „kliensi értelmiségi csoport az új rend szabadságának őrzőjévé kezd válni, ahelyett, hogy a szabadság új rendjével kísérletezne”. Tradicionalizmus vagy modernizáció: a kettő együtt nem megy.

Fogas kérdés persze, hogy ha az értelmiségi klientúra a hatalom korlátai miatt nem képes „valódi” értelmiségi-ként „funkcionálni”, akkor elvárható-e ez mindazoktól, akik önként vagy kényszerből kívülről kerültek a hatalom körébe. Nos, magam is úgy vélem, legfeljebb korlátozott mértékben. Ez azonban a sikeres modernizációnak még a reményéhez is kevés.

Aligha véletlen az, hogy annak ide-

jén a hatvanas évek „nagy generációja” is felhagyott „kívülállással” és „megcélozta” a hatalmat. Akkor fogalmazódott meg a „belülről történő változtatás” lehetőségének gondolata (ma már tudjuk, ilyen lehetőség valójában nem volt). Egy monolit politikai struktúrában az látszott a járható útnak. A mai pluralisztikus viszonyok között elvben más megoldás is felmerülhet.

A valóságban azonban ott van a változatlan anyagi kiszolgáltatottság, egzisztenciális vonatkozásban pedig minőségi változás következett be: a munkanélküliség az értelmiséget sem kíméli. Személyes példám talán megfelelően demonstrálja a helyzetet: 1977-ben kezdő egyetemi oktatóként kerek 2000 Ft volt a fizetésem, s 1991-ben (igaz más munkahelyen) az „időarányosan” alig többnek számító 16 ezer Ft. Ráadásul – két diplomám és tudományos fokozatom ellenére – igen közelről „legyintett meg” a munkanélküliség szele. Az utóbbit Jász-Nagykun-Szolnok megyében kellett átélnem, ahol a lakosságban 3% körül van a különböző felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya, aminél alacsonyabb hányad csupán két megyében található az országban. Nem volt „lélekemelő” élmény. Mint ahogy a „valódi” entellektüel – Kerékgyártó T. István által leírt – többi jellemvonását is

nehéz „tetten érni” magamon a napi gondok jóvoltából, ha ezek egyáltalán adnak időt arra, hogy önvizsgálatra „szánjam el magam”. És bár képes vagyok önmagamhoz kritikailag viszonyulni (legalábbis őszintén remélem), sőt a „jelen politikai és kulturális valósághoz” is, ám a most már nemcsak szellemileg elnyomóító létviszonyok hatására e kritika egyre kevésbé objektív, érzelmekkel egyre jobban átszőtt, s valóban fennáll a veszélye annak, hogy elvész az önreflexióra való képesség, és ami megmarad, az semmivel sem lesz kevésbé leegyszerűsítő, populista, netán „szellemileg szklerotikus”, mint a „másik oldal” megnyilvánulásai hatalmi tényezők hatására.

Lehetséges, hogy a végeredmény sokaknál ténylegesen az értelmiségi szerepről való lemondás (bár – elnézést kérek a Tisztelt Olvasótól az önmagammal való ismételt példálózásért – amikor én eljutottam ennek a szerencsétlen kényszerhelyzetnek a határára, nem ez történt, épp ellenkezőleg: megerősödött abbéli eltökéltségem, hogy visszaküzdjem magam e mások számára ma talán kevésbé kívánatos léhelyzetbe). A gyanúm azonban az, hogy akik e szerepről kényszerűen lemondanak – legalábbis sokan közülük – aligha békélnek meg a körülményekkel. De ez még rosszabb: a tömeges elfojtott elégedetlenség – főleg a politikailag végtelenen megosztott értelmiség közegében – rejtett gyújtóbombaként

működhet, és az indulatok elszabadulásának eszkalálódásához vezethet. Ma sem vagyunk messze egy „szellemi Libanontól” (de lehet, hogy ma időszerűbb lenne Boszniát emlegetni), annak azonban már súlyos „materiális” következményei is lennének.

Messzi kerültünk hát az értelmiség emancipációjának esélyétől – ebben az írásban is, de megítélésem szerint – sajnos – a valóságban is. Biztosan sokan úgy vélik: véleményem pesszimista. Meggyőződésem, hogy a tényleges emancipáció nem a mi nemzedékünk életélménye lesz. Az ugyanis csak egy sikeresen modernizálódott magyar társadalom megváltozott viszonyai között – nem utolsó sorban éppen ezek hatására – mehet végbe. De attól mi még nagyon messze vagyunk. Ott majd „megváltozik a tudáshoz való viszony” is, és ennek hatására „kialakul az értelmiségi öntudatosodás új minősége”.

Nekünk az jut osztályrészül, hogy a modernizációt sikeresen véghezvinni képes új értelmiséget felneveljünk. Ennek feltételeit – ahogy már említettem – mindenekelőtt az iskola, elsősorban a felsőoktatás fejlesztésével lehet megteremteni. Azonban ez is „embert próbáló” feladat. Teljesítése politikai döntések nélkül nem megy. Ha ezek megszületnek, remény van rá, hogy képesek leszünk megoldani. Talán még így „féli-meddig alvadt” állapotban is. Esetleg „szellemi segéd munkásként”.

Csokai Diána: Töredezett arc (1989)

Szathmáry István

Blöff vagy szenzáció?

A nyomok Grúziába vezetnek?

A Panoráma nemrégben világgá kürtölte a hírt, miszerint talán pontot tehetünk legnagyobb nemzeti ereklyénk körül folyó találgatások végére. Sugár András riporter és Csomor Lajos ötvös elkalauzoltak bennünket a távoli Grúziába, ahol föllelni vélik a korona születési helyét.

Az adás után megkértük Pap Gábor művészettörténészt, aki az 1978-as hazahozatal óta folyamatosan foglalkozik a korona – mint ő mondja – „sorskérdéseivel”, hogy fejtsse ki álláspontját a műsorban látottakkal-hallottakkal kapcsolatban.

– *Tanár úr! Hoz-e újat a koronakutatásban Csomor Lajos feltételezése, s ha igen, megállja-e a helyét?*

– Igen, tulajdonképpen hoz újat, csak hát ezzel az újdonsággal gondok vannak. Nem az az újdonság, hogy a tbilisi Állami Grúz Művészeti Múzeumban lévő Khakuli triptichont bevonja a vizsgálatok körébe, hiszen mióta módszeres művészettörténeti vizsgálatok folynak a koronával kapcsolatban, azóta a triptichon mindig is ott szerepelt az összehasonlító anyagban. Ezt a műsor készítői elfelejtették közölni, amiből aztán az a látszat adódott, mintha Csomor Lajos fedezné fel a triptichont (három részből álló oltárt) a koronakutatás számára. Ténykérdés, hogy ez nem így van, olyannyira, hogy a legismertebb, legtöbbet forgatott népszerű-tudományos – vagyis bárki számára hozzáférhető – albumban, melyet ketten írtak, Kovács Éva és Lovag Zsuzsa, ugyancsak hivatkoznak rá. Mégpedig amiatt, amit a riportban megint csak nem említett a két beszélgetőtárs, hogy a koronánkra utólag felszerelt Dukász Mihály-képnek itt van az egyedüli megbízható analógiája, ezért a Khakuli oltár kikerülhetetlen a koronakutatásban.

Akik foglalkoztak már a koronával, tudják, hogy itt nagyon komoly gondról van szó, ami elsősorban erkölcsi és

nem szakmai természetű. Vannak olyan koronakutatók, akikkel kapcsolatban egy sporthasonlat kockáztatható meg. Adva van egy olyan típusa a játékosoknak – én már, sajnos, játszottam ilyenekkel egy csapatban –, akik ha a teljes játékidő nyolcvankilencedik percéig nem tudnak az ellenfél hálójába gölt rúgni, akkor képesek az utolsó percben berúgni azt a sajátjukba. Csak azért, hogy a nevük ott szerepeljen a hirdetőtáblán. Ez roppant nagy emberi tehertétel, és sajnos, elég gyakori, nemcsak a mi szakmánkban, művészettörténészek között. Úgy tűnik, ez korbetegség, olyan időszakok terméke, amikor csak a göllővő nevét írják ki nagybetűkkel, és nyoma sincs annak, hogy csapatmunka előzte meg a találatot. Jelenlegi művelődési közéletünkben – ha egyáltalán beszélhetünk ilyenről manapság – csak a göllővőkről emlékeznek meg...

Van azután a dolognak egy másik, nem kevésbé visszatetsző oldala. Az elmúlt jó másfél évtizedben szokássá vált „szakmánkban”, hogy ha Csomor Lajos valami – fogalmazzunk finoman – könnyelmű kijelentésre ragadtatja magát korona-ügyben, akkor ezért engem rónak meg a kollégáim. Olykor egészen alpári stílusban. (Például *Bogyay Tamás* a Magyar Nemzeti Galéria 1991-es Évkönyvében – hogy csak egy példát említsek a sok közül.) Egyszer jó volna már tudomásul vennie a céhbelieknek is, hogy az aranyműves csoport 1985-ös – egyetlen valóban tudományos igényű – korona-publikációja óta semmiféle kapcsolatom nincs Csomor Lajossal. Érdeklődéssel figyelem a munkáját, de hogy bármit „sugalmaznék” neki – ezt egyszer s mindenkorra el kell felejtetni!

Áttérve a Panoráma műsorban elhangzott konkrét állításokra, nézzük meg közelebbről a Szűz Mária-kép kérdését. Azt, hogy a Dukász-arcmás helyén eredetileg Szűz Mária zománc-

képe szerepelt a magyar Szent Koronán, úgy fogalmazta meg Csomor Lajos, mintha ez az ő felfedezése lenne. Holott erre a lehetőségre már többen utaltak, köztük az az aranyműves csoport is, amelynek ő az egyik tagja volt. (Nem a vezetője – mint ahogy nyilatkozataiban egyre-másra hallani és olvasni lehet!) Ennek a kutatási vonalnak a leghitelesebb ismertetése, teljes jegyzetanyaggal, a kecskeméti Nemzetközi Zománcműhely 1985-ös katalógusában történt meg. (Erre a kiadványra hivatkoztam az imént – s talán nem érdektelen megjegyezni, hogy Csomor viszont egyetlen írásában sem hivatkozik erre a kulcsfontosságú publikációra, ő tudja, miért.) Itt pontosan le van írva, hogy az aranyműves csapat tagjai – nem egyedül Csomor Lajos! – mi mindenre jöttek rá maguktól, s mit kaptak készen mások szellemi termékeiből. Miután a kutatás előtörténete jórészt az én lakásomon folyt, kerek két és fél évig, pontosan tudom, hogy Csomornak a kutatás érdemi szakaszában az íródeák szerepe jutott. A csoport valódi vezetője *Lantos Béla* volt, tőle származik a legtöbb, mai napig helytálló felfedezés. Mellette *Ludwig Rezső* vitte a fő szerepet, míg *Poóí Magdolna* – ha szabad ezt a kifejezést használni – „kontrázott” nekik. Az ő megállapításait fogalmazta késszé Csomor Lajos, s ennek az anyagnak a birtokában kezdett önálló kutatási műveletekbe. (Ez természetesen nem jelenti azt, hogy sohasem lettek volna, vagy ne lehetnének önálló gondolatai is, de az eredményeit mindenképpen ilyen keretben célszerű értékelni. És akkor még mindig nem beszélünk *Csathó Pál* vagy az ún. „mémökcsoport” alapvető fontosságú felismeréseiről, amelyek rendre – és éppen az említett csatornán át – azonnal eljutottak Csomorhoz, s ő habozás nélkül „élt is velük”.)

Már 1982-ben vagy 1983-ban, az

aranyműves vizsgálatok előkészítésének stádiumában felvetődött, hogy a koronáról leszerelt Szűz Mária-képet valahol esetleg meg lehet még találni, mert zománcképeket, különösen ha vallási szempontból exponált személyiségeket ábrázolnak, nem szoktak elpusztítani. Van remény hát arra, hogy másodlagos befoglalásban bárhol, bármikor felbukkanhat. Ennyiben nem látok módszertanilag kifogásolható abban, hogy akár tőlünk több ezer kilométerre fölfedezni vélik. Inkább a gondolatmenet sántít, ahogyan eljutott ide az aranyműves – nem ötvösművész, ahogyan a műsorban elhangzott! – és a tévériporter.

Csomor János feltételezése szerint 1613-ban, amikor Révay Péter koronőr kiadja könyvét a Szent Koronáról, és benne szól a Szűz Mária-képről is, ez utóbbit már nem láthatta a koronán. A kijelentés indoklása – Csomor itt készítestechnológiai természetű megfigyeléseire hivatkozik – felületes, elfogadhatatlan. Révay Péter nem valamilyen írott vagy szóbeli, s azóta elkallódott hagyományra alapozza a Szűz Mária-képre vonatkozó állítását, mint ahogy azt Csomor sugalmazza. Révay állítása egyértelmű tényként közli, amit mond. Ez pedig azt jelenti, hogy a szóban forgó kép 1613-ban – ha hihetünk neki, amire pedig minden okunk megvan – még látható állapotban rajta volt a koronán.

Csomor Jánosnak így módon nem okoz fejtörést az, hogy a Mária-képnek 1613 után kellett (ha kellett) kikerülnie Grúziába. Ezt az évet egyébként nem is lehet így határkőnek tekinteni, hiszen Dukász Mihályról először csak 1790-ben hallunk konkrét formában mint a koronán szereplő alakról. 1784-ben viteti ki II. József, törvénytelenül, az országból a Szent Koronát, és az csak 1790-ben kerül haza. Ekkor már a Dukász-kép rajta van, amint azt az egykorú leírások pontosan rögzítik. Az 1784 és 1790 közötti időszak tehát a szóba jöhető ideje annak, amikor a kép lekerülhetett koronánkról, s értelemszerűen csakis ezután juthatott ki Grúziába. Ha egyáltalán kijutott valaha is. (Nekem meggyőződés, hogy ilyesmire soha-

sem került sor, de ez legyen egyelőre a magánvéleményem!)

Egy Grúziába történt képkivitel valószínűsége mindenesetre nagyon csekélynek tűnik – bár éppenséggel nem zárható ki. Sem logikai, sem szigorúan vett történeti alapon. A korona bécsi – kényszerű – tartózkodása alatt bonyolódik ugyanis az éppoly grandiózus, mint amilyen sátáni, Európa teljes politikai-katonai átrendezésére hivatott terv, amelynek egyik kiagyalója, illetve végrehajtója II. József volt. Valódi tervezője, „spiritus rectora” II. Katalin orosz cárnő. Ennek a „Második Bizánc” koncepciónak a keretében juthatott szerephez – amint arra *Falvay Károly* már több mint fél évtizede felhívta a figyelmet – ez a politikailag exponált képcsere. Egészen egyszerűen kizárásos alapon nem marad más időszak 1613 után a korona hátulsó részén lévő képek kicserélésére, mint ez. Amikor a nemzet nem ura a koronájának – magamagának sem! –, és arcátlan magabiztossággal, nem is leplezve szándékát, „le akarja írni” a saját uralkodója. A „kalapos király”. Ha valóban ő programozta át a koronát, ennek a „Második Bizánc”-tervnek a szolgálatában – ne felejtjük el: ez egyelőre csak feltételezés részünkről, bármennyire megalapozottnak tűnjék is! –, akkor maradt egy felesleges Szűz Mária-képe. Ami akár – de hangsúlyoznom kell: ez most már igazán csak hipotézis, méghozzá annak is igen-igen halvány, hiszen semmiféle konkrét bizonyíték nem támasztja alá! – II. Katalin révén vagy másképp, elkerülhetett tőlünk Keletre is. Ahogy másfél évszázaddal később az egész korona – Amerikába. Nagydobra 1945-ben sem érték, hogy – tisztesség ne essék szólván – hová s miképp „suvasztották el”...

– *Milyen képek szerepelnek még a grúziai triptichonon?*

– Erre a háromrészes „aranyoltárra” – a Tbilisziiben, *N. U. Dzsasi* és *T. E. Szanikidze* szerkesztésében, 1984-ben róla megjelent album adatai szerint – mintegy négy évszázad alatt folyamatosan kerültek képek, egészen a XII. századig. Ez általános gyakorlat a középkorban, s a késői laikus szemlélőnek szinte már fel sem tűnnek a stílusfokozatbeli különbségek. A magyar

Szent Koronán viszont azonnal, szemtől bántóan megmutatkoznak az utólag rákerült elemek, és szabályosan „szétverik” az egyébként egységes egésznek ható képi programot.

– *A tévében nézve a bemutatott képeket, nekem úgy tűnt, hogy a korona zománcképei sokkal harmonikusabbak, akár a „latin”, akár a „görög” koronarészen vizsgálódunk, mint a triptichonon lévő „társaik”. Az utóbbiaknak a színei is harsányabbak voltak, s úgy látszott, hogy a korona képeihez viszonyítva kissé provinciálisak is.*

– Ez így van. Elképesztő, hogy a teljesen nyilvánvaló, mint mondani szokás, „ordít” különbségeket, melyek akár a katonaszentek, akár más képek esetében fellépnek, egy állítólagos szakember nem vette észre, vagy nem akarta észrevenni. A triptichon ábraanyaga – kevés kivételtől eltekintve, amelyek egyébként szintén bemutatásra kerültek már 1985-ben, az említett kecskeméti zománckatalógusban – valóságos karikatúrája a koronánk képeinek, akkora a fokozatbeli (nem stílusbeli!) különbség közöttük. Különösen feltűnő ez a magyar Szent Korona felső részének apostolképei és a triptichon apostolképei között. Ami különbség egyáltalán megmutatkozhat két, alapvetően azonos kultúrkörből származó zománckép között, az itt meg is mutatkozik. A színvonalbeli különbség azonban éppen a Csomor által „felfedezett” Mária-kép esetében a legszembeesőbb. Állítom, hogy a Mária-képen megfigyelhető előállítási mód – azon az egy közös vonáson túl, hogy itt is ún. rekesz-zománccról van szó – semmilyen szinten nem vehető össze a magyar Szent Korona alsó részén látható görög feliratos képek sajátosságával. Például a fa, amelyre Csomor János hivatkozik, a legérzékletesebb ellenbizonyíték: teljesen más a törzs beosztása, és sokkal primitívebb rekeszszalag-hajlítási technikával készült. Még a koronánkon kétségtávol leggyengébb minőségű és kifejezetten idegenül ható Dukász-kép is jóval magasabb színvonalú nála.

– *Bizánci tömegáru? Vagy – ha jól vettem ki Csomor szavaiból – valamilyen önálló „grúziai műhely” terméke?*

Amely műhelynek esetleg köze lehetett a mi koronánkhoz is?

– A bizánci birodalom fénykorában, ami nem volt történelmileg túl hosszú idő, bizony tucatáruk is készültek. Szinte ez teszi első ránézésre nyilvánvalóvá, hogy mi a bizánci termék, és mi nem az. Egy magasabb művészi szintű, önálló arculatú grúziai műhelyt feltételezni viszont – amint az a Panoráma-műsorban elhangzott – azért nem egészen problémamentes vállalkozás, mert Grúzia, történetének jelentős hányadában nem volt független, s részben éppen bizánci fennhatóság alatt állt. Ez nem mondható el a történelmi Magyarországról, amelynek a koronájáról most beszélünk. Az összevetés így meglehetősen ingatag talajon áll.

Koronánkat vagy annak bármely részét grúziai ötvösműhelyből származtatni – ez semmivel sem kevésbé önkényes feltételezés, mint amilyeneket a jelenleg érvényben lévő „hivatalos” elméletek tartalmaznak, hogy ti. az alsó rész bizánci császári műhelyből, a felső „valahonnan Nyugatról” (lehetőleg minél messzebből!) származik. Közös gyengeségük ezeknek a hipotéziseknek, hogy figyelmen kívül hagyják egy független és nagyhatalmi státuszú Magyar Királyság létezését a középkori Európa kellős közepén, ehelyett minden vele kapcsolatos kérdést úgy kezelnek, mintha vagy egyáltalán nem létezett volna, vagy ha igen, akkor totális függőségben valamennyi szóba jöhető szomszédjától mind politikai, mind gazdasági, mind pedig kulturális vonatkozásban. Ez abszurdum, nem is érdemes rá több szót vésztegetni...

A Mária-kép kérdését lezárandó, még fel kell hívnom a figyelmet néhány súlyos módszertani hibára, amelyeket a műsor készítői elkövettek. Miről van szó?

Egy heterogén képanyagból kiemelek egy szemmel láthatóan megcsonkított képet. Ez úgy csonkult meg, hogy a jelenlegi kerete a szembenézeti bal oldalon el van kerekítve, jobb oldalt

függőlegesen zárul, alul pedig Mária trónszékének az aljával párhuzamos a vágás. Látható még, hogy szintén a szembenézeti bal oldalon betűk vannak, melyekbe ugyancsak belevágtak. Az egész arra utal, hogy a képet egy nagyobb kompozíció jobb oldalából emelték (nyírták) ki. Csomor Lajos azt állítja, hogy a képen a Theotokosz (Istenszülő)-felirat betűi látszanak. Ki kell jelentenem: ez nem így van, ez a nézők megtévesztése. Ugyanezen a triptichonon meg lehet találni egy másik képet, a Grúz Művészeti Múzeum kincstárában pedig még egy továbbit, amelyekre ugyanez a szöveg van felírva betűről betűre: – OXEPCTHCMOS –, ez pedig az ortodox bizánci „Angyali üdvözlés”-ábrázolások tipikus kísérő szövege. Csomor a rekonstrukciós rajzaiban következetesen elhagyta a kép feliratának harmadik, legalsó sorát, így az azonosítás nehezebb, de jó minőségű reprodukciók segítségével könnyen ki lehet egészíteni a betűsort.

Mindebből az következik, hogy a csonkult Mária-képen vagy mellette, külön egységként, eredetileg szerepelnie kellett Gábiel arkangyalnak is. Erre utal a Máriától kifelé, a feltételezhető égi küldött felé hajló ciprus is, amely abban az esetben, ha Mária egyedül lenne, balra húzó alakjával megbillentené a kompozíciót. (Zárójelben érdemes megjegyezni: éppen ez a ciprusalakzat árulja el az ikonográfia tudományában jártas szemlélőnek, hogy a csonkítatlan kép az ún. „Angyali üdvözlés a kertben”-típushoz tartozott.)

Végül még egy, most már valóban megbocsáthatatlan „csúsztatás” – éspe-dig ezúttal minden kétséget kizáróan Csomor Lajos részéről. Az általa bemutatott utolsó, véglegesnek szánt rekonstrukciós rajzon Mária pontosan szembenéz velünk, az egész kompozíció pedig szigorúan tükörszimmetrikussá egészül ki – a szembenézeti jobb oldal irányában. Holott az eredeti képen jól láthatóan bal oldalra – szaknyelven szólva: félprofilba – fordítja a

fejét a főalak, nyilván a balról várható arkangyal felé. Hát... ilyet nem szabad csinálni!

És ide kívánczok még egy utolsó megjegyzés. A Khakuli triptichon szóban forgó Mária-képének jelenlegi – az eredeti állapotához képest láthatóan megkisebbedett – méretei, az imént idézett szakmunka tanúsága szerint: 35x35 mm. A magyar Szent Korona Szűz Mária képének eredeti foglalatával kapcsolatban viszont az 1985-ös zománckatalógusban az aranyművesek a következő adatokat rögzítették: „... a Dukász-kép esetén a befoglaló forma magassága 34 mm, és a benne lévő foglalat magassága még kb. 3 mm-rel kisebb, tehát csak 31 mm.” Később megjelent könyvében Csomor Lajos változtatás nélkül átveszi ezeket az adatokat. A kérdés mármost ez: hogyan férhetett bele egy 31 mm magas foglalatba egy 35 mm magas kép?... *

Ha Csomor és tévés munkatársai nem előfeltételezésekkel közelednek ehhez a nagyon szép és értékes kegytárgyhoz, akkor rajta teljes értékű eligazítást találhattak volna arra vonatkozóan, hogy a Mária-töredékben milyen jelentést keressenek. És akkor teljesen nyilvánvaló lett volna, hogy ez a kép semmi módon nem illeszthető bele a magyar Szent Korona képrendjébe. Az etikailag kifogásolható módszer, az előre eldöntött, vágyott „eredmények” minden ellene szóló érv félresöpprésével történő erőszakolása olyan kinyilatkoztatások irányába sodorta el őket, amelyeket a bemutatott anyaggal nem tudtak igazolni.

A Khakuli triptichonnak van analógiája – számon is tartják a művészettörténészek –, és ez a másik „aranyoltár”, a *Pala d'Oro*, Velencében, a Szent Márk székesegyházban. A Szent Koronának azonban nincsen. Eddigi ismereteink szerint egyedülálló alkotás.

Bagi Gábor

A Thonuzoba-féle besenyő betelepülés

Jász-Nagykun-Szolnok megye Mo-hács előtti történetével kapcsolatban más alföldi megyékhez hasonlóan rendkívül kevés számú írásos emlék áll a történeti kutatás rendelkezésére. A tájegységhez kapcsolódó írott források előbb a tatárjárás során tizedelődtek meg, majd a török hódítás, s a közel másfél évszázados megszállás okozott jóvátehetetlen károkat. A megmaradt anyag révén döntően csak a XIII. század második felétől, illetve a XIV. század elejétől kísérelhető meg az egyes települések történetének részletesebb megrajzolása, míg a honfoglalást követő negyedfél évszázada – néhány krónikarészlet homályos utalásától, pár oklevél elszórt adatától, s a Várad Regestrum néven ismert tüzesvas-próbakönyv néhány bejegyzésétől eltekintve – csaknem teljesen homályba vész. Megyénk területére vonatkozólag a legkorábbi magyarokkal kapcsolatos utalást a hitelességét tekintve rendkívül vitatott, Anonymus által írott *Gesta Hungarorum* utolsó, 57. fejezetének (címe „Az ország határainak megállapítása”) legvége tartalmazza. Ez Taksony fejedelem uralkodásával kapcsolatban az alábbi híradással szolgál:

„Ugyanekkor a besenyők földjéről jött egy vezéri nemzetségből való vitéz. Neve Tanuzaba volt: Örkenđ apja, kitől a Tomaj nemzetség származik. Neki Taksony vezér lakóföldet a keméji részekén adott a Tiszáig, ahol az abádi rév is van. Ez a Tanuzaba egészen Taksony vezér unokájának, Szent István királynak az idejéig élt. S midőn Boldog István király az élet ígét hirdette és a magyarokat keresztelte, akkor Tanuzaba ki a hitben hiú volt, keresztény lenni áttalott, így hát temetkezett (vagy temettetett?) feleségével az abádi révbe, hogy a keresztységben ő meg felesége ne éljen a Krisztussal örökre. Ám a fia, Örkenđ, mint Keresztény, Krisztussal együtt él mindörökké.”¹

Anonymus eme utalását – noha

Thonuzoba-mondát krónikairodal-munk más alkotásai nem említik – történészeink hiteles történeti adatként fogadják el.² Az általános vélemény szerint Anonymus itt a XIII. században adatolhatóan számottevő tisztségeket betöltő, s jelentős szerepet játszó Tomaj főúri nemzetség eredetmondáját őrizte meg, írta át, vagy szerkesztette egybe.³ A Tomaj nemről ismeretes, hogy ágai és családjai (a Lesenczetomajiak, Heneyek, Abádi-Szentimreiek, Losoncziak, Losonczi-Bánffyak, Dezsőfiek stb.) magyar középkor különböző évszázadaiban a Magyar Királyság közel 800 településén jelentek meg birtokosként.⁴

Az Anonymus által leírt monda valószínűsége a szakirodalom több bizonyítékot is felhozott. Az első az, hogy az Árpád-korban valóban létezett a Tomaj nevezetű főúri nemzetség, mely elnevezés kétségtelenül török eredetű.⁵ (Ennek tiszai birtokai jórészt valóban egyeznek azzal a területtel, ahová Anonymus a besenyőket telepíti.) A második érv Thonuzoba nevének jelentéséhez kapcsolódik. A nyelvészeti és történeti szakirodalom megállapítása szerint ezen ugyancsak török, eredetileg összetett, régi pogány, alighanem még a totemizmus hagyományaihoz is kapcsolódó névalakot (a török „tonuz aba” összetétel jelentése „disznó apa”, hol az „apa” szó „nemzetségfő” értelemmel szerepel) Anonymus a XIII. század elején már aligha találhatta ki magától, s így az sem valószínű, hogy önkényesen kapcsolta volna egy mesészerű konstrukcióba.⁶ Ugyanakkor harmadik érvként említenőd, hogy később Kézai Simon, illetve a Képes Krónika, majd ennek nyomán a még későbbi krónikaszerkesztés is megemlékezik Géza és Szent István, illetve a későbbi királyok idejében a különböző országokból beköltözött idegenekről (köztük besenyőkről is), akik összeházasodtak a magyarokkal, s ezáltal hazánkban nemességet és szállásföldet nyertek.⁷

Az elmondottak alapján Thonuzobát hiteles történelmi személynek kell tekintenünk, bár az Anonymus által, vele kapcsolatban említett adatok számos részlete lehet téves.⁸ Besenyő származását általában elfogadják történészeink, bár esetleg itt is elgondolkodtató, hogy a vidéken a XIII. századtól jelentkező okleveles emlékekben a besenyő népességnek nem találjuk egyértelmű nyomát. További bizonyítékként a Tomaj főúri nemnek a mai Tomajmonostora mellett fekvő (s hasonló nevet viselő) ősi nemzetségi monostorától délre a XIV. században feltűnő Besenyőtelek pusztá nevének említik meg.⁹ A beköltözés tágabb időpontja (X. század harmadik negyede) is valószínű, noha ezen belül két lehetőség is komolyabban felmerült.

Györfly György elméletében Thonuzoba beköltözése Taksony házasságával volt kapcsolatban, aki krónikáink szerint „Kunországból” nősült. Mivel Kunország 1050 előtt a besenyőké volt, feltételezhető, hogy Taksony az augsburgi csatavesztés után kidolgozott új külpolitikának megfelelően egy besenyő törzsfő lányát vette el, biztosítva a besenyők szövetségét egy nyugati támadás esetére. Szerinte Thonuzoba fejedelemi rokon, sőt talán Taksony sógora volt, aki Taksony Tisza menti szállása (a mai Pusztataskony környéke) mellett, a későbbi Hevesben kapott birtokot, ahol a fejedelemi sógorság több esetben is részesült szállásbirtokokban. Feltételezi, hogy a Thonuzobával ekkor beköltöző besenyő töredék a Talmács törzsszel, illetve annak egy részével azonos, akik 965 körül Szvjatoszlav orosz fejedelem kazárok elleni hadjárata nyomán költöztek be Magyarországra.¹⁰ Györfly György mellett Nagy Árpád is foglalkozott a tiszai besenyő telepítés problematikájával. Véleménye szerint 971 táján az Arkadiopolisnál kudarcot vallott, s a magyarokkal közös hadivállalkozásban résztvevő besenyők egy része telepedett be a Kárpát-medencébe.¹¹

Thonuzoba és besenyői beköltözésével kapcsolatban a szakirodalom állásfoglalásai között nem igazán nagyok az eltérések. Ezzel szemben a Thonuzoba és felesége halálával kapcsolatos anonymusi részletek már régtől két értelmezése is ismeretes. Az egyik szerint Rhonuzoba önként temetkezett el, míg a másik szerint István király temetette el élve a csökönyösen pogány főurat. Thonuzoba halálához kapcsolódóan a '70-es évek második felében s a '80-as évek elején jelentős szakmai viták zajlottak le, különböző fórumokon. Ezeket Szegfű Lászlónak egy 1970 táján megtartott előadása, majd – itteni felvetéseit részletesebben kifejtő – 1974-ben megjelent tanulmánya váltotta ki.¹²

Szegfű László egy Janus Pannoniusvers néhány sora alapján egy, a XV. században még élők tartott Thonuzoba-hagyományt mutatott ki. Az anonymusi közlés sorai alapján feltételezte, hogy az idős nemzetségfő és felesége nem önként temetkeztek el élve az abádi révbe, hanem I. István király valamiféle megtorló akciójának estek áldozatul. A megtorlást kiváltó esetet Szent Imre herceg 1030 körüli halálában vélte felfedezni, mellyel kapcsolatban az 1083-as szentté avatáskor összeállított legendák, valamint a magyar és külföldi krónikák utalásai rendkívül zavarosak, homályosak. Véleménye szerint Imre herceggel egy Vazul-párti összeesküvés végzett, s nem kizárt, hogy e véres esemény talán valóban egy vadászaton játszódtott le. Ebben az idős Thonuzoba is közreműködött, sőt Szegfű László feltevése szerint a herceg halálát okozó vadkan nevében valójában az ő török nevének magyar fordítása maradt fenn. Ez a gyilkosság indokolta volna István páratlanul kegyetlen, s saját törvényeivel is ellenkező megtorlását.¹³

Szegfű László rendkívül szerzteágazóan és sokoldalúan kifejtett – s csak néhány főbb vonásában kiemelt – hipotézisét utóbb főként Bollók János támadta meg. Elutasította, hogy a kiindulási alapul szolgáló Janus Pannonius-idézet alapján a XV. században még élő Thonuzoba-hagyományra lehetne következtetni, ugyanakkor az anonymusi részlet értelmezésének is új lehetőségét világította meg. Szerinte az önként eltemetkező, illetve az István által eltemetett Thonuzoba képe egyaránt hamis. A közölt részlet a keresztény

gondolkodásmód alapján jelképesen értelmezendő, s valójában Thonuzoba a pogányság mellett való megmaradása révén még életében örökre „eltemette magát” a Krisztussal együtt leélendő örök élettől. (Ezzel szemben fia, a keresztény Örökend Krisztussal él mindörökké.) Bollók János vitatta Thonuzobának az Imre herceg halálával való kapcsolatát is, noha elismerte, hogy a haláleset körülményei valóban gyanúsak. Érvelése szerint a besenyők török nyelvében a disznónak (tonuz) és a vadkannak (cabanus) külön szó felelt meg, s ezt aligha cserélhették fel.¹⁴

Szegfű László figyelemreméltó hipotézisének – persze csak ha Anonymus szövegének időrendjét hitelesnek fogadjuk el – van egy időrendi problémája. Thonuzoba Taksony fejedelem-sége idején költözött be Magyarországra, s ennek alapján Taksony vagy Géza generációjához tartozónak kell tekintenünk. Ámde ha még az utóbbi esettel számolunk is, aligha születhetett 950 után, az első esetben pedig még további 20–25 esztendővel hátrébb tehetjük ezt az időpontot. Szent Imre herceg halálakor, 1031 körül tehát mindenképpen nyolcvan–száz évesnek vagy még idősebbnek kellett volna lennie. Ilyen korú személyekre ugyanebben az időszakban is vannak olykor bizonytalan adatok, az azonban eléggé valószínűtlennek tűnik, hogy ezek – aggastyáni koruk ellenére – még aktív politikai szerepet játszottak volna, sőt összeesküvésekben, fegyveres merényletekben vettek volna részt.

Az időrendi problémákra más összefüggésekben Györfy György is utalt. Szerinte Thonuzoba két nemzedékkel Szent István előtt élt, s mivel az erőszakos eszközökkel történő keresztény térítést még Géza fejedelem indította el 972-ben, alighanem még az ő idejében történt az Anonymus által ismertett eltemetkezés, vagy eltemetetés, bár feltehetően már uralkodásának utolsó éveiben, István nagykorúsága idején. Véleménye szerint a Tomaj nemzetség névadója a Szent István korban élt Tomaj volt, aki Thonuzoba fiának, Urkundnak lehetett a gyermeke. Györfy György kronológiája alapján láthatóan ugyancsak valószínűtlen, hogy Szent Imre herceg halálában a nála jó három generációval idősebb besenyő vezérnek lett volna szerepe.¹⁵

A kemeji besenyő betelepüléssel kapcsolatban két fontosabb kérdésre

kellene még egyértelmű választ találnunk. Az első problémakör ahhoz kapcsolódik, hogy miért pont ide, a Tisza mellé telepítették Thonuzoba besenyőit, míg a második kérdés e betelepülés méreteinek megállapításával függ össze.

Századunk első évtizedeiben úgy tűnt, hogy a tiszai besenyő telepítés okait igen egyszerűen fel lehet támi. A történeti kutatók a mai Jász-Nagykun-Szolnok megye területén ősfoglaló magyar nemzetségek nyomát nem tudták kimutatni, s ezért még Hóman Bálint is úgy vélte (Szegfű Gyulával közösen írott történeti szintézisében), hogy e táj a törzsi szállásterületek között kialakított, jórészt néptelen gyepe volt, ahová jelentősebb számban lehetett más népelemeket betelepíteni.¹⁶ Álláspontja csak a '60-as évekre vált teljesen elavulttá. Az előkerült régészeti leletek alapján nyilvánvalóvá vált, hogy a honfoglalók ezt a területet is intenzíven megszállták, s ott meg is telepedtek.¹⁷ Később Györfy György fejtette ki egy tanulmányában, hogy a X. században az egyes törzsek, illetve az Árpád dinasztia tagjai közötti konfliktusok jelentős méretű spontán vándormozgalmakkal, majd tudatos telepítésekkel is együtt járhattak.¹⁸ E gondolat természetesen igényelte a korábbi adatok újraértelmezését.

A történeti szakirodalomban ismeretes, hogy Abádszalók tágabb környezetében nagyobb számban fordulnak elő X. századi Árpád-házi hercegekkel kapcsolatba hozható földrajzi nevek (pl. Taskony, Taskond, Üllő, Tarhos).¹⁹ Györfy György ezek alapján itt az Árpádok egyik uralmi alközpontjára következtetett.²⁰ Ha Thonuzoba és Taksony között rokoni kapcsolat volt, akkor valóban indokoltnak tűnik, hogy valamely uralmi központ közelében kapjanak szállásföldet az újdonsült, jövevény rokonok. Nem zárható ki azonban, hogy az idetelepítést további, speciális okok is indokolták.

Kristó Gyula feltételezi, hogy az augsburgi csatavesztést követően a meggyengült nyugati magyar törzsekre az Árpádok fokozatosan kiterjesztették a fennhatóságukat. Ezzel párhuzamosan történhetett meg, hogy fő uralmi központjaik nyugatabbra tolódtak, a későbbi Székesfehérvár és Esztergom

környékére.²¹ Tekintettel arra, hogy az újonnan uralom alá vett területeket véglegesen pacifikálni kellett, az Árpádok eme expanziója nyilvánvalóan megbízható katonaelemek, de talán még a termelő népesség egyes csoportjainak az átköltöztetésével is együtt járt. E gondolatmenet alapján nem zárható ki tehát, hogy Thonuzoba besenyőinek a kemeji részrekre történő betelepítését a Taksonyhoz hű katonai réteg, s talán a köznép egy csoportjának is a tudatos áttelepítése előzte meg. Elgondolkodtató, hogy ilyen jellegű népmozgalmakra más területeken is következthetettünk,²² ám e teória feltételezéseit csak további tervszerű, részletes régészeti feltárások igazolhatják vagy cáfolhatják.

A kemeji besenyő telepítés méreteinek meghatározása – az ismertett tényezők miatt – ugyancsak problematikus. Mivel más írott források itteni besenyő népességről egyértelműen nem emlékeznek meg, történéseink igen óvatosan fogalmaznak. Györffy György is feltételezi, hogy itt Thonuzoba a magyar köznép által már megült földet kapott, ahol szűkebb kíséretével telepedett meg.²³ A vele együtt beköltözött besenyők nagyobb tömegei feltehetően a határgyepűkre (pl. Mosony), illetve az ország más vidékeire (Fejér, Heves, Békés) kerültek.²⁴

Végezetül még egy dologra kell utalnunk. Jó száz esztendővel ezelőtt már Kandra Kabos kimutatta, hogy Abádszalók környékéhez két Abamonda is kapcsolódik. Az egyik a Thonuzoba-féle, míg a másik az Aba nevből származó Aba Sámuel király mondája, akit egyes – homályos – krónika-utalások szerint e tájon gyilkoltak meg a ménfői csatát követően, s állítólag átmenetileg itt is temettek el.²⁵ Aba Sámuel kapcsolatát ugyan e területtel sokan vitatták, ám a Szent István és Szent László uralkodása között élt Domoszló herceg által a pécsváradi apátság számára kiállított adománylevelével az eladományozott Fegyvernek határainak leírásakor említ egy „Aba király itméje” (Abe regis ytme)-határpontot, mely ezt vitathatatlaná teszi.²⁶ Mindezt azért kell megjegyeznünk, mivel a közelmúltban megjelent Anonymus-tanulmányában Süpek Ottó akarva-akaratlanul eléggé összemosta e két főúri

nemzetséget, holott azok – még ha Anonymus közléseit teljességgel történelmi hitel nélkülieknek tekintenénk is – a XIII. században egyértelműen jól elkülönülők, s elkülöníthető genusokként jelentkeznek az oklevelekben. Süpek Ottó kérdésfelvetései közül bizonyára többet is felhasznál majd a magyar történettudomány, ám a Tomaj nemről írott Anonymus-részletnek az Abákhoz való kapcsolása – legalábbis a pillanatnyi megfogalmazás és okfejtés alapján – eléggé vitatható és még Anonymus alapján is támadható felfogásnak tűnik.²⁷

Jegyzetek

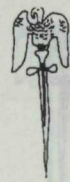
1. Anonymus, 1975. 132–133.
2. A besenyőkkel kapcsolatos főbb adatokat elsőnek Györffy György foglalta össze, nemrég gyűjteményes kötetben újra kiadott munkájában. Györffy Gy., 1990. A Thonuzobával kapcsolatos főbb álláspontokat legújabbban, s egymástól függetlenül Hatházi Gábor és Kordé Zoltán foglalta össze önálló tanulmányban. Hatházi G., 1990; Kordé Z., 1990. Ezen, s az ebben megjelölt munkákon kívül még Nagy Árpád tanulmányai érdemelnek figyelmet.
3. Nagy Á., 1968. 55–85. Nagy Árpád tanulmányában feltételezte, hogy az idézett részlet Thonuzoba beköltözésével foglalkozó része eredeti nemzetségi hagyomány lehet, míg a halálával kapcsolatos esemény-sort Anonymus népi énekmondók elbeszélése alapján írta.
4. Iványi B., 1942.
5. Kiss L., 1983. 651. Kiss Lajos szerint a kirgizben előforduló, s „hallgatag, mogorva” jelentésű Tomaj-Tumaj nemzetségnévvel rokonítható leginkább.
6. Kordé Z., 1990. 5–6.
7. Kézai S., 1901. 68. További közvetett bizonyíték lehet esetleg, hogy Urkund neve (Urkun alakban) a XIV. században földrajzi névként a jelzett területen is előfordul. (Lásd Bártfai Szabó László Heves megye történetéhez gyűjtött okleveles regesztaanyagát a gyöngyösi Mátra Múzeumban: a Losonczy és Pásztói családok birtokfelosztása Abádon és Tomajmonostorán. 1425. július 19., Buda. Dl. szám nélkül.)
8. Lásd ezzel kapcsolatban az Anonymus-kérdéssel kapcsolatos irodalmat! Ennek legújabb összefoglalása: Györffy Gy., 1988.
9. Mindez részben az Anonymus-kérdéssel is kapcsolatban áll. Noha általánosságban történetírásunk elfogadja, hogy P. mester (Anonymus) III. Béla király jegyzője volt, időnként ismét feltűnnek a másik három Béla király korával kapcsolatos nézetek is,

amelyek szintén új problémákat vetnek fel. Jellemző, hogy csak az utóbbi egy évben – 1991-ben és 1992 első felében – újra felmerült az I., illetve IV. Béla kora utáni származtatás lehetősége is. Berenik A., 1991. 935–947., 1037–1046. és 1129–1139. – Süpek O., 1992. 4–26.

10. Györffy Gy., 1987. III. 47.
11. Nagy Á., 1969. 129–151.
12. Szegfű L., 1974. 275–285.
13. Szegfű L., 1974. 275–285. – Uő. 1982. 1060–1078.
14. Bollók J., 1979. 97–107. – Uő. 1982. 1078–1090.
15. Györffy Gy., 1977. 100.
16. Hóman B., 1923. 45–46.
17. Madaras L., 1982. 69–70.
18. Györffy Gy., 1982. 315–316.
19. Györffy Gy., 1970. 195., 230–232.
20. Györffy Gy., 1987. III. 44.
21. Kristó Gy., 1980. 480–482.
22. Révész L., 1991. 625–626.
23. Györffy Gy., 1987. III. 47. Esetlegesen a Györffy György által feltételezett-nél helyenként jelentősebb besenyő tömörülésre utalhat a Tiszaszentimre keleti határrészén egykor létezett Tinódtó település, s az ennek nevet adó Tinód nevű ér. A Fejér megyében a XIII. században még létezett besenyő ispánsághoz tartozott ugyanis az a Tinód nevű falu, amelynek határában a talán legjelentősebb magyarországi besenyő fegyveres temetkezés előkerült. Elgondolkodtató tehát, hogy maga a Tinód név nem besenyő eredetű-e? Lásd: Bagi G., 1992. 91. és 101.
- Tinódtó templomának patrociniuma egyébként a sokak szerint egyértelműen bizánci hatásra utaló Szent Kozma és Damján volt, ami azért is érdekes, mivel számos történésszünk (pl. Magyar Kálmán) szerint a bizánci kereszténység magyarországi elterjedése a besenyő betelepülésekhez is kapcsolódott.
24. Györffy Gy., 1987. III. 47.
25. Kandra K., 1891. 136–137.
26. Györffy Gy., 1987. III. 93.
27. Süpek O., 1992. 4–26.

Irodalom

- Anonymus: Gesta Hungarorum. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről. Budapest, 1975.
- Bagi Gábor
1992: Tiszaörs és környékének története a honfoglalástól a török kiűzéséig. In: Tiszaörs. Tanulmányok a falu múltjából. Szerk. Szabó István. Debrecen, 1992.
- Berenik Anna
1991: A félremagyarázott Anonymus. I–III. Életünk, 1991. 10–12. szám.

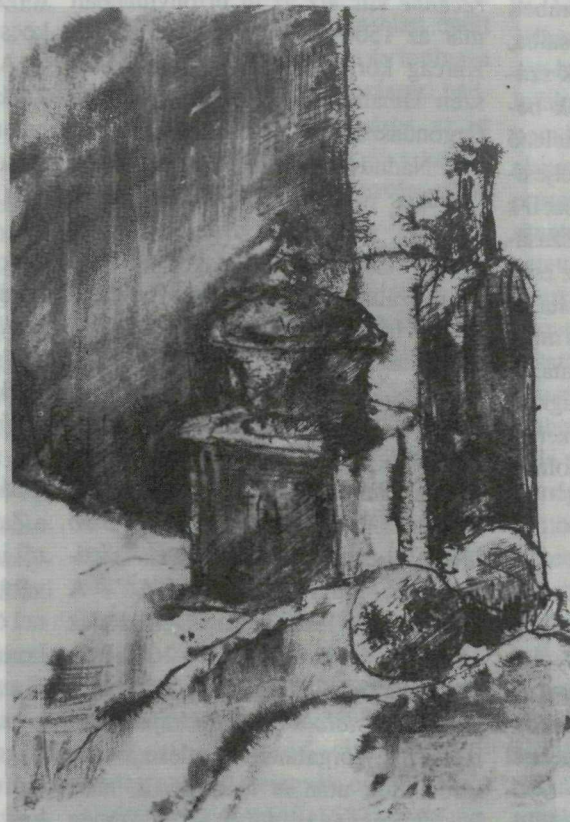
Bollók János
1979: A Thonuzoba-legenda történelmi hi-
tele. Századok, 1979. 1. szám.
Bollók János
1982: Még egyszer Thonuzobáról. Száza-
dok, 1982. 5. szám.
Györffy György
1977: István király és műve. Budapest,
1977.
Györffy György
1982: A 942. évi magyar vezérmvsor kér-
déséhez. Magyar Nyelv, 1982. 3. szám.
Györffy György
1987: Az Árpád-kori Magyarország törté-
neti földrajza. III. Budapest, 1987.
Györffy György
1988: Anonymus. Rejtély avagy történeti
forrás. Budapest, 1988.
Györffy György
1990: A magyarság keleti elemei. Buda-
pest, 1990.
Hatházi Gábor
1990: Az Árpád-kori magyar hadszervezet
nomád elemeinek kutatásához. A besenyők.
Hadtörténelmi Közlemények, 1990.
2. szám.
Hóman Bálint
1923: A magyarok honfoglalása és elhe-

lyezkedése. In: A magyar nyelvtudomány
kézikönyve. I. 7. Budapest, 1923.

Iványi Béla
1941: A Tomaj nemzetség és a Tomaj
nemzetségbeli Losonczy-Bánffy család
története. Budapest, 1941.
Kandra Kabos
1891: Aba Samu király. Budapest, 1891.
Kézai Simon Magyar Krónikája. Fordította,
bevezetésekkel és jegyzetekkel látta Csá-
szár Mihály. Budapest, 1901.
Kiss Lajos
1983: Földrajzi nevek etimológiai szótára.
Budapest, 1983.
Kordé Zoltán
1990: A magyarországi besenyők az Ár-
pád-korban. Acta Universitatis Szegedien-
sis... Acta Historica XC. Szeged, 1990.
Kristó Gyula
1980: Levedi törzsszövetségétől Szent Ist-
ván államáig. Budapest, 1980.
Madaras László
1982: Népvándorlás- és honfoglaláskor. In:
„Szolnok megye a népek országútján”.
Szolnok megye története a régészeti leletek
tükrében. Állandó kiállítás vezetője. Szol-
nok, 1982.
Nagy Árpád
1968: Thonuzoba. (A Tomaj nemzetség

eredethagyománya P. mester Gesta Hunga-
rorumában.) Diákköri Füzetek (KLTE),
III. Debrecen, 1968.

Nagy Árpád
1969: Eger környéki és Tisza-vidéki besenyő
települések a X–XI. században. Az
Egri Múzeum Évkönyve 7. Eger, 1969.
Révész László
1991: Voltak-e nagycsaládi temetői a hon-
foglaló magyaroknak? In: A népvándorlás-
kor fiatal kutatóinak szentesi találkozásánál
elhangzott előadások. A Móra Ferenc Mú-
zeum Évkönyve 1984/85. 2. Szeged, 1991.
Süpek Ottó
1992: Anonymus műve és személye. Te-
kintet, 1992. 4. szám.
Szegfű László
1974: A Thonuzoba-monda. (Interpretációs
kísérlet Janus Pannonius két sorához.) A
Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos
Közleményei. Szeged, 1974.
Szegfű László
1982: Megjegyzések Thonuzoba históriájá-
hoz. Századok, 1982. 5. szám.

Csokai Diána: Kávédarálás csendélet (1988)

Elek György

Utak, vásáros helyek a hódoltságkori Nagyikunságon és vidékén

Györfly István azt írja a 17–19. századi Nagyikunságról, hogy „nem volt érdemes gabonát termelni, mert nem lehetett a felesleget elvinni. Az utak rettenetesen rosszak voltak. Az emberek lóháton jártak. Esők évadján az utak feláztak, a kénytelenségből járó szekerek és a lovasok felvágták, s ha melegebb napok köszöntöttek be, az ilyen felvágott utakon a jármű az utasnak az agyvelejét rázta, s a fűkőszekér széthullott”.¹

Az utak minősége évszázadokig nem változott, s így nemcsak a kunsági, de az alföldi utak általában is legendásan rosszak voltak, egészen a folyószabályozásokig, s még később a tervezett, épített és rendszeresen karbantartott úthálózat kialakításáig. Elképzelhető az utazás, a szekerezés nehézségei, az embert, barmot próbáló töredelem, de akár hogy is volt, a korabeli ember mégsem élhetett a városaiba, falvaiba húzódba, hiszen a vidék számára nélkülözhetetlen iparcikkek beszerzése, a felesleg eladása, a kötelező robot és a különféle szolgálatok teljesítése végett látogatnia kellett a közeli s távoli településeket. Az utak rosszágát természetesnek vette, s ha az esős időszak beköszöntött, meggondolta az útrakelést. Vagyis az utazásnak is megvolt a korabeli, kialakult gyakorlata.

A következőkben a hódoltságkori Nagyikunság és vidéke útjairól, kereskedelméről szeretnénk képet rajzolni.

Utak

A Nagyikunság területét és környékét már az Árpád-kortól több országos jelentőségű út érintette. A legfontosabb a Szolnok–Balaszentmiklós–Fegyvernek–Bánhalma–Hegyes–Kócszszoboszló–Debrecen útvonal. Fegyverneknél déli irányba ágazott el a Mezőtúr–Gyoma–Békés–gyulai, s ehhez kapcsolódott Békésnél a Békés–Szeghalom–Zsáka–debreceni út.²

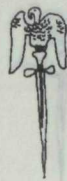
E főútvonalak mellett a 15–17. századi írásos forrásokból több, elsősorban helyi jelentőségű utat ismerünk. 1470-ből a Kenderestől Fegyvernek felé vezető utat.³ Az 1521. évi kunhegyesi, kenderesi, karcagújszállási, asszonyszállási határigazítások irataiban is több út szerepel, úm. a Kenderesről Túr városa felé,⁴ a Hegyesről Madaras felé, a Hegyesről Tomajra, a Hegyesről Roffra, Hegyesről Bánhalma felé vezető,⁵ az Asszonyszállást és Nádudvart, az Orgondaszentmiklóst Nádudvarral és a Kápolnást Nádudvarral összekötő utak. A Szolnok–Fegyvernek–Bánhalma–Kunhegyes–Debrecen felé vezető országút Kunhegyesenél elágazott, s Kolbász–Karcagújszállás községek érintésével keleti irányban egy ága Püspökladányra, másik ága Nádudvar–Szoboszlón át Debrecenbe vitt. Ez az út bizonyíthatóan már az 1500-as években bekapcsolta Karcag környékét a forgalomba, hiszen láthattuk, hogy Asszonyszállás, Orgondaszentmiklós és Kápolnás falvak Nádudvarnál kapcsolódhattak az országos úthoz, amely Kunhegyesről Kolbász, Kócszszállás, Bócsa, kunsági falvak határán át, Karcagot és Asszonyszállás határát érintve, Ágotán túl, a Hortobágy révén át lépett ki a Nagyikunságról. 1752-ben egy 1650 körül született öreg tanú úgy vall, hogy a „Gergely halmához közel [ez a halom a Kunhegyes–Kolbász–Karcag közötti hármashatár (E. Gy.)] a régi Soó út mellett a Nagy Attya Kardszagi Bíró lévén 7. esziendeig Korcsomát is tsi-nálatott, mint Kardszagi földön...”⁶ A Hortobágyon lévő átkelőt legelőször az 1591–92. évi defter említi⁷ 1698-ban, egy határjárás vallomásai között olvassunk a Ré halom nevű földrajzi pont-ról. A nagyforgalmú rév emléke jóval a török idők után is fennmaradt, mert Pesthy Frigyes kérdőívére (1864) még azt válaszolják a karcagiak, hogy a Révhalom, Révfenék „a szomszédos

P.Ladány és karczagi pusztá határon keresztül vonuló Hortobágyon volt révről neveztetik”.⁸ 1725-ből ismerünk ugyancsak ezen a térségen egy „hídláb sziget” nevű helyet⁹, ami egy valahol létezett híd emlékét őrzi, de erre nézve egyéb adatot nem tudunk.

Hogy ez az út az országos forgalomba is bekapcsolódott, arra a vizsgált időszak elejéről és végéről tudunk bizonyítékot hozni. 1562. március 12-én egi katonák Karcagújszálláson elfogták János Zsigmond Erdélyből a budai pasához küldött futárát. 1685-ben pedig Kálmán György úr nyilatkozik Debrecen magisztrátusa előtt, hogy „a mely javait szekeresi Karczag Új Szálláson le hántak, az ott való bírák előtt úgy nyul hozzá, hogy ha mi kárt vall benne, a szekeresen keresi”.¹⁰ Az Erdélyből jövő „Soó út” 17. századi forgalmát bizonyítja, hogy megérte kocsmát nyitni mellette.¹¹

A 17. századból ismerjük a Szerepet Túrkevével összekötő utat, amelynek mentében a Berettyón híd vezetett át. Az emlékezet szerint a hidat még az 1600-as években „Petneházy és Nadányi nevű urak építették s az útnak egyenessége miatt a sót Kevi felé arra hordották”.¹² Kenderesről (Kis) Újszálláson át, Kaba és Marjalaka falvak határát érintve, Himesden keresztül Túrkeve felé vitt az 1581-ben említett „Himes út”.¹³ Azt is tudjuk, hogy a 16. században még jobbágyi állapotú Túrkeve fuvarozási kötelezettsége volt a Zaránd megyéből és a Makra vidékéről idáig szállított tizedet Maklárig továbbvinni.¹⁴ A Szolnokot Debrecen-nel összekötő két főútvonal közül gyakorta használtuk a Fegyvernek–Túr-Gyoma–Békés–Szeghalom–Zsáka–debreceni utat, a békés–gyomai kitérőt vágta le a Szeghalom–Ványa–Túr állomásokkal jelezhető rövidebb útszakasz.¹⁵

Már mondtuk, hogy a Szolnok–Fegyvernek–Kunhegyes útvonal a tá-

voli Erdélybe vitt tovább. 1553 augusztusában Kenderesről azt jelentik Egerbe, hogy oda érkezett „200 lovas és 60 szekér, kocsi, hintó, mindegyikben nemes asszonyok... és más nemes népek feleségestől” és jelen van a szolnoki bég is „600 szandzsák néppel”, akik a hír szerint „Várad felé mennek, a Nyírbe rabolni”, innen Erdélybe. A jelentéstévő kéri egyúttal az egri parancsnokot, hogy a veszélyről adjon hírt *Váradra, Debrecenbe, (Balmaz) Újvárosba, Tokajba*, vagyis minden nagyobb helységnek, amely ezen az úton megközelíthető.¹⁶

Egy, a Tiszamente településeit összekötő útról tájékoztat Rákóczi László naplója. Ő 1656. április 24-én, valahol Eger alatt találkozott egy ónodi lovasportyával. Hiába időzvéen a lesen, Tiszasülyön és Roffon keresztül még aznap éjszaka Kunhegyesre jöttek. Itt meghaltak, s a következő nap *Tiszaszentimrén* keresztül *Polgárra* mentek.¹⁷

A nagyobb folyók víziútjai mellett jelentős volt még a nagy kiterjedésű mocsaras területek vízforgalma. A mocsári hajóutak (csónakutak) meglétét igazolja az 1521. és az 1730–1733. évi Kenderes–turgonyi határjárás irataiban egyaránt „*hajónyugalomnak*” nevezett földrajzi pont.¹⁸

Révek, kikötők

A Tisza víziútja az Árpád-kor óta használatos fa- és sószállító, kereskedelmi útvonal volt. Az 1549–50-ben készült török összeírások Szeged és Szolnok között a *szegedi* 111 183 akcse, a *csongrádi* 23 988 akcse, az *újfalui* 1456 akcse, a *kécskei* 8500 akcse, a *vezsenyi* 23 670 akcse, a *várkonyi* 1506 akcse és a *szolnoki* kikötő vámja 23 738 akcse, elsősorban só után szedett jövedelemmel szerepel.¹⁹ A fenti helységeken *Kécskén, Szolnokon, Újfaluban, Csongrádon, Várkonyban* a kikötő mellett (1548-ban) tiszai rév is működött.²⁰

A tiszai átkelők közül több jelentős és nagy forgalmú révet (és vámot) kell megemlítenünk. A Tiszántúlról nyugat felé irányuló kereskedelem két legjelentősebb tiszai állomása a Nagy-kunságtól északra *Tokaj*, délnyugatra *Szolnok*, dél felé *Csongrád révje* volt. Ezek mellett kisebb forgalmú, de jelentős

átkelők voltak még *Tiszalöknél, Polgárnál, Csegénél, Füred-Poroszlónál, Abádnál, Roffnál*. Az utóbbiak közül kiemelkedik a polgári rév, amely az Erdélyből Debrecenen keresztül, a Felvidék városai, onnan Lengyelország, Szilézia felé vezető kereskedelmi út egyik átkelője ebben az időben.²¹

A felsorolt kisebb révek a felső-magyarországi városokkal kötötték össze a Tiszántúlt. Láthattuk, hogy a Nagy-kunságról *Kunhegyesről ment egy út Roffra, és egy másik Tomajon át Abád felé*, a Jászság, illetve Eger irányába.

A tokaji és szolnoki átkelők kereskedelmi és hadászati jelentőségét mutatja, hogy mindkét helyen *vár és állandó híd* is épült.

A *tokaji révén* 1565–67-ben, fennmaradt vámnaplói szerint, körülbelül tízezer ember fordult meg. A városok közül Debrecen, kisebb mértékben Kassa, Eperjes, Bártfa kereskedői és Zemplén, Szabolcs, Szatmár, Abaúj, Gömör, Bereg, Ung, Ugocsa, Bihar megyék lakossága vette igénybe.²² Tokajnál már 1571-ben terveztek egy hajóhidat, de még hosszú ideig (1578-ban anyagi okok miatt) nem valósult meg.²³ 1589-ben Baptista Bethon, szatmári építész irányítása alatt épült meg a hajóhíd, amit tizenöt év múlva, a hajdúk elől visszavonuló császári hadsereg pusztított el.²⁴ A város, az itt található szárazföldi utak és a tutajokon érkező máramarosi só révén, sókereskedelmi központ is volt. Révjének jövedelme 1570-ben 2705 kocka kőso (270 forint és 50 denár) volt. (1549–50-ben Csongrádon 48, Kécskén 250, Vezsenyben 434 sókockát vámtak.)²⁵ *Szolnok* hadászati jelentőségére a török is felfigyelt. 1549-ben Heves megye előljárói azt jelentették a pozsonyi kamarának, hogy a török Nándorfehérvárnál sok naszádot, Szegeden pedig sok palánkfát halmozott fel, a hír szerint Szolnokon akarnak várat építeni. Ha a vár felépül, akkor Heves megyét „és a tiszántúliakat a leggyorsabb pusztulás és romlás fenyegeti”.²⁶ Végül magyar csapatok szállták meg a térséget, s környező vidék (Külső-Szolnok, Heves megyék és a Kunság) jobbagységével 1549–1552 között maguk építették fel a Zagyva torolatánál Szolnok várát.²⁷ Az 1540-es évek

végéig Szolnokon is sóház működött, de a háborús viszontagságok között elpusztult.²⁸ 1551 nyarán a szolnoki tiszttartó javasolta a sókamara visszaállítását, mert „a Tisza folyó körül sok falu szorul rá”.²⁹ A vár fenntartására az egri, váci és a váradi püspökség e tájra eső tizedeit, a kolbászszekei kunok szolgálatait jelölték ki.

Szolnok várának 1552. évi elestével török fennhatóság alá került a Középtisza vidéke. Szolnokból szandzsák székhely lett, amely az 1571. évi defter szerint Csege, Zám, Püspökladány, Esztár vonaláig, de Gyula vára 1566., s Várad 1660. évi elfoglalásával egészen Erdély határáig terjedt. A szandzsáknak az 1660-as években, a szolnoki vár 500 főnyi őrségével és az ide szolgáló 300 tímárbirtokos katonáival együtt mintegy 3000 harcosa volt.³⁰

A tartósan berendezkedő hódítók rövidesen felépítették Szolnok elővárárt, a balaszentmiklósi (ma Török-szentmiklós) palánkot, ahol háromszáz főnyi őrség vigyázta a hódolt területeket, s a már említett Szolnok–debreceni, Mezőtúr–fegyverneki utakat. 1562 júliusára elkészült az első szolnoki Tisza-híd, Verancsics Antal egri püspök kifakadása szerint „az ember jobbat nem kívánna a Tiszán túl való földnek elveszésére”.³¹ Ettől kezdve a török portyák jelenléte, a szolnoki, balaszentmiklósi erődök elpusztítására vezetett „keresztény hadi vállalatok” pusztításai mellett, a híd karbantartása nagyon sok pénzébe, munkájába, szolgálataiba került a szandzsákhoz tartozó községeknek. A 120 km-nyire fekvő Debrecentől már 1558-ban a várhoz való palánkfát követelt a szolnoki bég, s még 1684-ben is bejegyzik a város protocollumába, hogy „szomorú hír érkezett: a szónaki hidat az jég elrontotta, s el vitte. Szolnokból keményen parancsolják, hogy három száz embereket küldjünk annak csinálására.”³² A terhes közmunka persze vonatkozott a várak karbantartására is. A balaszentmiklósi palánkot 1553–55-ben emelték, 1595-ben a keresztények elpusztították. 1640-ben már ismét állott a palánk, míg II. Rákóczi György 1659-ben felgyújtatta, de ekkor is „nem sok

idő múlva a törökök ugyan magyarokkal, azok közt Debrecennel is újabban és jobban felépítették.”³³ A szolnoki várat minden oldalról víz folyta körül, s a palánk gerendázata állandóan romlott, korhadt. A faanyag előteremtése újfent a szandzsák községeinek feladata volt, akik fában szegény vidéken lakván, távolabbról voltak kénytelenek a követelt gerendákat beszerezni.

A Tiszántúl területét átszelő kisebb folyókon több rév is működött. A legjelentősebbek között *Mezőúrról Szarvas* felé előbb híd (1566-ban), 1676-ban rév vitt át a Körösön.³⁴ Ugyanígy *Gyománál* is volt átkelő. Az út további szakaszán *Békésnél* és *Gyulánál* építettek hidat.³⁵ A Szolnok–debreceni útkunsági szakaszán *Bánhalmánál a Kakaton*, és mint már mondtuk, *Ágotánál a Hortobágyon* volt jelentősebb rév.³⁶

Mielőtt a vásáros helyeket, kereskedelmi központokat tárgyalnánk, nézzük meg, hogy a rossz útviszonyok között mennyi idő alatt lehetett bizonyos távolságokat megtenni. Ehhez néhány hódoltságkori, elsősorban katonai alakulatok mozgására, menetteljesítményére vonatkozó adatunk, s egy 1829–30-ból származó leírásunk van. A reformkori forrás, úgy véljük, a hódoltság korára is vonatkoztatható, hiszen a felsorolt nagyobb útvonalak a 16–17. században már léteztek, s az eltelt pár száz év alatt az utak minősége sem változott.³⁷

1829–30-ban a Bánhalma–Kunhegyes–Karcag–Ágota útvonalat (38 km, „mesterségesen elkészítve nintsen, hanem a maga természeti állapotjában áll fent”) egy igavonó jószágra legfeljebb 4 mázsa terhet számítva, jó útban, tehát téli fagyok és nyári szárazság idején, Bánhalmától Ágotáig 7 óra alatt, esőzések idején egy nap alatt lehetett megjárni.

A Törökszentmiklós és Karcag közötti katonautat (hossza 38 km), amely Kisújszállás és Karcag között igen viizes, lapályos területen vezet át, jó útban 8 óra, rossz útban másfél nap alatt járták meg a szekerek. A Törökszentmiklós–Bánhalma–Kunhegyes–Madaras–Nagyiván közötti országutat Kun-

hegyestől Nagyivánig (15 km) nyári időben öt óra, rossz útban 10 óra alatt lehetett megtenni. Ez utóbbi kereskedelmi, a Kunhegyes–Karcag közötti út 1829–30-ban postaút volt. De lássunk néhány török kori adatot. Tudjuk, hogy 1585 augusztusában a túri vásárt kirabló végváriak 2500 (lovasság és gyalogos) katonája *egy nap alatt Náduddvarra* érkezett.³⁸ 1658. október 10-én II. Rákóczi György *Váradról Balaszentmiklós erődje* megrohanását tervezte, s mint írja: „öt-hat nap alatt megjárnók”. A fejedelem tehát ezt az útvonalat a hadakkal, lovassággal és szekérre ültetett vagy menetelő gyalogsággal, egy-két könnyebb löveggel, szekérrel, oda-s vissza két-két nap alatt megjárhatónak gondolta. (A várvívársra egy napot számítottunk.)³⁹ 1668 augusztusában a *kolbászi* bíró értesítette a szoboszlói hajdúkat, hogy vigyázzanak, mert a török „minden felé való szekereket elhajtatott, nyilván meg egyeztek rajta, hogy vagy *Nánást* vagy *Polgárt* felverjék avagy holnap, avagy más északára...”⁴⁰ A lovasságnál nyilván lassabban mozgó szekerekkel is gyorsan elérhető volt az említett hajdú városok valamelyike. Érdekes adatokat szolgáltat Thököly Imre naplója. 1678. január 12-én *Berekbőszörményből* indult, s „éjszakára nagy időn Gyarmatra” érkezett... (kb. 60 km) – január 13-án „*Gyarmatrul* is elindulánk, és délután hamar érkeztem *Ványára*...” (kb. 38 km) – január 15-én „*Föröstököm* (reggeli) után indultam meg, és déltájban érkeztem meg *Kevibe*, s ott is szálltam...” (kb. 25 km) – január 16. „...*Keviből* es csak *föröstököm* után indultam meg és nagy időn érkeztem *Fegyvernekre a Tisza partjára*”. (kb. 35 km)⁴¹ A kuruc csapatok 1680-ban a Duna–Tisza közéről visszatérve, Szolnoknál egy nap alatt keltek át a Tisza jegén (a bég nem engedte fel a hidra a kurucokat). Másnap a hadak egy része *Mezőtúrra*, másik része *Püspökladányba* és *Karcagújszállásra* érkezett. (Túron és Karcagon egy napot pihentek).⁴² A jó lovon járó futárok, vagy akiket kergettek, akkoriban is gyorsabban jártak. 1697. szeptember 12-én Debrecen város magisztrátusának „némelly katonának, kik az ellenség elől szaladtanak, hírül hozzák, hogy Karcag Új Szállását

a Tatár meg ütötte *ma* csordakihajtáskor”.⁴³

Vásáros helyek, vásárok

Az 1577–79. évi egrí összeírásból kitűnik, hogy a 17 nagykunsági község 748 ft 45 denár összegű földesúri és állami adót volt köteles a vár tisztviselőinek befizetni. A török részre járó állami és földesúri járadék összege évi 3635 ft 70 denárt tett ki. (Mindez csak a készpénzben fizetendő szolgáltatás, a természetbeni adókat most nem számítjuk.)⁴⁴ A kettő együttesen 4384 ft 15 denárt jelent, amelynek előteremtése összesen 279 jobbágygazdaságra hárult, s gazdaságonként 15 ft 71 denár „előállítását” követelte meg. Az 1591–92. évi defter ugyanezen falvak jövedelmét 2838 ft-ban határozta meg, s ugyanekkor 441 kaput (gazdaságot) vett számba.⁴⁵ A falvak lakosságának tehát rendszeresen útra kellett kelnie, hogy termelvényeit értékesítse, másrészt hogy a vidék által nélkülözött iparcikkeket⁴⁶, valamint a sót, a fát beszerezze. A paraszti gazdaság árucikkeit, az élőállatot: szarvasmarhát, juhot, disznót, baromfit; a vaját, a sajtot, a gabonát, állatbort, mézet, viaszt akkoriban több helyen is el lehetett adni.

Oláh Miklós az 1530-as években a Váradtól nyugatra fekvő területek leggazdagabb mezővárosának a vásáraitól, marhakereskedelméről nevezetes Debrecen nevezte meg. Jelentős helynek mondja még Túr városát, bár ennek gazdasági lehetőségeiről nem szól.⁴⁷ Az általunk vizsgált időszakban e két város volt a tiszántúli és a közép-tiszavidéki kereskedelem és mezővárosi kézművesség két fő központja. *Debrecenben* évi öt, *Túron* évi három országos vásárt tartottak. A marhakereskedelem révén a debreceni és túri tőzsérek nyugat-európai kapcsolatokkal is rendelkeztek.⁴⁸

E két központ mellett azonban több kisebb vásáros hely volt a Nagykunság környékén. Az 1591–92. évi defter szerint Túr mellett *Balaszentmiklós*nak évente egy országos vására és szombatonként hetipiaca, *Tiszavarsány*nak évi két alkalommal országos vására, vásár-

nap hetipiaca, *Fegyvernek* városnak évi egy országos vására és hetipiaca, *Csongrádnak* országos vására és hetipiaca volt.⁴⁹ A már jelzett útvonalakon elérhető városok közül *Szentesnek*, *Vásárhelynek*⁵⁰, *Békésnek* (évente kétszer), *Gyulának* (évente háromszor), *Simándnak* (évente hét alkalommal) volt országos vására⁵¹. (Gyulán ezen kívül sok török alattvalónak volt boltja.⁵²) Észak felé *Eger*, *Hatvan*, *Gyöngyös* városának, kelet felé *Bajomnak* (évi két alkalommal)⁵³, és távolabb *Váradnak* volt vásártartási joga.⁵⁴ Ezen városok kereskedői vásárolták fel a nagykunsági, közép-tiszavidéki marhát, és látták el áruval a „vonzáskörzetükbe” eső településeket.⁵⁵

A felsorolt vásáros helyek nagy része nem élte túl a tizenöt éves háborút, vagy környéke szenvedett súlyos károkat, néptelenedett el, s a piackörzet csökkenésével a vásárok jelentősége is lehanyatlott. Igaz, az 1610–1648. közötti időszakból az erdélyi fejedelmek ismét vásártartási jogot biztosítottak a Szolnok megyei *Szentimre*, *Tiszavasváry* és *Fegyvernek* városok részére, de ezek további sorsáról alig tudunk valamit.⁵⁶ Nagy jelentőségű volt viszont Báthory Gábor vásártartási privilégiuma, amelyet a hajdúvárosok részére adományozott. A hajdútelepek, elsősorban *Polgár*, *Szoboszló* és *Böszörmény* vásárai nem vehették fel ugyan a versenyt a szomszédos Debrecennel⁵⁷, de mind a beszerzés, mind az értékesítés szempontjából kedvező helyen feküdtek, s vonzották a nagykunsági falvak lakosságát. Ezzel viszont a kunsági árucseréje irányába (az állatkereskedelmet nem számítva) Debrecen város és vidéke, kisebb részben Túr felé tolódot, s ez volt a kizárólagos még a 19. században is. 1699-ben a kamarai összeírásba azt jegyezték fel, hogy Karcagújszállás városának lakosai „terményüket legnagyobb részben Debrecenbe szállítják, mely innen 7 mérföld távolságra fekszik”.⁵⁸ Pontosan ugyanezt írják 1829–30-ban: „Föld birtokos lakosai leg inkább Szabad Kir. Debrecen várossába viszik természetményeiket elárulás végett.”⁵⁹

A kereskedelem

A hódoltság török forrásait elemző

kutatók több helyen hangsúlyozzák, hogy a berendezkedő török közigazgatás mindenütt figyelembe vette a már kialakult helyi szokásokat, az idegen ország joggyakorlatát, s ehhez igyekezett a kánun előírásait igazítani. A fennmaradt törvénykönyvek is kiemelik ezt, s a vámok esetében az addigi áruforgalom ismeretében kialakított vámtarifákat ismétlik újra, illetve egészítik ki. A szolnoki átkelő és híd török vámnaplói sajnos eddig nem kerültek elő, így csak nagy vonalakban tudjuk a vidék árucseréjének, vásároló szokásainak keresztmetszetét adni.⁶⁰ A törvénykönyv intézkedik a szandzsák területére behozott és eladott borokról⁶¹, a vágóhidakról, a szilaj marhák, juhok, kecskék, disznók áthajtásáról, az Ausztria–Németország felé menő, illetve jövő, és az erdélyi kereskedőkről, az állatbőrök, ruházati és élelmi cikkek, a szekéren vásárra szállított gabona, széna, fa és nád, a szekereken hozott „fazék, bögre és faedények”, a sajt, a vaj, a méz, a zsír, a behozott szövetek (hétféle posztó), a vízen hajóval érkező „gabona és élelmiszerfélék” illetékének összegéről, a vásárra érkező kereskedők és a piaci árusok helypénzéről.

A 16–17. század folyamán az Alföld legfontosabb kiviteli cikke az élőállat, ezen belül is a szarvasmarha volt. A legforgalmasabb marhahajtó utak Tokajon és Szolnokon át, északnyugat, Vác, Érsekújvár, valamint a nagyobb dunai vámhelyek felé haladtak. A váci vámnál az 1546–47-ben 90–100 vámmoltató 2800–3000 szarvasmarhát, 70 vámmoltató 29 048 juhot, 1558–59-ben 150 vámmoltató 7500–8000 szarvasmarhát, 30–35 vámmoltató 7500 juhot, 1560–61-ben 1116 vámmoltató megközelítőleg 130 000 marhát, 70 vámmoltató 42 328 juhot hajtott át. 1563 júliusa és 1564 márciusa között ugyancsak Vác-nál összesen 30 248 marhát, 930 db lovat és 24 992 juhot vámmoltattak el.⁶²

Az 1563–64-ben kihajtott szarvasmarhákat 69 községből hajtották nyugatra (pontosabban ennyi településről érkeztek tőzsérek Vácra). A vidékünket érintő 15 községből 7060 szarvasmarha, a kihajtott állomány 23%-a származott. (Csongrád 190, Debrecen 2132, Fegyvernek 437, Simánd 783,

Szentes 491, Túr 1479, Nádudvar 179, Vásárhely 204 állattal szerepel. 1586-ban 4186 marhát debreceni, 3601 marhát simándi, 1433 marhát túri kereskedők vámmoltattak el. Nagykunsági kereskedőt elvéve (Csorba 153 marhával) találunk a tőzsérek között.⁶³ Ennek egyik oka az, hogy ebben az időszakban a nagykunsági községek még nem álltak át a nagyarányú állattenyésztésre, másrészt pedig láthatjuk, hogy a 16. század folyamán a környéken több mezőváros létezett, és az itt megtelepedett kereskedők, akik más vidékek tőzséreiével is tartották a kapcsolatot⁶⁴, sőre- vagy göbolygyűjtőik révén vásárolták fel a hízott marhát.⁶⁵ Mivel a Szolnokhoz vezető két főútvonal északról és délről is érintette a Nagy-kunságot, talán a hajtási főidényben, augusztus–szeptember hónapokban, a legelőről verték össze a marhát.⁶⁶

Megváltozik a helyzet a 17. századtól, amikor az 1618-ban újra benépesülő kilenc nagykunsági község évi háromszáz forintért haszonbérbe veszi a tizenegy, pusztán maradt település határát.⁶⁷ Ezen a hatalmas területen már nem csak a kunságiak baromcsordái legeltek, hanem itt béreltek legelőt a debreceni, hajdúvárosi marhatartó gazdák is. Ettől kezdve szaporodik fel a jószág a Kunság földjén, s a fellendülő kereskedelem vitathatatlan gazdasági megerősödést hoz. A Kunság lett a tiszántúli marhahajtás egyik útvonala és állomása. Részben ezen utak forgalmának, részben a hatalmas állatállomány védelmére épült ki az 1640-es évek elején a nagykunsági parasztvármegye.

1654-ben Rákóczi György fejedelem a hét hajdúvárosnak adott, harmincadmentességet biztosító oklevelében a következőket olvashatjuk: „... az mely marha vagy magok Majorságokban nevedek, avagy meg írt két vármegyében [Szabolcs és Szatmár – (E. Gy.)] vétetik... ha csak Eperjesig, Kassáig vagy azon innen lévő Helyekre hajtják eladásnak okáért, Harmincaddal ámbár ne tartozzanak, csak hogy se Erdélyi, se Erdélyhez régtől fogva tartozó Partiumbéli Barmott oda való emberekkel colledálván [szövetkezvén],

és a Két Vármegyére szöktetvén ne vigyenek harmincad nélkül, annál inkább oda fel való Factorokkal [cinkosokkal] ne Cimborálynak, mint ha csak a Tiszán hajtanók által, a közel való Városokra eladásnak okáért, és azomba Harmincad nélkül lopják ki; se pengig a Kunságon át ne szöktessék oda fel...”⁶⁸ A kunok régtől fogva rév- és vámmentességet élveztek, tehát a hajdúk vagy kunsági tőzséreket fogadtak fel, akik a harmincados előtt sajátjuknak mondták a jószágot, de valószínűbb, hogy a Kunsághoz közeli tiszai átkelők valamelyikén úsztattak át.

1668-ban debreceni kereskedők madarasi földön tartott marhájukkal „Mátyus földre (Trencsén megyébe) indulván”, még elindulás előtt „bíró” választottak maguk közül, hogy „ha mi kár következne ... közönségesen szenvedik”.⁶⁹

1676-ban szintén a madarasi földön vallanak kárt debreceni tőzsérek, mert „az Sörös Legényekk” az „Üllőn által az szigetbe” hajtották a marhákat, mire előkerült a török földesúr és „tizen négy Tallért vöit” bírság fejében.⁷⁰

A hajdúság és a kunsági pásztorok között pedig már az 1620-as évek végén úgy elszaporodtak a verekedések, hogy hivatalos úton voltak kénytelenek fellépni ellene.⁷¹

A kunsági kereskedelem fellendülésére mutat, hogy a jászok és kunok kiváltságait, ezen belül a vám- és révmentességről szólót 1629, 1637, 1646, 1649, 1655, 1668, 1672, 1675, 1681, 1682, 1683 években ismételtlen megerősítették.⁷²

A kunsági kereskedőkről alig tudunk valamit, személy szerint eddig egyikük sem ismeretes. Anyagi helyzetükről is csak annyit mondhatunk, hogy az 1680-as években a katona Kuruc Nagy István négy, valószínűleg

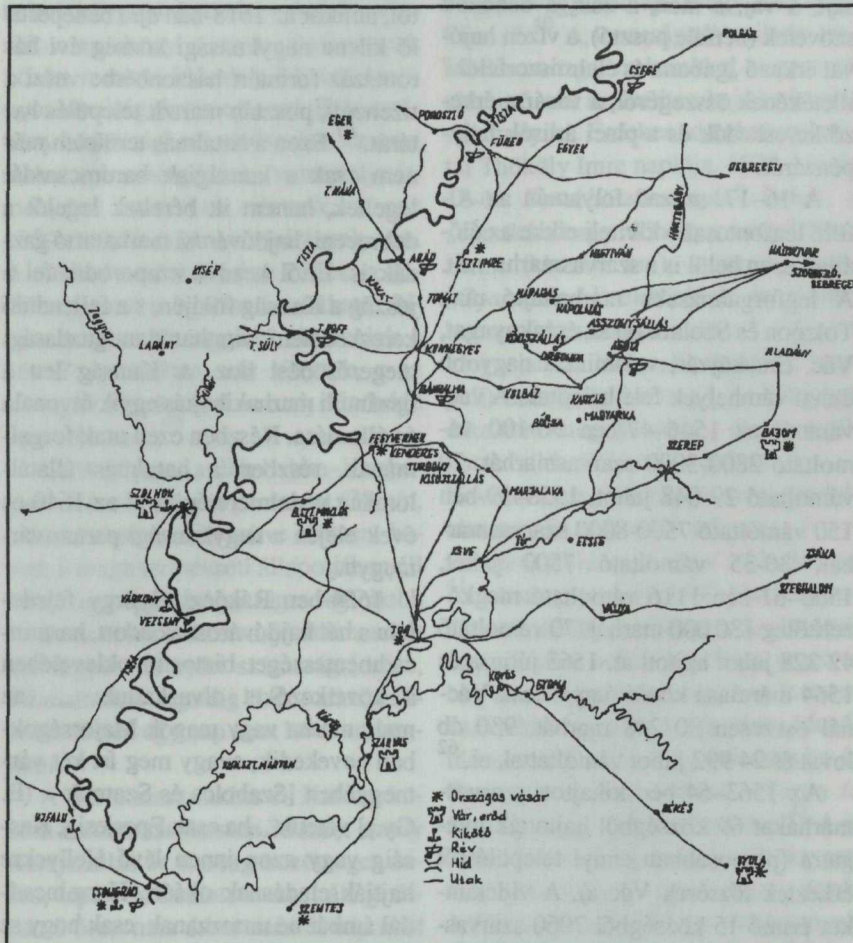
tőzsérkedő karcagújszállási gazdától 800 forintot és 17 lovat vett el.⁷³

A marhahajtás útvonalai a 17. századtól egyre inkább Tokaj és más tiszai átkelők irányába rendeződtek át. A szolnoki híd apadó bevételei miatt küldi parancsát a szolnoki bég a tiszántúli községekre, hogy minden érintett kereskedő, akár marhával, akár sóval kereskedik, ha Buda vagy Eger felé megy, csakis a szolnoki hidat használja, a tokaji és polgári révet kerülje el.⁷⁴

Ideje a vásározó népekről, vásári portékákról szólnunk.

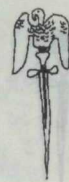
Vidékünk vásárai a szolnoki vár eleste, a török közelsége után is népszerűek és látogatottak voltak. „... az áros népek jüttek és mentek, keresköttek, sohol senki őket nem bántotta, kiből az mi kegyelmes fejedelmünk s mind a római császárnak ő felségének haszna volt...” – írja a budai pasa.⁷⁵ A magyarországi török alattvalók nagy része kereskedő volt, még a katonák egy része is kereskedett.⁷⁶ Így aztán vásárainkon megjelentek a török, a 17.

századtól a görög kereskedők is (Budán népes zsidó kereskedő-kolónia létezett), akik a Balkán és Törökország áruit hozták piacra. Kelet és nyugat termékei is megjelentek tehát egy-egy vásáron, s összesereglett a környékbeli községek népe. A hódoltság területére eső városokat sokadalom idején gyakorta török csapatok őrizték.⁷⁷ Az árukínálatról a túri vásáron esett zsákmány tájékoztat. A vásárt „megütő” végváriak 150 szekéren 500 vég abaposztót, 900 hosszú és hajtott gyolcsot, 725 kék török vásznat, 5075 kendőt, 250 lat selymet, 200 tucat női selyem övet, 25 rác tafotát, 25 patyolatot, 1500 szőrharisnyát, 975 szattyánbort, 850 bocskort, csizmát, 550 pár papucsot, 3075 kapcaféle harisnyát, 1200 font kék fonalat, 25 mázsánál több borsot és fűszert vittek el.⁷⁸ Ez persze csak az értékeesebb, a kótyavetyén jól eladható részét jelentette a vásárosok portékájának. A nyugatról az Alföldre szállított áruk, mint kohászati és fémkészáru (rúdvas, kés, balta, ásó, borotva) a Tiszán érkező faáru (deszka, zsindely), cserépedények is mind a vásárokra kerültek.⁷⁹

A hódoltság úthálózata a 16-17. században
(a térképet készítette Kovács György)

A legnépesebb debreceni vásáron 1670-ben 160 esetben só árúsítók, 53

esetben tőzsérek, 45 esetben szalonnával, kásával kereskedők, 27 esetben vasasok, 22 esetben mézesek, 14 esetben gypajú és lenarusok fizettek helypénzt,⁸⁰ de bőven voltak búzával meg rakott szekerek is.⁸¹

A sokadalmakat azonban nem csak a kereskedők, hanem a jó zsákmányban reménykedő végvári portyák is „felkeresték”. Így pl. csak vidékünkön 1569-ben a tiszavarsányi, 1571-ben a simándi, 1578-ban a fegyverneki, 1585-ben a túri vásárt rabolták ki.⁸²

„Az utaknak lese”

Iskolapélda, hogy vásáros helyekké, mezővárosokká leginkább a forgalmas utak mellett fekvő települések lettek. Ahol több út találkozott, ott piacközpont alakult ki, kereskedők, mesteremberek telepedtek meg. Békében tehát az út közelsége áldást jelentett. Még kisebb falvak esetében is megérte, mert az utasok eltartották a község csap- vagy mézarszékét. De mi lett ebből a török hódoltság idején, amikor még békeidőben is magyar-török portyák leselkedtek az utakon, egyik vagy másik fél (les, portya, adószedés miatt) hosszabb ideig tanyázott egy-egy helyen. Ha összetalálkoztak, általában annak is a parasztnak adták meg az árát.⁸³

Már a 16. században sok panasz volt arra, hogy a kállói, tokaji katonák a nagykunsgái falvaknak Egerből kimérésre átadott bort megitták, de nem fizettek érte, hanem a parasztnak emelő jobbágyokat megverték.⁸⁴ A 17. század elejétől, a tizenöt éves háború után, szinte teljesen megszűnt a közbiztonság, az utakat kóborlók; rablók, fizetetlen hajdúk és végvári katonák lepték el. Létrejött a paraszti önvédelmi szervezet, a parasztvármegye is, de ez nagyobb csapatok ellen már nem tudta megvédelmezni a falvakat.

1669-ben már arról panaszkodtak a nagykunsgáiak, hogy ezek a kóborló katonák lettek „csap- és vágó székeinknek rontói és pusztítói, mert nem csak húsát és borát fogyasztották el ingyen erővel, hanem mindenféle hasznait is elvevék, elhordván egy székből is 60-70 öreg bőrt, s még többet is. Ezért van, hogy Polgártól Makóig 24 mérföldön nincs több három csap- és hét vágó széknél, holott

azelőtt ilyenek minden faluban valának.”⁸⁵ Ugyanekkor azt is feljegyzik, hogy „földünknek minden mesterembereit, szüceit, szabóit, vargáit és minden járó-kelő kufarit, kereskedőit elretenték.”⁸⁶ Sorozatban előfordult a kereskedők, útonjárók kifosztása, rosszabb esetben megölése is. Ahogy a debreceniek írták 1679-ben: „az úton álló sancoltató latrok ... marháját, szekerét elhajtották [és] verték, szidták az úton járó embert...”⁸⁷ Néhány hazai példával is szolgálhatunk. 1683-ban Illyési István Kis Györgyöt a „Karczag Új Szállási földön [megtámadta]... kezeinél fogva összekötözvén, ruháit el tolvajlotta és megkötözvén a mezőn hagyta.” 1685-ben a karcagújszállási Fekete Gáspárt, aki „a Váras dolgában küldetvén Szolnokra, Szolnokon innen a pusztán” kirabolták, lovait elvették.⁸⁸ A Györffy István által szép elbeszélésben megörökített „lőzerhalmi eset” is egy országúti rablógyilkosság emlékét őrzi.⁸⁹

Az utak mellett fekvő települések a latrok miatt sokat szenvedtek, érthető tehát a pocsaji Rákóczi-udvarházat építtető Debreceni Tamás jószágkormányzó érvei: „az mostani időben az kinek Ország útjában vagyon jószága is, ha lehetne felfelé való helyre vinné, nem hogy Ország útját kellene erre hozni... Pocsajt soha Parasztnal emberrel meg nem szállíthatjuk, mert az úton járó most mind Istentelenül jár, Pénzen nem él, s nem hogy ide szállana az jobbágy, de az ki itt vagyon is mind el megyen róla, ha erre Ország útja leszen, Fejértónak, hosszú Monostoros Pályinak [a szomszédos községeknek] annyi jövő-járója leszen, hogy azoknak is pusztulásuk leszen... Vendégfogadó ha kerülhetne is, de ez földi ember felé sem megyen annak... sőt az mennyi sok csavargók most járnak, mind majorházat, vendégfogadót fel fogják verni.”⁹⁰ Ez a kép, úgy véljük, általánosítható annyira, hogy a már korábban bemutatott adatok alapján a Nagykunsgára is érvényes legyen.

Végezetül szeretnénk áttekinteni azokat az útvonalakat, városokat, ahol forrásaink szerint a nagykunsgáiak rendszeresen megfordultak.

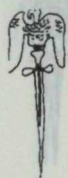
1551. évi panaszlevelükből kiderül, hogy 1541. előtt a királyi jövedelmeket

(a gabonát és a pénzt) *Budára* szállították. Fráter György fennhatósága alatt kerültek kapcsolatba *Várad*dal. 1552. után a községek egy része *Egerbe*, más része *Gyulára* járt nyári robotra, ide fuvarozták a természetbeni adót, és Egerből hordták el a kimérésre átadott bort. A török földesurak részére *Szolnokra* és *Budára* vitték az adót s gyakran megfordultak itt a vár és a tiszai hídfeljavítási munkálatain. 1636-ban *Eperjesen* öntettek harangot. Az 1660-as években sokszor igénybe vették a nagykunsgáiak szekereit a végvárak: *Ónod*, *Tokaj*, *Putnok*, *Szendrő*, *Kálló*, *Ibrány* katonái, nemcsak fuvarozás végett, hanem „postálkodásra”, hírvivő szolgálatra is. A 17. század közepén *Fülekre* menekült Heves vármegyénél is megfordultak. Szoros kapcsolatuk volt a *hajdúvárosokkal*, *Debrecennel*, *Túrral*, a *Sárrét településeivel*, közte *Biharnagybajommal*. Polgári vagy katonai tisztviselőknél *Kassán* is többször jártak.

A Nagykunsgának tehát a hódoltság korában is kapcsolata volt a tiszántúli és felvidéki területekkel, kereskedőik pedig ennél távolibb vidékekre is eljártak. Vagyis eleink sem éltek olyan vizek közé szorult, elszigetelt, földhözragadt életet, mint azt Györffy István idézett kijelentése sejtetni enged.

Jegyzetek

1. GYÖRFFY, 1984. 7. p.
2. GYÖRFFY György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza Békés, Bihar, Heves megyék.
3. 1344-ből egy adat ennek az útnak a meglétét bizonyítja, ekkor ugyanis I. Lajos király megjutalmazott egy Olás nembeli kúnt, aki őt Túrról Kócsra éjnek idején átkaluzolta. L.: GYÖRFFY György, 1974., 7. p.
3. KORMOS: Oklevéltár, 1979., 20. p.
4. KORMOS: Oklevéltár, 1979., 26. p.
5. Academiai értesítő, 1855. VI. sz., 524-528. p.
6. GYÁRFÁS 3., 371-375; valamint Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár (a továbbiakban JNKSZML) Jászkun Kerület iratai, Polgári Pörök 2. sz. csomó, Kunhe-

- gyes–Kunmadaras közötti határigazítás iratai, 1752.
7. ÁGOSTON, 1988., 294. p.
8. ILLÉSSY, 1897., Pesty Frigyes, 1978., 152.
9. JNKSZML, Jászkun Ker. iratai, Polgári pörök, 1. sz. csomó. a Karcag–Püspökladány közötti határper iratai 1725–28. Sass Demeter kisújszállási lakos vallomása.
10. GYÁRFÁS 4., 94. p.
- Hajdú-Bihar Megyei Levéltár (a továbbiakban HBML) Debrecen város iratai, IV. A. 1011/a. 22. K. 1685. aug. 4., 121. p.
11. A 18. században ezen az úton épült fel a Tíbusz-csárda, a hortobágyi révhez közel pedig 1725-ben az Ágota csárda.
12. GYÖRFFY, 1984., 38. p.
13. HBML, Debrecen város iratai Török oklevelek F. 23., 1581. dec. 6–15. Az ecsegi és marjalaki határok megállapítása.
14. GYÁRFÁS, 1879., 25. p. A Makra vidékének a mai Arad- Hegyalját értették a középkorban. Pallas nagy lexikona XII.
15. DEBRECEN török oklevelei 1571, 1579, 1584-ből, Bethlen Miklós az erdélyi hadsereggel vonult át ezen az úton 1682-ben. Debrecen és Fegyvernek között Ványát és Túrt említi meg. Kemény J. és Bethlen M. művei, 1980., 729–733. p.
16. GYÁRFÁS 4., 38. p.
17. RÁKÓCZI László naplója, 1990., 217–218. p.
18. KORMOS: Oklevéltár, 1979., 23–26., 63–65., 82–91. p.
19. VASS Előd, 1979., 30. p.
20. VASS Előd, 1979., 50–51. p.
21. BALOGH, 1974., 102–103. p.
22. SZABÓ István, 1934., 90. p.
23. CSORBA Csaba, 1980., 76. p.
24. CSORBA Csaba, 1980., 92; 99–100. p.
25. CSORBA Csaba, 1980., 78. p.
- VASS Előd, 1979., 30. p.
26. ILLÉSSY, HK, 1893., 638–639. p.
27. ILLÉSSY, HK, 1893., 642; 662. p.
28. ILLÉSSY, HK, 1893., 647. p.
29. ILLÉSSY, HK, 1893., 657. p.
30. EVLIJA Cselebi, 1904., 212. p.
31. BALÁSSY, 1858. VERANCICS, 104. p.
32. ZOLTAI, 1936., 57. p., HBML Debrecen város iratai: Protocolon IV. A. 1011/a. 21. K., 1684. márc. 25.
33. BARTHA Boldizsár, 1984., 27. p.
34. KÁLDY-NAGY, 1982., 254. p.
- FODOR-FODOR, 1978., 21. p.
35. KÁLDY-NAGY, 1982., 163. p.
36. ÁGOSTON, 1988., 293–294. p.
37. CSEH Géza, 1986., 29–39. p.
38. GÖMÖRI, HK. 1894., 680–685. A cikk szerzője a *turai* vásár kirablásáról szól, de a Budai pasák magyar nyelvű levelezése c. kiadvány néhány idevágó irata, valamint a földrajzi utalások alapján, kétséget kizáróan a mezőtúri vásár kifosztásáról van szó.
39. A két Rákóczi György levelezése, 1875., 568. p.
40. NYAKAS Miklós i.m. 40. p.
41. THÖKÖLY Imre naplója, 1866., 120–132. p.
42. THÖKÖLY Imre levelei, 1882., 94–100. p.
43. HBML Debrecen város iratai IV. A. 1011/a. 24. K. Protocolon 1697. szept. 12., 117. p.
44. BOTKA J. 1987. 1577–79-ben Karcagújszállás és Kisújszállás török részre fizetett adóiról nem készült feljegyzés. A többi község nagy összegű adóját figyelembe véve, a 17 község több mint 4000 forintot fizetett évente a töröknek.
45. ÁGOSTON, 1988., 1989. Ez átlagosan 6 ft-ot jelent, de láthattuk, hogy a török földesurak követelése a defterben lefektetett összeget jóval meghaladták. Ehhez járult még a magyar részre fizetett adó.
46. Az Ágoston Gábor által közölt defter a kunságon és környékén két kovácsot és egy szücsöt említ.
47. OLÁH M., 1985., 66–67. p.
48. GECSÉNYI, 1981., 99–112. p.
49. ÁGOSTON, 1988.
50. VASS Előd, 1980., 42. p.
51. KÁLDY-NAGY, 1982.
52. EVLIJA Cselebi, 1904., 229. p.
53. KOVÁCS, 1973. MÓDY, 1992., 49. p.
54. EVLIJA Cselebi, 1904., 233. p.
55. KOCISIS, 1986., 26. p.
56. HBML IV. A. 12/c. 17. Báthory Gábor oklevele, 1610. ápr. 1. IV. A. 12/c. 17. Bethlen Gábor oklevele, 1623. márc. 8. IV. A. 1021/c. 251. Rákóczi György oklevele, 1648. júl. 12.
57. POÓR, 1967., 39. p.
58. GYÁRFÁS, Századok, 16. p.
59. CSEH Géza, 1986., 29–30. p.
60. ÁGOSTON Gábor, 1988. A szolnoki kanunname nagyon hasonló, szinte megegyezik a szegedi szandzsák törvénykönyvével. Ld. Vass Előd, 1979., 34–36. p.
61. Oláh Miklós már korábban megjegyzi, hogy a kunok a vidékükre szállított borokon kívül a bozát kedvelik.
62. VASS Előd, 1972., 132. p. Káldy-Nagy Gyula, 1965–66., 32. p.
63. KOCISIS, 1986., 31; 42. p.
64. SZAKÁLY, 1972., 356–383. p.
65. TAKÁTS, 1961., 129. p.
66. Itt csatlakozunk Kocsis Gyula véleményéhez, miszerint „a nagykunsági települések is igen kis mértékben foglalkoztak marhaexporttal. A Nagykunságban felhizlalt marhákat mezőtúri tőzsérek értékesíthették. A XVI. században a Jászkun Kerületek közül egyedül a Jászság marhakereskedelme volt jelentős. A legtöbb marhát exportáló mezővárosok azonban nem a Jászságban és a két Kunságban voltak, hanem Arad, Bihar, Csongrád megyékben.”
- KOCISIS, 1986., 26. p.
67. JNKSZML Karcag város levéltára: Történelmi okmányok 2. sz., 1626. máj. 27.
68. HBML Hajdú Kerület Levéltára, IV. A. 502/h., Vegyes iratok, Fasc. VII. 21.
69. HBML Debrecen város iratai, IV. A. 1011/a. 17. K. Protocollum, 1669. febr. 18. pag. 476–477.
70. HBML Debrecen város levéltára, IV. A. 1011/a. 19. K. Protocollum, 1676. jan. 23.
71. HBML, Hajdúszoboszló város iratai, V. A. 402/a. 34. K., Tanácsülési és közgyűlési jegyzőkönyvek mutatója. 1630. febr. 16.
72. Illéssy János, én.
73. SZAKÁLY, 1969., 85. p.
74. IZSÉPY, 1962., 32. p.
75. Budai Basák, 1915., 352. p.
76. Ld. Káldy-Nagy, 1982.; valamint Evlija Cselebi, 1904. Gyula városában nagyon sok török katonának volt boltja.
77. Az 1585. aug. 24-én megütött túri vásárt a szolnoki bég őrizte 300 katonával de Evlija Cselebi is megemlékezik arról, hogy Várad városában sokadalom idején a pasa katonái fegyveresen őrködnek. Gömöri, 1894.; Evlija Cselebi, 1904., 234–235. p.
78. Gömöri, 1894., 680–685. p.
79. KÁLDY-NAGY GYULA, 1965–66.
80. BÁRSONY, 1984., 381. p.
81. Ld. 80. sz.
82. TAKÁTS: Régi magyar kapitányok...

203. p., 207. p.; FORGÁCH, 1977. 1027–1028. p.; Gömöri im.
83. Szakály Ferenc, Gyárfás István több ilyen esetet is hoz.
84. RUZSÁS, 1939., 59. p.
85. GYÁRFÁS 4., 321. p. Heves vármegye 1660. évi limitációja egy ökörbőrt 1 ft 60 és 2 ft 25 denárra, egy tehénbőrt 1 ft 25 és 1 ft 60 denárra taksálja. Ez a 60-70 bőr tehát 96–135, illetve 75–96 forintot jelentett.
- NÉMETH, 1990., 113. Az útvonal megjelöléséből, valamint az említett karcagi kocsmá helyéből következik, hogy ezek az útonjáróktól várható bevételekre létesültek. Ld. 6. sz. jegyzet.
86. GYÁRFÁS 4., 322. p.
87. HBML Debrecen város iratai IV. A. 1011/a. 20. K., Protocollum 1679. dec. 9. pag. 583.
88. HBML Debrecen város iratai, IV. A. 1011/a. 21. K., 1683. márc. 24.; IV. A. 1011/a. 22. K., Protocollum 1686. máj. 25.
89. JNKSZML Jászkun Kerület Levéltára. Polgári Pörök, 1. sz. csomó; Karcag–Püspökladány határpere
90. DÉTSZHY, 1982. 98. p.
- FORGÁCH Ferenc: Emlékirat Magyarországi állapotáról = Humanista történetírók. Budapest, 1977., 567–1040. p.
- GECSÉNYI Lajos: Adatok a tiszántúli és erdélyi kereskedők nümbergi kapcsolataihoz a XVI. század második felében = Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve. Debrecen, 1981., 99–112. p.
- GÖMÖRI: A turai kincs = Hadtörténelmi Közlemények, 1894. 680–685.
- GYÁRFÁS István: Dobó István Egerben. Budapest, 1879.
- GYÁRFÁS István: A jász-kunok története 3. köt. Szolnok, 1883.; 4. köt. Budapest, 1885.
- GYÖRFFY György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Budapest, 1963. 1. köt., 2. köt. Budapest, 1987.
- GYÖRFFY György: A Nagykunság és Karcag a középkorban = Karcagi várostörténeti tanulmányok. Karcag, 1974.
- GYÖRFFY István: Nagykunsági krónika. Karcag, 1984.
- ILLÉSSY János: Adatok a szolnoki vár építéséhez és első ostromához = Hadtörténelmi Közlemények, 1893., 635–666. p.
- ILLÉSSY János: Hárper Karcag, P.Ladány és Nádudvar közt = Nagy-Kunság, 1897. 13. sz. 2. p.
- ILLÉSSY János: Jászberény r.t. város levéltárában lévő kiváltságlevelek és oklevelek gyűjteménye. Jászberény, é.n.
- IZSÉPY Edit: Végvári levelek (Egri és váradi pasák s szolnoki bégek levelezése magyar végvári kapitányokkal és hódoltsági helységekkel), 1660–1682. Budapest, 1962.
- KÁLDY-NAGY Gyula: A gyulai szandzsák 1567. és 1579. évi összeírása. Békéscsaba, 1982.
- KÁLDY-NAGY Gyula: Statisztikai adatok a török hódoltsági terület nyugat felé irányuló áruforgalmáról 1560–1564-ben = Történeti statisztikai Évkönyv 1965–66. Budapest, 1968.
- Kemény János és Bethlen Miklós művei. Budapest, 1980.
- A két Rákóczi György levelezése. Budapest, 1875.
- KOCSIS Gyula: Szolnok megyei települések állatkereskedelme és „szekerezése” a XVI. század második felében = Zounuk 1. Szolnok, 1986., 25–52. p.
- KORMOS László: Kenderes története II. köt. Oklevéltár. Szolnok, 1979.
- KOVÁCS Béla: Középkori vámok és vásáros helyek Heves megyében = Archivum: A Heves Megyei Levéltár Közleményei. Eger, 1973. 15–30. p.
- MÓDY György: Bajom és a Bajoni család uradalma a középkorban = Biharnagybajom története és néprajza. Debrecen, 1992., 27–71. p.
- NYAKAS Miklós: A szabolcsi hajdúvárosok helyzete Várad eleste után a kassai főkapitányhoz írt levelek tükrében 1668. = A Hajsúsági Múzeum Évkönyve VI. Hajdúböszörmény, 1987.
- NÉMETH Gábor: Heves és Külső-Szolnok vármegyék limitációja 1660-ból = Archivum 12., A Heves Megyei Levéltár Közleményei. Eger, 1990., 87–122.
- OLÁH Miklós: Hungária. Budapest, 1985.
- PESTY Frigyes kéziratos helynévtárából. Kecskemét–Szolnok, 1978. I. köt., Jászkunság
- POÓR János: A hajdúvárosok gazdasági és társadalmi helyzete (1607–1720). Debrecen, 1967.
- RÁKÓCZI László naplója. Budapest, 1980.
- RUZSÁS Lajos: Az egri vár gazdálkodása a XVI. században. Budapest, 1939.
- SZABÓ István: A tokaji rév és Debrecen 1565–67-ben = Debreceni Képes Kalendárium. Debrecen, 1934.
- SZAKÁLY Ferenc: Balázs deák gyöngyösi kereskedő üzleti könyve = Agrártörténeti Szemle, 3–4. sz., 1972., 356–383. p.
- SZAKÁLY Ferenc: A parasztvármegyék a XVII. és XVIII. században. Budapest, 1969.
- TAKÁTS Sándor: A magyar adás-vevés a török világban = T. S.: Művelődéstörténeti tanulmányok a XVI–XVII. századból. Budapest, 1961.
- TAKÁTS Sándor: Régi magyar kapitányok és generálisok. Budapest, é.n.
- THÖKÖLY Imre levelei. Budapest, 1882.
- THÖKÖLY Imre naplója (1676–1678). Pest, 1866.
- VASS Előd: A szegedi és a csongrádi náhije 1548. évi török adóösszeírása = Tanulmányok Csongrád magyar történetéből. Szeged, 1979.
- VASS Előd: A Váci török vámnaplók adatai az Alföld felől nyugatra irányuló XVI. századi áruforgalomból = Agrártörténeti Szemle, 1–2. sz., 1972., 120–152.
- VASS Előd: A vásárhelyi náhije 1560. évi és 1570. évi török adóösszeírása = Tanulmányok Csongrád megye történetéből IV. Szeged, 1980., 5–59. p.
- ZOLTAI Lajos: Ismeretlen részletek Debrecen múltjából. Debrecen, 1936.

Irodalom

ÁGOSTON Gábor: A szolnoki szandzsák 1591–92. évi összeírása = Zounuk 3.: A Szolnok Megyei Levéltár évkönyve. Szolnok, 1988., 221–294.; II. rész = Zounuk, 1989. 191–287. p.

BALÁSSY Ferenc: Török-Szent-Miklós történeti tekintetben = Új Magyar Múzeum. Pest, 1858.

BALOGH István: Polgár a hajdúvárosok sorában = Polgár története. Polgár, 1974.

BÁRSONY István: A város kereskedelme 1693-ig = Debrecen története I. köt.

BOTKA János: A Nagy- és a Kiskunság az egri vár 1577/79. évi összeírásában = Zounuk 2., 1987., 205–252. p.

A budai basák magyar nyelvű levelezése. Budapest, 1915.

CSEH Géza: A Nagykunság úthálózata. (kézirat) Szolnok, 1986.

CSORBA Csaba: Várak a Hegyalján: Tokaj, Ónod, Szerencs. Budapest, 1980.

DÉTSZHY Mihály: A pocsaji Rákóczi udvarház = Bihari Múzeum Évkönyve III. Berettyóújfalú, 1982., 93–121. p.

EVLIA Cselebi magyarországi utazásai. Budapest, 1904. 2. köt.

FEKETE Lajos: Debrecen város török oklevelei = Levéltári Közlemények, 1925.

FODOR Zoltán–Fodor Zsigmond: Mezőtúr város története I. köt. Mezőtúr, 1978.

Ágoston Gábor

Karcag és a magyar turkológia*

Hölgyeim és Uraim! Tisztelt Emlékülés!

Amikor néhány hónapja megkaptam a megtisztelő felkérést, hogy szeretett barátunk, Mándoky Kongur István tragikus halálának egy éves évfordulóján rendezendő emlékülésen röviden ismertessem életútját és tudományos tevékenységét, arra gondoltam, hogy igazán akkor lesznek hű munkásságához, ha nem csupán róla szólok, de munkásságát megpróbálom behelyezni a magyar turkológia legújabbkori történetébe. Mivel hazai turkológusaink között igen szép számmal vannak kun vagy kunsági származású kutatók, úgy gondoltam ez alkalommal, azt kell áttekintenünk, hogy mivel járult hozzá a Kunság egyik legszebb nemzeti tudományunk fejlődéséhez – mert hiszen ki tagadhatná, hogy a magyarság eredetét és a török–magyar kapcsolatokat kutató diszciplína nemzeti tudomány! Az anyaggyűjtés során azonban hamar rá kellett jönnöm, hogy a Kunságnak jóval nagyobb szerepe volt hazai turkológiánk történetében annál, semmint hogy egy ilyen rövid megemlékezés keretében ismertetni lehetne. Ezért utólagos engedelmükkel a tárgyat korlátoztam, s a következőkben csak azokról a turkológusokról fogok szólni, akik Karcag város szülöttei voltak, s akiknek munkássága meghatározó szerepet játszott Mándoky Kongur István turkológusi életében.

A magyar turkológia – azaz a török népek nyelvével, történetével és kultúrájával foglalkozó tudomány – nemzeti stúdiumainkhoz szorosan kapcsolódva, a magyar nyelv és nép történetének kutatása során született meg, s létrejötté óta szorosan kötődik a magyar történettudományhoz, a magyar nyelvészet-hez, s fő feladatként a török–magyar érintkezések vizsgálatát tűzte maga elé. Így alakult ki a sajátosan magyar érdeklődésű turkológia, amelynek homlokterében az évszázados török–

magyar kapcsolatok kutatásának két jól elkülöníthető problémaköre áll: a török hódoltság előtti török–magyar érintkezések, különös tekintettel a honfoglalás előtti kapcsolatokra és együttélésre, valamint az oszmán–török hódítás és az azt követő 150 esztendő oszmán uralom.

Érthető okok miatt elsőbb a hozzánk időben közelebb álló, s jóval gazdagabb, könnyebben hozzáférhető forrásokkal rendelkező oszmán–magyar érintkezések és a hódoltság kora keltette fel hazai tollforgatóink és tudományosságunk érdeklődését. E területen olyan korai művekkel büszkélkedhetünk, mint Georgius de Hungaria, azaz Magyarországi György barát *Tractatus de moribus conditionibus et nequicia Turcorum* (Értekezés a törökök szokásairól, viszonyairól és gonoszságáról) című, 1480-ban Rómában megjelent műve, amely a 15. századi Európában a legelső turcicák közé tartozott, s a maga korában a legteljesebb és legmegbízhatóbb képet adta az oszmán–törökökről.¹ Őt követték a 16. századi portai követségekről beszámoló jelentések és leírások, amelyek nemcsak egy-egy követjárás értékes forrásai, de máig kiaknázatlan kútforrásai a korabeli oszmán társadalom és kultúra, a muszlim hitélet és szokások korabeli állapotának.² Számunkra különösen értékesek az erdélyi fejedelmek követeinek beszámolóit, jelentéseit, hisz ezek olyan személyektől származnak, akik többnyire jól ismerték a török nyelvet, s hosszabb időt töltöttek el a birodalom fővárosában.³ Ők voltak azok, akik a török nyelv ismeretében jelentéseiken túl oszmán–török vallási műveket fordítottak, vagy történeti munkáikhoz török kútforrásokat is használtak.⁴ Ugyancsak ez az az idő, tehát a 16–17. század, amikor magyar emberek tollából megszületnek az első török glosszáriummok, szótárak és nyelvkönyvek. A következő század végére pedig már meg-

születik Decsy Sámuel *Osmanográfija*, amely már címe szerint is „*A 'Török Birodalom' Természeti, erköltsi, egyházi, polgári 's hadi állapotjának, és a' Magyar Királyok ellen viselt nevezetesebb hadakozásainak summás leírása*”,⁵ azaz az első összefoglaló jellegű monográfiája.

Láthatjuk tehát, hogy amire a török nyelvek tudományos igényű vizsgálata megindul hazánkban, a 19. század második felében az oszmán–törökökre vonatkozóan már jóval több információval bírt a magyar tudományosság, mint egyéb török népekről. Hiába ismerték fel elődeink, hogy a magyar őstörténet szempontjából jóval fontosabb lenne a régebbi és távolabbi török nyelvek és népek megismerése, erre Vámbéry Ármin fellépéséig nem volt mód. Ő volt az első magyar turkológus, aki első konstantinápolyi útja idején, 1859 és 1861 között már közép-ázsiai török szövegeket is olvashatott. Azt remélte, hogy ezek segítségével megfejtethi a magyar nyelv eredetének kérdését. Bár e célt nem sikerült elérnie, s tudjuk az ugor–török háborúnak is nevezett tudományos vitában végül is a magyar nyelv finnugor eredetét valló tábor győzedelmeskedett, a korban szinte lehetetlennek számító közép-ázsiai utazásának köszönhetően a 19. századi közép-ázsiai török nyelvek és népelet területén olyan gazdag ismeretekre tett szert, amivel a magyar turkológiát egycsapásra az európai élvonalba emelte. Szövegkiadásai a maguk korában úttörő kezdeményezésnek számítottak, s hosszú évtizedekre kijelölték a következő generációk teendőit. Minden etimológiai tévedése ellenére, a magyar nép kialakulásával kapcsolatban tett megállapításai ösztönzően hatottak a későbbi kutatásokra. Ő hívta fel a figyelmet arra – a 19. század végi tudományos irodalomban még korántsem magától érthetőddé tényre –, hogy nyelv és etnikum nem szükségszerűen azo-

* Mándoky Kongur István turkológus halálának első évfordulóján, 1993. augusztus 22-én, Karcagon rendezett emlékülésen elhangzott előadás jegyzetével bővített változata.

nos, s hogy „minden ismert nemzet többé-kevésbé keveréknép és hogy tiszta, idegen elemektől ment népek évezredek óta nincsenek”. Vámbéry arra is rámutatott, hogy a magyar nép kialakulása hosszú és összetett folyamat volt, amely nem zárult le a honalapítással. A betelepülők keveredtek az itt talált népekkel, de még jónéhány évszázadig folyt különböző török népek, jelesül a besenyők, az úzok és a kunok beköltözése és beolvadása a magyarságba, s hogy ezen kései összeolvadásoknak még meghatározó szerepe volt a magyarság karakterének kialakulásában.⁶

A Vámbéry által vágott csapásokon indult kései tanítványa, a karcagi születésű Németh Gyula (1890–1976) is. Az ő indíttatásában és további tudományos munkásságában azonban a Kunságnak és a kunoknak már meghatározó szerep jutott. Születése előtt néhány évvel dúlt az a vita, amely a kunok nyelve és nemzetisége körül folyt. A magyar történészek egy része ugyanis a Magyarországra beköltözött kunokban magyarul beszélő hamisítatlan magyarokat látott. Így vélekedett a többi között a jászkunok fáradhatatlan történetírója, Gyárfás István (1822–1883) is, s e véleménye mellett még azután is kitartott, hogy Kuun Géza 1880-ban közzétette a Krímben élő kunok 14. századi nyelvének máig legbecesebb nyelvemlékét, a Codex Cumanicus, amelyből látható volt, hogy a kunok egyfajta kipcsak-török nyelven beszéltek.⁷ Láttuk, Vámbéry már egyértelműen törököknek tekintette a kunokat, így a hazánkba költözőket is. Érthető tehát, ha a karcagi születésű Németh Gyula már gyermekkorában érdeklődni kezdett kun őseinek nyelve iránt, s már 14 éves korában elkezdett törökül tanulni, a nála mindössze hat és háromnegyed esztendővel idősebb iskolatársának, Györffy Istvánnak a biztatására.

Györffy István maga is érdeklődött a törökség és a török nyelv iránt. Még csak 14 éves volt, amikor először vett kézbe török nyelvkönyvet. Bár Györffyt érdeklődése elsőbb a természetföldrajz, majd pedig a néprajz felé vitta, kapcsolatát a törökséggel soha nem szakította meg. 1909-től miniszteri megbízás alapján kezelte a Keleti Kereskedelmi Akadémia Keleti Múze-

umának anyagát, s így lehetősége volt minden évben részt vennie az Akadémia törökországi és balkáni tanulmányi útjain. De a vele közel egykorú Mészáros Gyulának köszönhetően Györffy munkahelyén, a Magyar Nemzeti Múzeumban is állandó kapcsolatban volt a törökséggel. Mészáros 1904 és 1906 között folytatott konstantinápolyi tanulmányai, valamint a Volga vidéki csuvasok és tatárok között végzett gyűjtőútja után 1909-ben került a Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi osztályára, s így közvetlen munkatársa lett a múzeumban 1906 óta dolgozó Györffynek, akit épp ebben az esztendőben, azaz 1909-ben neveztek ki gyakornokká. Mészáros 1909-ben baskíriai, majd a következő esztendőben törökországi gyűjtőúton volt, s az általa hazahozott gazdag tárgyi anyagot a múzeumban helyezték el. 1909 és 1912 között jelent meg Mészáros főműve, a Csuvas népköltési gyűjtemény, s alig két esztendővel később tette közzé a magyarországi kunok nyelvi emlékeinek első feldolgozását.⁸ Györffy István a későbbiekben sem szakadt el a törökségtől. 1918 őszén Teleki Pál felkérésére részt vett a Lénárd-féle kisázsiai expedícióban, amelyet „Kisázsia északi partvidékeinek kikutatására és a vidék gazdaságföldrajzi tanulmányozására” céljából szervezett a császári és királyi hadügyminisztérium a magyar kormánnyal egyetértőleg. Az angol előrenyomulás miatt az expedíciót félbe kellett szakítani, s az expedíció tagjai számos viszontagság közepette csak 1919 elejére értek haza. A kereken 50 napig tartó expedíció néprajzi eredményeit Györffy így értékelte: „Gyűjtésem anyaga főleg településföldrajzi és népi építkezés szempontjából fontos. E területet ez irányban még egyáltalán nem vizsgálták. Ez irányban gyűjtésem kimerítő. Nagy súlyt fektetem ezenkívül a földművelés tanulmányozására is. Gyűjtésünknek értékét emeli, hogy kutatásunkat késő ősszel végeztük, így megfigyelhetünk a népeleiből több olyan jelenséget, melyet a kisázsiai kutatók, akik többnyire nyáron végezték tanulmányaikat, – a dolog természeténél fogva nem láthattak.” Sajnos a Györffy István által készített több mint 650 darab fénykép java része, amelyeken a kisázsiai települések

felépítését, elrendezését, a népi építészet formáit, valamint a földművelés egyes fázisait, eszközeit örökítette meg. Konstantinápolyban maradt, s csupán Észak-Bythinia néprajzi térképét s valami 150 felvételt sikerült hazahoznia. Az expedíció mégis meghatározó jelentőségű volt további munkássága szempontjából. Az expedíció tudományos eredményeiről először a Kőrösi Csoma Társaság 1922. január 6-i ülésén számolt be,⁹ majd a társaság folyóiratának I. számában rövid írásos jelentést is közölt az útról.¹⁰ 1921-től több közelményben foglalkozott Törökországgal, a török falu települési szerkezetével, népi építészetével, és rámutatott a magyar és a török településszerkezet közti párhuzamokra.¹¹ Az alföldi kertés városokban pedig a Magyarországra beköltözött nomád kunok hatását látta. Bár Györffy István a szó szigorú értelmében nem volt turkológus, a kunokkal kapcsolatos kutatásai, s a kun városok levéltáraiban folytatott úttörő bűvárkodásainak eredményeként írott dolgozatai nagyban hozzájárultak a magyarországi kunok történetének és műveltségének jobb megismeréséhez. E tanulmányaiban gyakran hoz párhuzamokat a középzásiai és a törökországi törökség köréből. Néhány kunsági személy- és helynévmagyarozatával pedig a legelsőők között irányította a hazai turkológusok figyelmét a magyarországi kun nyelv e fontos – s máig összegyűjtetlen és kiaknázatlan – forráscsoportjára.¹² Ezeknek a személy- és helyneveknek a vizsgálata azonban már fiatalabb iskolatársára, Németh Gyulára és tanítványaikra várt.

Németh Gyula megfogadva Györffy István buzdítását, már 14 éves korában elkezdett törökül tanulni. Középszkolás diákként több nyarat töltött Törökországban, így a budapesti egyetemen már meglehetősen ismeretek birtokában kezdhette meg tanulmányait. Az egyetemen német és magyar szakja mellett turkológiai stúdiumokat folytatott. Tanulmányait olyan kiváló tudósok irányították, mint a magyar turkológia atyjának számító Vámbéry Ármín,¹³ a nála jóval kritikusabb és

felkészültebb nyelvész Gombocz Zoltán, aki a turkológia és tágabban az altajisztika területén is igen alapos ismeretekkel rendelkezett;¹⁴ az iszlámtudományok nemzetközi híru tudósa, Goldziher Ignác,¹⁵ vagy az etnológus-nyelvész Munkácsi Bernát, akinek volták és vogul népköltészeti gyűjtésein túl számottevő volt turkológiai munkássága, főként a csuvasok között végzett gyűjtőútja.¹⁶ Tanárai hamar felfigyeltek a szorgalmas diákra. A Nemzetközi Közép- és Keletázsiai Társaság Magyar Bizottságának anyagi támogatásával már másodéves egyetemi hallgatóként alkalma volt tanulmányutat tenni a Kaukázusban élő kumükök és balkárok között. Két esztendővel később pedig Ufába utazhatott, hogy a helyszínen tanulmányozza a baskírok és a csuvasok nyelvét. 1911 és 1914 között több alkalommal is módja nyílt, hogy Lipcsében, Berlinben és Kielben olyan nagyhíru professzorok óráit hallgassa, mint H. Stumme, G. Jacob, M. Hartmann, W. Wundt, vagy K. Brugmann.¹⁷

Tanulmányai mellett igen hamar kezdett publikálni. Amikor a budapesti egyetem tanácsa 1915-ben úgy döntött, hogy a Vámbéry halálával megüresedett Török Filológiai Tanszékre, az akkor mindössze 25 esztendőes Németh Gyulát hívják meg, már 30 ismertetése és kisebb tanulmánya jelent meg. 1915-ben az egyetem magántanára, majd három esztendővel később nyilvános rendes tanára lett. 1916-ban jelent meg a jónevű Sammlung Göschen zsebkönyvsorozatban török nyelvtana és olvasókönyve, amelyet a következő esztendőben követett a nyelvtani feladatgyűjtemény és egy török-német társalgási zsebkönyv.¹⁸ E munkák – még ma is – az arab írásos, törökországi török nyelv egyik legjobb összefoglalásának számítanak, s bizonyára nem véletlen, hogy majd fél évszázaddal később, Németh Gyula egyik tanítványa, az ugyancsak kunsági származású Halasi-Kun Tibor érdemesnek tartotta ismét kiadni, de immár a megváltozott nemzetközi igényt is figyelembe véve, angol fordításban.¹⁹ Ilyen ígéretes kezdetek után bontakozott ki Németh

Gyula gazdag tudományos pályája, amely maradéktalanul igazolta az egyetem vezetőinek 1915-ben íránta mutatott bizalmát.

Félévszázados egyetemi munkássága alatt megújította és kiszélesítette a hazai turkológiát. Érdeklődésének középpontjában azok a kérdések állottak, amelyek a gazdag török-magyar érintkezésekhez kapcsolódnak. Mint a turkológusok többsége, először ő is az oszmán-török nyelvvel került közelebbi kapcsolatba. Láttuk, e nyelvvel foglalkoztak első könyvei is. 1927 óta kutatta rendszeresen a Balkánon beszélt török nyelvjárásokat. E studiumaihoz idősebb korában ismét visszatért, s több tanulmányt, illetve egy kitűnő monográfiát szentelt a kérdésnek.²⁰ Hamar felfigyelt az ún. átírtas, azaz nem arab írásos, oszmán-török szövegekre, hisz ezek a magánhangzókat nem jelölő arab írásos szövegeknél jóval pontosabban tükrözik a nyelv korabeli állapotát. Különösen szívesen foglalkozott a hódolt Magyarországon keletkezett szövegekkel. Egyik legkedvesebb könyvének tartotta Illésházy Miklós 1668-ban írott latin nyelvű török nyelvkönyvét, amelyet mintaszerű feldolgozásban adott közre. Ebben kimerítően ismertette a hódolt Magyarországon beszélt török nyelvet.²¹ Balassi Bálint török nyelvű verseiről készített tanulmányai máig alapvetőek.²²

A honalapítás előtti török-magyar kapcsolatokkal foglalkozó művei közül kiemelkedik az 1930-ban megjelent, „A honfoglaló magyarság kialakulása” című könyve. Bár a könyv egyes részleteit a későbbi kutatás módosította, alap gondolata és módszere máig helytálló, s ma is ösztönzője lehet az ezirányú kutatásoknak. Ezért is örövendetes, hogy a már rég hozzáférhetetlen mű újabb, Németh Gyula kiegészítéseit és bővítéseit is tartalmazó kiadását a mai fiatalság ismét kézbe veheti.²³ Németh Gyula mesterének, Gombocz Zoltánnak nyomdokain haladva számos dolgozatot szentelt a magyar nyelv török jövevényszavainak, s több magyar szónak bizonyította török eredetét, illetve lényegileg módosította a korábbi etimológiákat.²⁴

Kedves kutatási témája volt a magyar vagy székely rovásírás. Máig helyes az a felismerése, hogy a magyar rovásírás

jelei eltérnek a nagy keleti türk rovásírásos emlékek jeleitől, s hogy a magyar rovásírás létrejöttében nyugati türk hatásokkal kell számolnunk. Bár a nagyszentmiklósi kincs rovásírásos feliratainak általa javasolt megoldását és besenyő nyelvűségét azóta többen is megkérdőjelezték, a feliratokat máig sem sikerült megfejteni.²⁵

Élénken foglalkoztatta a székelyek eredetének kérdése is. Ismert, hogy történészeink s kivált turkológusaink egy része a székelyeket török eredetűnek tartotta. Felmerült a székelyek hun, avar, bolgár-török s kazár-kabar eredete. Pályája derekán Németh Gyula is úgy látta, hogy a székelyek török eredetűek, s hogy bennük a kazárokból kivált kabarok utódait kell látnunk. Elméletét a székely rovásírással, a székely népnévnek a „tisza, nemes” jelentésű török *sikil* szóból való eredeztetésével, valamint a Csigla-mező nevének török etimológiájával vélte alátámasztani. Elméletét alátámasztandó, vizsgálat alá vette a székely nemzetiségneveket és a székelyföldi helyneveket. Azt remélte, hogy ezek között számos török eredetű névre bukkanhat, ami tovább erősíthette volna hipotézisét. Az alapos vizsgálat azonban negatív eredménnyel járt, hisz a vallatóra fogott nemzetiség- és helynevek mind magyarnak bizonyultak. Jellemző Németh Gyula tudósi lelkiismeretességére, hogy az új eredmények birtokában revideálta korábbi álláspontját, s úgy vélte, a székelyek a honfoglalás korában már magyarok voltak. A székely népnév eredetét azonban továbbra is a törökségben kereste.²⁶ Az újabb nyelvészeti és régészeti kutatások azóta több olyan eredményt hoztak, amelyek szintén a székelyek magyar eredetét támogatják. A székelység nyelvi anyagában nem sikerült török nyomokat kimutatni, ezzel szemben több magyar nyelvjárás maradványait mutatták ki, amiből többen arra következtettek, hogy a magyarság különböző rétegeiből szervezett határörök voltak, akiket az ország nyugati végeiből fokozatosan telepítettek a 10–12. században a keleti végekre, s mai lakóhelyükre. Az azonban továbbra sem zárható ki, hogy e határörök között lehettek török népek, úgy mint besenyők, vagy kabarok.²⁷

A székely kérdés azonban még nem

tekinthető lezártak. Nem is oly régen épp Németh Gyula tanítványa, a szintén kunsági származású Györffy György, Györffy István fia mutatott rá, hogy a magyarok a csatlakozott népet, néprészeket népi és nem törzsi hovatarozásuk szerint nevezték el. Így a Magyarországra beköltözött besenyőket és kunokat sem a besenyők *erem* vagy *csúr*, illetve a kunok *cser-tán*, vagy *olás* törzsnevéen, hanem összefoglaló népevükön említették. Ebből következően a székelyekben sem törzset, hanem egy nép kiszakadt részét kell látnunk. Györffy György úgy vélekedett, „*hogy a székelyek már Kelet-Európában együtt éltek a magyarokkal a Kazár Birodalomban, majd a magyar vezérek önállósulása után a székelyek egy része is fellázadt a kazárok ellen, és csatlakozott a magyarokhoz. 893-ban alighanem elsőként érte őket a besenyő csapás, és elsőként nyomultak a Kárpát-medencébe, majd a magyarokkal együtt foglaltak hont. 950 táján már a magyarok nyelvét is beszélték, noha etnikai különállásukat sokáig megőrizték.*”²⁸

Közismert, hogy Németh Gyula maga is kun származású volt. Anyaági őseit *Köszömösnek* hívták. A szó kunul annyit jelent, mint „*a vágyott, az óhajtott*” s a török névadási szokásokból jól ismert véletlen vagy ómen nevek kategóriájába tartozik. Az újszülött nevéül ugyanis azt a szót választották, amelyek a szülők valamelyike a szülés után először kiejtett. *Küszemis* alakban már 762-ből ismert az újgur nyelvű forrásokban.²⁹ Kun származása magyarázza, hogy Németh Gyula pályája során élénk érdeklődést mutatott Magyarországra betelepedett őseinek, a kipsack-török nyelvet beszélő kunok, valamint a hozzájuk igen hasonló nyelvet használt besenyők nyelve és története iránt. Mészáros Gyulának a magyarországi kun nyelvemlékekről szóló tanulmányát még a megjelenés évében, 1914-ben ismertette. 1921-ben külön tanulmányban tárgyalta a magyar nyelv török jövevényszavainak középső rétegét, tehát besenyő és kun eredetű szavainkat. A vizsgálódás után török jövevényszavainak középső rétegébe tartozónak gondolta a következő szavakat: *árkány, árok, bicsak, boza, csabak, csákány, csalán, csanak, csat,*

csécs, csiger, csipa, csóka, csoport, csök-ik, csök csék, csökönyös, díj, gügyü, hurok, kalauz, kecske, kobak, koboz, kocvány, köldök, kökörcs, köpönyeg, kún, orosz, öreg, örmény, özön, szunyog(?).³⁰ A magyar nyelv besenyő és kun eredetű jövevényszavai rendszeresen szerepeltek egyetemi óráin is. Magyar és német nyelvű tanulmányokban foglalkozott a besenyőkkel és a besenyő törzsnevekkel.³¹ Szülővárosa, Karcag nevééről készített tanulmányában kimutatta, hogy a város neve kun eredetű, s jelentése pusztai róka.³² Debrecen város nevééről írott cikkeiben valószínűsítette, hogy a szó a török nyelvekből ismert *debresin*, a.m. „mozogjon, éljen” szóra megy vissza, s a magyarba a kunnal rokon besenyőből, esetleg a kazárok vagy az úzok nyelvéből került.³³ A nagyszentmiklósi kincs rovásírásos feliratairól 1932-ben megjelent német nyelvű kismonográfiája egyik függelékében összefoglalta a kunok és a besenyők nyelvével kapcsolatos addigi kutatási eredményeit.³⁴ 1942-ben ismét visszatért kun őseihez, s a kunok nevével és eredetével foglalkozott. Úgy vélte, hogy a kun-sari-kipcak népekből kialakult kunokra használt kumán (komán, komandur) név a 'fakó, sápadt, sárgás, sárgásbarna' jelentésű török *qu* és *quba* szóra vezethető vissza, s hogy a hazánkba betelepített kunok a nyugati forrásokban Comani, Cumani néven emlegetett kun-sari-kipcak egyesüleből létrejött kun törzsszövetség tagjai voltak, akik vezető fejedelmük, Köten kán vezetésével a mongolok elől menekülve kértek bebocsátást 1239-ben IV. Bélától.³⁵

A fentiekben láhattuk, hogy Németh Gyulát és Györffy Istvánt hasonló kérdések foglalkoztatták: a magyarságba beolvadt keleti elemek. Mindketten saját tudományuk felől közelítettek a kérdéshez. Györffy István az egyes népcsoportokat néprajzi szempontból vizsgálta, figyelve az eredetre, a megtelepedésre, a településformákra és a lakóházra. Németh Gyula a nyelvészet eszközeivel keresett feleletet kérdéseire. Mindketten megkülönböztetett figyelemben részesítették szűkebb hazájukat és hajdani őseiket. Aligha véletlen, hogy Németh Gyula kunsági származású tanítványai is

mind nagy szeretettel kutatták a kunok emlékeit. Valamennyiük közül ki kell azonban emelnünk az oly tragikus hirtelenséggel elhunyt Mándoky Kongur Istvánt, hisz ő egész életét szeretett kun ősei tanulmányozásának szentelte.

1944. február 10-én született a Nagykunság fővárosában, Karcagon Mándoky Sándor jómódú kun gazda és Kocskor Kárászi Erzsébet legkisebb gyermekeként. Karcagon járt elemibe és középiskolába is. Ötödik osztályos volt, amikor kun őseinek története és nyelve iránt komolyabban kezdett érdeklődni. Ekkor kapta az első török nyelvkönyvet is a Nagykunsági Múzeum akkori igazgatójától, a néprajzos Szűcs Sándortól. Három esztendővel később Kiss Sándor tanár úr is megajándékozta a karcagi Mezőgazdasági Technikum első osztályos tanulóját egy másik török nyelvkönyvvel. Nem elégedett azonban meg a nyelvkönyvekből szerezhető ismeretekkel. Szerette volna az élő nyelvet is megismerni. Ezért találkozott egyre gyakrabban a szomszédos kunmadarasi orosz lakonyában lévő kazak, krími és kazáni tatár, valamint karacsáj katonákkal. Először egy kazak katonától tanult másfél évig kazakot, majd egy krími tatár származású özbekisztáni katona tanította anyanyelvére. Jól választott, hisz köztudottan ezek a török nyelvek állnak a legközelebb a kun őseinek nyelvéhez. E nyelvleckéknek később igen nagy hasznát látta mind a dobudzsai tatárok, mind pedig a mongóliai kazakok között tett gyűjtőútjai során.

Tizenegy éves volt, amikor tanulmányaihoz Németh Gyulától, a pesti egyetemen a török nyelvek és a magyar őstörténet nemzetközi hírű professzorától kért további segítséget. Az ő tanácsai és a tőle kapott könyvek segítségével tovább bővíthette ismereteit a török nyelvekről és kultúráról. 1963 és 1968 között az Eötvös Loránd Tudományegyetemen immár hivatalosan is tanítványa lett, s maradt élete végéig.

Az egyetemen Németh Gyula a török nyelvek és a magyar őstörténet, Fekete Lajos pedig az oszmán-török paleográfia és a hódoltság történetének rejtelmébe vezette be. Ligeti Lajostól

a mongol és kínai, Czeglédi Károlytól az arab, Telegdi Zsigmondtól és Bodrogligeti Andrástól pedig a perzsa nyelv alapjait sajátíthatta el. De rendszeresen hallgatta Czeglédi Károly östörténeti és népvándorláskori előadásait is. Valamennyi tanára közül Németh Gyula volt rá a legnagyobb hatással. Atyai segítsége és támogatása meghatározó volt tanulmányai és későbbi tudományos munkája, problémalátása, témaválasztása szempontjából. A kun nyelvemlékek tudományos vizsgálatához és feldolgozásához is az ő egyetemi óráin kezdett hozzá. E munkákat folytatta egyetemi tanulmányai befejeztével is.

Az egyetem elvégzése után rövid ideig az Országos Széchenyi Könyvtárban dolgozott, majd 1969 januárjától egy esztendeig a Kőrösi Csoma Társaság ügyintézője lett. 1970-től a Magyar Tudományos Akadémia Belső-ázsiai Kutatócsoportjához került. Itt bontakozott ki tudósi pályája, amely a magyar turkológia legszebb hagyományait folytatta európai színvonalon.

Mesterével, Németh Gyulával együtt vallotta, hogy a magyar turkológiának egyszerre kell nemzetközi és valóságos nemzeti tudománynak lennie. Hitte, hogy a Keletről Európába érkezett magyarság összekötő kapocs Kelet és Nyugat között, s hogy ezért mi jobban értjük-érezzük a tudományos problémákat is, hisz azok saját múltunk szerves részei, amelyek megoldása elsősorban a mi feladatunk. Mindamellert tisztában volt azzal is, hogy a csak magyar problémák vizsgálatára korlátozódó kutatói pálya óhatatlanul provincializmushoz vezet, s hogy az, aki a szakma általános kérdéseit nem ismeri, ezek megoldásában nem vesz maga is tevékenyen részt, előbb-utóbb szűkebb szakterületén is kudarcokra van ítélve. Bár több kollégája nevezte őt „kunológusnak”, valójában kevesen mondhatják el magukról, hogy a törökség kultúrájának oly széles skáláját látják át, amelyben ő otthonosan mozgott.

A magyar turkológia hagyományos területei közül élénken foglalkoztatta a honfoglalás előtti török-magyar

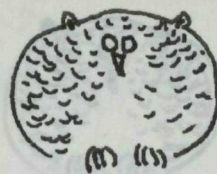
együttélés és a magyar őstörténet. Számos cikket és előadást szentelt e kérdéseknek, s több régi török eredetű szavunk megfejtésével próbálkozott eredményesen (*bír, tilt, bütiü, kozma, kaptány, börtü*, valamint számos erkölcsi, vallási fogalmat jelentő szavunk, így pl. *gyón, bocsánik, bán, bün, egyház, gyarló, irgalom, könyörül* stb.).³⁶ Több cikkben foglalkozott a baskir-magyar közös törzsnevekkel, s megnyugtatóan tisztázta, hogy a magyar *Jenő* törzsnév nem származtatható a baskír *Yänäy* szóból. Kimutatta, hogy a korábban közösnek hitt törzsnevek közül történeti-nyelvészeti okok miatt a *Nägmän, Kese* és *Yuluman* baskír törzs- és nemzetségevek nem hozhatók kapcsolatba a magyar *Nyék, Keszi* és *Gyula* törzs-, illetve nemzetségevekkel.³⁷ Monográfiában kívánta feldolgozni a magyar nyelv régi török elemeit és a történeti Magyarország török eredetű helyneveit.

Legtöbbet és legeredményesebben választott témájával, szeretett kun őseinek nyelvével és műveltségével foglalkozott.³⁸ Kutatásait azonban nem korlátozta a magyarországi kunokra. Foglalkozott a kínai, arab, perzsa, grúz, örmény, szláv, latin, magyar és román forrásokban a Kr. e. I. évezredtől a középkorig emlegetett kipcak nép, illetve egyes népcsoportjainak a XV–XVI. századig továbbélő törzsszövetségeinek, államainak és birodalmainak történetével. Tanulmányozta a XI–XIII. századi kelet-európai-közép-ázsiai kipcak törzsszövetség államának, a Dest-i Kipcak népeinek történetét, valamint a XII–XV. századi egyiptomi és szíriai mamluk-szultánágok múltját. Különös figyelmet szentelt a magyarországi és balkáni kunoknak. Pályája elején foglalkozott az Arany horda történetével, s tanulmányozta a vonatkozó okleveleket, jarlikokat. Gyűjtötte a mongóliai türk és ujjur rovásírásos emlékeket, hogy egybevetesse azokat a kun rovásírással. A korábban is ismert rovásírásos emlékek tanulmányozásán túl mintegy húsz alkalommal végzett egyéni kutatóútjain nyolc korábban ismeretlen emléket talált, mongóliai kollégáival együtt pedig még további négyet.

Egyetemi doktori disszertációját is e tágabb témakörben akarta elkészíteni

Kun-kipcak nyelvtanulmányok címmel, s ebben főként a magyar vonatkozásokat szerette volna vizsgálni. Az értekezés végül *Dobruzsai tatár nyelvtanulmányok* címen készült el, amelyet 1971-ben az Eötvös Loránd Tudományegyetemen *summa cum laude* minősítéssel védett meg. Bár a disszertáció az eredeti tervnek csak egy kis szeletét ölelte fel, jól szolgálta a nagy célt, a magyarországi kun nyelvemlékek tervbe vett feldolgozását. Hamar felismerte ugyanis, hogy a kun nyelv megismerése szempontjából a régi kun-kipcak és egyéb török nyelvemlékek tanulmányozása mellett milyen nagy segítséget nyújthatnak az élő és ma is beszélt kun-kipcak nyelvjárások. Ezért látogatta meg már az első egyetemi év befejezte után a Romániában élő dobrouzsai tatárokat, majd a következő nyáron a bulgáriai részen élő tatárokat. Ezt követően pedig Mongóliába utazott, hogy a helyszínen tanulmányozhassa az ott élő török kisebbségek, a kazakok és tuvák nyelvét, szokásait és népköltészetét. Ezután a nyári és téli szünidőkben rendszeresen végzett nyelvi, néprajzi gyűjtéseket a romániai és bulgáriai tatárok, valamint a mongóliai kazakok és tuvák körében. Kutatóútjait az egyetem után is fáradhatatlanul folytatta. Saját költségén és az MTA anyagi támogatásával szinte évente folytatott nyelvi-néprajzi gyűjtéseket Mongóliában és Kazaksztánban. 1980-ban házasságot kötött Ötewli Magzumqizi Ongaysa kazak nyelv és irodalom szakos tanármóvel, s így rokonlátogatásai alkalmával már szabadabban mozoghatott vidéken is. Az utóbbi években lehetősége volt helyszíni kutatómunkát folytatnia Baskiriában és a volgai tatárok között is. A kazakok és tatárok között gyűjtött nyelvi-néprajzi anyag segített számos olyan magyarországi kun nyelvemlék (így pl. a most megjelent kötetben is olvasható kunsági kieszámoló mondóka) megfejtésében, amelyet elődei korábban hiába faggattak.

Biztonsággal mozgott kun őseinek mai rokonai között. Mindnyájuk nyelvét szinte anyanyelvi tökéletességgel beszélte, s Magyarország hajdani ifjúsági lovasbajnoka lóháton is elismerést és tiszteletet vívott ki a kazak pusztá-

kon élő rokonok között. A Közép-Ázsiában eltöltött hosszú hónapok olyan összehasonlító anyag és tapasztalat birtokába juttatták, amelyenről európai kollégái csak álmodni mertek. A terepen szerzett ismereteket az európai turkológia és tudományosság legszínvonalasabb módszereivel dolgozta fel és tett közkinccsé szakfolyóiratokban és népszerűsítő kiadványokban megjelent cikkeiben, nagyszámú előadásai-ban. Bár kollégái gyakorta vádolták azzal, hogy keveset ír, magyar, francia, angol, német, török és kazak nyelvű dolgozatainak száma meghaladja a százharmincat. Kirgiz, krimi tatár, no-gaj, karacsaj-balkár, kumuk vagy bas-kir nyelven írott ismeretterjesztő cikkeit talán soha nem tudjuk összegyűjteni. Még több azoknak a műveknek a száma, amelyeket örökre elvitt magával a sírba, s amelyeket senki sem tud már megírni helyette. Az írásnál előrébb valónak tartotta a gyűjtést. Gyakran mondogatta, hogy addig kell gyűjtenie a szemünk előtt pusztuló kincseket, amíg lehet, és amíg bírja erővel, egészséggel. Úgy tervezte, hogy majd ötven éves kora után lát hozzá a gyűjtött anyag feldolgozásához, kiadásához. Sorsa azonban másként volt megírva. Dagesztáni kutatóúton volt 1992 nyarán, amikor augusztus 22-én elragadta a halál, fiatalon, 48 évesen ketté törve egy nyugtalan, rendkívül ígéretes tudósi pályát.

Nem adatott meg neki, hogy mesteréhez hasonlóan iskolát teremtsen. Az utóbbi években egyre nagyobb szomorúsággal emlegette, hogy a pesti egyetemen nem tartanak igényt tudására. Egyre komolyabban foglalkozott azzal a gondolattal, hogy Törökországban, Kazaksztánban vagy Kirgizisztánban telepszik le, ahol hasznosabban tudja szolgálni az ügyet, a törökség megismerését és megismertetését, a török-magyar kapcsolatok felderítését és bemutatását. Nem véletlenül gondolt erre, hisz törökországi, kazaksztáni vagy kirgizisztáni előadásait zsúfolásig megtelt egyetemi előadóterekben tartotta, míg pesti óráit csak egy-két hallgató látogatta, s azok sem valami nagy lelkesedéssel. Keserősége csak egy-egy jól sikerült túrkevei, kisújszállási vagy karcagi előadása, gyűjtőtúja után csillapodott valamelyest. Szeretett

hazajárni, bár sokszor földiejitől sem kapta meg azt a megbecsülést, azt a szeretetet, amire vágyott. Bizonyára nagy örömmel töltötte volna el, ha megérhette volna, hogy a most megindult *Keleti örökségünk* könyvsorozatban épp az ő munkáját, 1981-ben megvédett kandidátusi értekezését adták ki elsőként. *A kun nyelv magyarországi emlékei* címet viselő munka³⁹ addigi kutatásainak főbb eredményeit tartalmazza, de – amint azt ő maga több helyütt is hangsúlyozza – nem tekinthető a magyarországi kun nyelvemlékek összefoglaló feldolgozásának. Ennek részben terjedelmi, részben kutatástörténeti okai vannak. A kandidátusi értekezés terjedelmi korlátai miatt több helyütt is le kellett mondania az egyes nyelvemléktípusok összefoglaló jellegű tárgyalásáról, s az egyes szövegvariánsok közléséről, s csak azokra szorítkozott, amelyek megfejtésével a korábbi kutatásokhoz képest lényegesen újat hozott. Ilyen a kun miatyánk és a kunsági kiszámoló mondóka általa adott megfejtése. Ugyanez érvényes a kötetben tárgyalt kun szórványemlékekre is. Itt sem lehetett a teljességre törekedni. Terjedelmi okok miatt nem szerepelnek, vagy csak röviden említetnek azok a szavak, amelyeknek kun eredete az értekezés írásakor nem volt egyértelműen bizonyítható. Figyelembe kell vennünk azt is, hogy a kun szórványemlékek vizsgálata során csak részben használhatta azokat a tájszógyűjteményeket, nyelvjárási szótárakat, amelyek az utóbbi években váltak csak hozzáférhetővé. A halála előtti hónapokban lelkendezve beszélt Györffy Lajos gyűjtéséről, amelyben számos eddig ismeretlen, vagy csak kevésbé adatolható „kungyanús” szóra bukkant.

Mándoky Kongur István a most megjelent munkánál jóval teljesebb és terjedelmesebb könyvben akarta feldolgozni a kun nyelv magyarországi emlékeit. Ehhez kapcsolódott volna az a kun nyelvkönyv, amelyben a magyarországi kun nyelvet akarta rekonstruálni, bőséges szószeret és egy szöveggyűjtemény kíséretében. Erről a régen dédelgetett tervéről az utóbbi években egyre többet beszélt. Ezt a munkát is Karcagon szeretne volna megjelentetni. Csak remélhetjük, hogy

akad majd egy hozzá hasonló, fáradsalmat s megalkuvást nem ismerő kunfi, aki az elejtett tollat felveszi, és folytatja a félbemaradt munkát.

Jegyzetek

1. Georgius de Hungaria: Tractatus de moribus conditionibus et nequicia Turcorum. Roma, 1480. Magyar nyelvű kiadása: Kimondhatatlan nyomorúság: Két emlékirat a 15-16. századi oszmán fogságról. Fordította és szerkesztette Fügedi Erik. Budapest, 1976, 5–148. és Rabok, követek, kalmárok az oszmán birodalomról. Közreadja: Tardy Lajos. Budapest, 1977, 49–153. vö. még Tardy Lajos bevezetőjét és értékelését a szerzőről és a műről. Uo. 11–18.
2. Ld.: Karl Nehring: Iter Constantinopolitanum. Veröffentlichungen des Finnisch-Ugrischen Seminars an der Universität München. Serie C.: Miscellanea. Bd. 17. München, 1984, 453–455. és uő.: Kaiserliche Gesandtschaftsberichte und Finalrelationen aus Konstantinopel als Quelle zur Geschichte Südosteuropas im 16. und 17. Jahrhundert: Etudes balkaniques 22. 3. 1986, 111–114. A 16. századi európai turcica irodalomra ld.: Carl Göllner: Turcica. Die europäischen Türkendrucke des 16. Jahrhunderts, 2 Bde. (Bibliotheca bibliographica Aureliana 23). Bukarest–Baden-Baden, 1968. A magyarországi turcica-irodalomról hasznos áttekintést ad: Gustav Bayerle: Hungarian Narrative Sources of Ottoman History: Archivum Ottomanicum 9. 1984, 5–26.
3. Ld. Biró Vencel: Erdély követei a Portán. Cluj-Kolozsvár, 1921.
4. Ld. pl. Házi Jánosnak, Bethlen Gábor török deákjának fordítását Zajidzioglu Ahmed Bidzsán: Anvár al-ásikin című vallási művéről, amely 1626-ban Kassán jelent meg: Machumet Propheta, VALLASAN levő egy fő iras túdo Doctornac írásából Törökből Magyarra fordítatot Könyv, melyet ENVARVL ASIKIN- nac hinac. HÁZI IANOS által. CASSÁN, Sultz Daniel által, 1626. vö.: Ágoston Gábor: Muslim Cultural Enclaves in Hungary under Ottoman Rule: Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae (a továbbiakban: AOH) XLV. 2–3. 1991, 203. és uő.: Muslim hitélet és művelődés a Dunántúlon a 16–17. században. In: Szita László szerk.: Tanulmányok a török hódoltság és a felszabadító háborúk történetéből. A szigetvári történész-konferencia előadásai a város és a vár felszabadításának 300. évfordulóján. Pécs, 1993, 288. Az utolsó erdélyi török deák, Rozsnyai Dávid is használt török kútfőket. Ld. Rozsnyai Dávid, az utolsó

török deák, történeti maradványai. Kiadta: Szilágyi Sándor. Monumenta Hungariae Historica. C. Scriptores VIII., Budapest, 1867.

5. Decsy Sámuel: Osmanografia, azaz: 'A Török Birodalom' Természeti, erköltsi, egyházi, polgári 's hadi állapotjának, és a 'Magyar Királyok ellen viselt nevezetesebb hadakozásainak summás leírása. Bétsben, I-II. 1788, III. 1789.

6. Vámbéry Ármin munkásságára ld.: Hazai György, Kakuk Zsuzsa és Vásáry István tanulmányait a Vámbéry Ármin Emlékezete. Keleti Értekezések 2. Budapest, 1986. című kötetben, ahol Carla Coco összeállításában megtalálható Vámbéry Ármin műveinek és a róla szóló irodalomnak a bibliográfiája is. Az idézetet ld.: Vámbéry Ármin: A magyarság bölcsőjénél. A magyar-török rokonság kezdete és fejlődése. Budapest, 1914, 7. Idézte Vásáry István is: i.m. 23.

7. Vö.: Kuun Géza: Codex Cumanicus. Budapest, 1880, Hunfalvy Pál: A Kúnvagy Petrarka-Codex és a kúnok. Értekezés az I. Osztály köréből, IX, 5, Budapest, 1881, Gyárfás István: A Petrarka Codex kún nyelve. Értekezések a II. Osztály köréből, X, 8. Budapest, 1882, és uő.: A Jász-kúnok nyelve és nemzetisége. Budapest, 1982, Kuun Géza gróf: A kúnok nyelvéről és nemzetiségéről. Értekezések az I. Osztály köréből, XII, 11. Budapest, 1885. Az újabb irodalomból ld.: Györfly György: A Codex Cumanicus keletkezésének kérdéséhez. Budapest, 1942. (kny. a Magyar Történettudományi Intézet 1942. évi Évkönyvéből) Újra kiadva: uő.: A magyarság keleti elemei. Budapest, 1990, 220-241. és Ligeti Lajos: A Codex Cumanicus margójára: Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának Közleményei XXXIII. 1-4. 1982, 317-362. Módosított címmel újra kiadv: uő.: A Codex Cumanicus mai kérdései. Keleti értekezések 1. Budapest, 1985.

8. Mészáros Gyula: Csuvas népköltési gyűjtemény I-II. Budapest, 1909, 1912 és uő.: Magyarországi kun nyelvemlékek. Budapest, 1914.

9. Ld. Kőrösi Csoma Archívum (a továbbiakban: KCsA) I. 1921-1925, 252.

10. Györfly István: A Lenárd-féle kisázsiai expedíció: KCsA I. 1921-1925, 310-313.

11. Györfly István: A török falu: A Falu. 1921. nov. 15., 250-251, dec. 15., 275-276, uő.: Törökországról: Levente 1929. jan. 1., 18-19. A török nép és életmódja: Levente 1929. jan. 15., 17-18. A török népművészet: Levente 1929. febr. 1., 16-17. A török nép jövője: Levente 1929. febr. 15., 19.

12. E témakörben írott cikkeiből több újra megjelent összegyűjtött tanulmányait tartalmazó könyveiben. Ld.: Györfly István:

Magyar nép, magyar föld. Sajtó alá rend. és bev. Györfly György. Budapest, 1942 és Györfly István: Magyar falu, magyar ház. Sajtó alá rend. és bev. Györfly György. Budapest, 1943 és reprint Budapest, 1987. Györfly István életére és munkásságára ld.: Selmeczi Kovács Attila: Györfly István. A múlt magyar tudósai 10. Budapest, 1981 és Bellon Tibor-Szabó László szerk.: Györfly István az Alföld kutatója és életművének irodalma. Nagykunsági füzetek 6. szám. Karcag-Szolnok, 1987, ahol az egyes szerzők részletesen ismertetik Györfly István munkásságát és ahol igen alapos bibliográfia található műveiről és a róla szóló irodalomról.

13. Bár Németh Gyula munkássága aligha képzelhető el Vámbéry Ármin nélkül, ő mégsem tartotta professzorának Vámbéryt. 1968-ban, visszatekintve pályájára, így nyilatkozott: „Gombocz Zoltán és Munkácsi Bernáth voltak professzoraim. Vámbéry Ármin már nem. Neki csak fordítottam.” Vö.: Tiszai L. A jó kunok! Ők indítottak... Beszélgetés dr. Németh Gyula akadémikussal: Szolnok megyei Néplap, 1968. május 19., 17.

14. Ld.: Ligeti Lajos: Gombocz Zoltán mint turkológus; Magyar Nyelv (a továbbiakban: MNy) LXXIII. 1977, 395-401. Újra kiadva in: Ligeti Lajos: A magyar nyelv török kapcsolatai és ami körülöttünk van II. Budapest Oriental Reprints Series A 2. Budapest, 1979, 389-395.

15. Scheiber Sándor: Goldziher Ignác in: Goldziher Ignác: Az iszlám kultúrája. Művelődéstörténeti tanulmányok II. Válogatta, szerkesztette stb.: Simon Róbert, Budapest, 1981, 1065-1082.

16. Ld.: Munkácsi Noémi: Egy nagy magyar nyelvész, Munkácsi Bernát élete. Budapest, 1943.

17. Németh Gyula életére és munkásságára ld.: Kakuk Zsuzsa: Németh Gyula 1890-1976: Nyelvtudományi Közlemények 1978. 1. 206-209, uő.: Julius Németh (1890-1976): Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae 27. 1-2. 1977. 3-13, Káldy-Nagy Gyula: Németh Gyula (1890-1976): Keletkutatás 1991. tavasz 5-9.

18. Türkische Grammatik. (Sammlung Götschen 771) Berlin-Leipzig, 1916, Türkisches Lesebuch mit Glossar. Volksdichtung und moderne Literatur. (Sammlung Götschen 775) Berlin-Leipzig, 1916, ill. Türkisch-deutsches Gesprächsbuch. (Sammlung Götschen 777) Berlin-Leipzig, 1917 és Türkisches Übungsbuch für Anfänger. (Sammlung Götschen 778) Berlin-Leipzig, 1917.

19. Turkish Grammar. English Adaptation of the German Original by T. Halasi-Kun, Ph. D. (Publications in Near and Middle East Studies Columbia University. Series

B. I.) Mouton and Co. S-Gravenhage, 1962 és Turkish Reader for Beginners. English Translation of the German Original by T. Halasi-Kun, Ph. D. (Publications in Near and Middle East Studies Columbia University. Series B. II.) Mouton and Co. The Hague-Paris, 1966. Halasi-Kun Tiborra és munkásságára ld.: Schütz Ödön: In memoriam Halasi-Kun Tibor (1914-1991): Keletkutatás 1992. ősz, 3-10.

20. Die Türken von Vidin. Sprache, Folklore, Religion. (Bibliotheca Orientalis Hungarica 10.) Budapest, 1965.

21. Die türkische Sprache in Ungarn im siebzehnten Jahrhundert. (Bibliotheca Orientalis Hungarica 13.) Budapest, 1970.

22. Balassa Bálint és a török költészet. In: Magyar századok, Irodalmi műveltségünk történetéhez. Budapest, 1948, 80-100.

23. Németh Gyula: A honfoglaló magyarság kialakulása. Második, bővített és átdolgozott kiadás. Közzéteszi Berta Árpád. Budapest, 1991.

24. E témakörben írott cikkeinek nagy része ismét megjelent a születése századik évfordulója alkalmából kiadott gyűjteményes kötetben: Németh Gyula: Törökök és magyarok I. Régi törökök szerk.: Róna-Tas András. (Budapest Oriental Reprints Series A 4.) Budapest, 1990.

25. A nagyszentmiklósi kincs feliratai. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 30.) Budapest, 1932, Die Inschriften des Schatzes von Nagy-Szent-Miklós. Mit zwei Anhängen: I. Die Sprache der Petschenegen und Komanen; II. Die ungarische Kerbschrift. (Bibliotheca Orientalis Hungarica 2.) Budapest-Leipzig, 1932, ill. újra kiadva: The Hague, 1964. Ld. még: The Runiform Inscriptions from Nagy-Szent-Miklós and the Runiform Scripts of Eastern Europe. Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae XXI. 1971, 1-52., Törökök és magyarok i.m. 397-536.

26. Németh Gyula: A székelyek eredetének kérdése: Századok LXIX. 1935. 129-156. Újra kiadva: uő.: Törökök és magyarok i.m. 98-125, uő.: La question de l'origine de Sicules. Archivum Europea Centro-Orientalis. 6. 1940, 208-241 és uő.: Türkische und ungarische Ethnonyme. Ural-Altische Jahrbücher 47. 1975, 154-160. Vö: Róna-Tas András: Németh Gyula és az erdélyi kérdés: Keletkutatás 1991. tavasz, 10-14.

27. A székelyek eredetével kapcsolatos nézetek rövid és népszerű összefoglalását ld. a Rubicon 1992. 3. számában, ahol Bóna István, Benkő Elek, Kordé Zoltán, Kristó Gyula, Fodor István és Benkő Loránd véleménye olvasható.

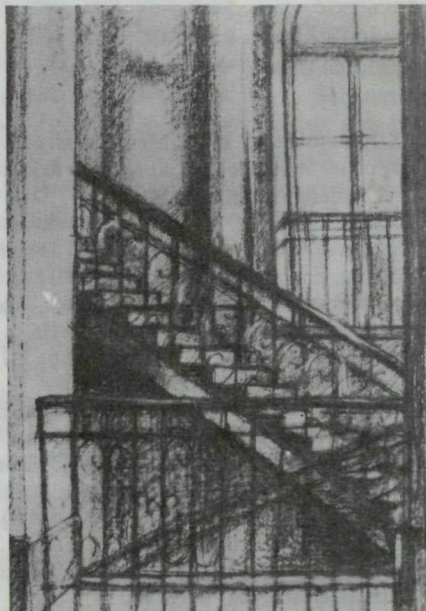
28. Györfly György: A honfoglalás és megtelepedés története kapcsán a székely eredetkérdésről. In: uő.: A magyarság keleti elemei i.m. 82.

29. Rásonyi László: Török eredetű magyar személynév: Forrás XV. 7. 1983. júl., 80.
 30. Török jövevényszavaink középső rétege: MNy XVII. 1921. 22–26. Újra kiadva uő: Törökök és magyarok I. i.m. 269–273.
 31. A besenyők ismeretéhez: MNy XVIII. 1922, 2–7., Zur Kenntnis der Petschene-gen: KCsA I. 1921–1925, 219–225, Die petschene-gischen Stammesnamen: Ungarn-Jahrbuch X. 1930, 27–34.
 32. Karczag: MNy XVIII., 1922, 125–127. Újra kiadva: uő: Törökök és magyarok I. i.m. 275–277.
 33. Debrecen nevének eredete. In: Emlékkönyv dr. Klebelsberg Kuno negyedszázados kultúrpolitikai működésének emlékére születésének ötvenedik évfordulóján. Budapest, 1925, 139–141. Újra kiadva: Törökök és magyarok I. i.m. 278–280.
 34. Ld. a 25. számú jegyzetben. E tanulmányát tanítványa, Eckmann János 1950-ben törökül is közreadta.
 35. A kunok neve és eredete: Századok LXXVI. 1942, 166–178. Újra kiadva: Törökök és magyarok I. i.m. 165–177. A kérdéshez azóta tanítványai közül többen is hozzászóltak. Györffy György úgy vélte, hogy a magyarok a hazánkba beköltözött török népeket, így a besenyőket, úzokat s a kunokat is egy „nomád” jelentésű kun szóval illeték. Ez utóbbiak később megmagyarosodva átvették ezt az elnevezést és ezt használták magukra, csakúgy mint a nyelvi-leg megmagyarosodott németek is németnek és nem deutsch-nak hívták magukat. Szerinte a magyarországi kipcsak-kunok így nem hozhatók kapcsolatba a belső-ázsiai, illetőleg a távolkeleti kunokkal. Ld. Györffy György: A kun és komán népnév

keletkezésének kérdéséhez: Antiquitas Hungarica II. 1948, 158–176. Újra kiadva: uő: A magyarság keleti elemei i.m. 200–219.
 36. Büttü: MNy LXVIII. 1972, 170–174., Kozma: uo. 299–303., L'étymologie turque de deux mots hongrois. AOH XXV. 1–3. 1972. 391–403, Bertö: MNy LXXII. 1976, 300–307., Kaptány: MNy LXXIV. 1978, 213–216., Two Hungarian verbs of old Turkic origin: AOH XXXIII. 3. 1979, 291–299., A régi török eredetű „gyón” ige magyarázata: Nyelvtudományi Közlemények 86. 1. 1984, 135–139., The etymology of the Hungarian verb gyón „to confess” of old Turkic origin. AOH XXXVIII. 3. 1984, 351–356., Börtü: a Hungarian word of old Turkic origin belonging to the vocabulary of goldsmiths' art: AOH XL. 1. 1986, 39–51.
 37. Jenő és Yänäy: Keletkutatás 1986. 1. 70–74., The question of identifying the Hungarian tribal name Jenő with the Bashkir ethnonym Yänäy: AOH XLII. 1. 1988, 43–48.
 38. E témakörben írott dolgozatai közül ld. pl. Néhány kun eredetű nagykunági tájszó: Nyelvtudományi Közlemények LXXIII. 2. 1971, 365–384., A Hantos-széki kunok: Székesfehérvár évszázadai 2. Középkor. Székesfehérvár, 1972, 73–82., A kun miatyánk: Szolnok megyei Múzeumi Évkönyv. 1973, 117–125., A kun nyelv. in: Bellon Tibor szerk.: Karcagi Várostörténeti tanulmányok (Nagykunági Füzetek 1.) Karcag, 1974, 35–44., Cötkény: MNy LXIX. 1974, 457–465., Der Wandel zweier Konsonanten in der ungarländischen komanischen Sprache: Schriften zur Geschichte und Kultur des

alten Orients 5. Sprache, Geschichte und Kultur der altaischen Völker. Berlin, 1974, 391–395., A kun nyelv magyarországi emlékei: Keletkutatás 1975, 143–149., Bajkonur, Karszakupaj és a Nagykunág: Jászkunág XXI. 1975. 4. 55–58., A kun miatyánk védelmében: Élet és Tudomány XIX. 1975. 11. 2., Bütük- Kumanistan ve Küctük-Kumanistan Agizlarinda Kurman Asilli Unsurlar. in: I. Türk Dili Bilimsel Kurultayina Sunulan Bildiriler 1972 (Ankara, 1975) 321–329., Die etymologie eines ungarischen Pflanzennamens kumanischen Ursprungs. in: Gy. Káldy-Nagy ed.: Hungaro-Turcica. Studies in Honour of Julius Németh. Budapest, 1976, 249–254., A kunok Ulas törzse és törökségi kapcsolatai: Jászkunág XXII. 1–2. 1976, 54–59., A Kun Kódex találós kérdései: Jászkunág XXII. 3. 1976, 131–134., Macaristan'daki Kuman dilinin Mogolca unsurlari: XVI. Milletlerarası Altaistik Kongresi Bildirileri. Ankara, 1979, 221–229., A kun nyelv magyarországi emlékei: Magyar Múlt. A Magyar Történelmi Társulat folyóirata (Sydney) 1979, 2. 103–112., Mónárköd: Nyelvtudományi Közlemények. 85. 1983, 391–393., A Hungarian dialectical word of Kuman origin: Monar: AOH XLI. 2. 1987, 211–215.
 39. Mándoky Kongur István: A kun nyelv magyarországi emlékei. Sajtó alá rendezte: Ökrösné Bartha Júlia. (Ökrösné Bartha Júlia-Pálóczi Horváth András szerk.: Keleti örökségünk 1.) Karcag, 1993.

Csokai Diána: Lépcsőház (1988)

Zelei Miklós

Nézem a tv-t

Lehetetlen Vánca Istvánt fölülmúlni a tv-kritika írásban. Az idősebbek még bizonyára emlékeznek a hetvenes évek második felére, amikor az Élet és Irodalmat néha csakis azért volt érdemes megvásárolni, hogy olvassuk, amit Vánca úr írt bele a tv valamelyik műsoráról. Teljesen mindegy, hogy melyikről, az írások – s ez ma már sajtótörténeti tény – mindig jobbak, sokkal jobbak voltak a megbírált – kifigurázott, nevetségessé tett, ürügyül használt – műsornál. Hogy *finom* legyenek, az akkori és a mostani újságírás színvonalánál is. Szerencsére Vánca a rossz műsorokról szólva, mindig valami másról beszélt, másképp talán nem is lett volna érdemes annyi szellemi energiát, osztályon felüli sziporkát ölni a csapnivaló produkciókba. Mentek is a följelentések a pártközpontba – az MSZMP központjába. Az ÉS, pontosabban Vánca megjelenése után fölizzottak Aczél György irodájában a telefondrótok. Volt, aki szerényen csak Vánca fejét követelte, mások azonban az egész Váncsát szerették volna megkapni, mondjuk tizenöt dekás csomagokban, felszeletelve, kicsontozva. Régi szép idők, amikor még voltak olvasók, amikor még érdemes volt írni.

Akik minderre már nem emlékeznek, azoknak azzal tudnám „megérezkeltetni” a dolgot, hogy Vánca után a tv-ről írni olyan, mint Karinthy Frigyes után mívelni a humort. Akiknek azonban a Karinthy név se mond semmit, azokat szépen kérem, ennél a mondatnál tegyék le a folyóiratot. Vánca után be se érdemes kapcsolni a készüléket. Nagy Richárd, Kornidesz Mihály, Hankiss Elemér, Nahlik Gábor, a képernyő nagy kombinátorai, már halottak napi gyertyacsonkok se lesznek, amikor Vánca István tv-kriti-

kái – reméljük, akkor már kötetben – még mindig elevenen fognak ragyogni.

Ahogy a régre visszagondolok, meg a mai televíziót elnézem, egyetlen érdemük, hogy adtak a nézőknek egy Váncsát, akik addig se néztek tv-t, amíg őt olvasták.

Én pedig itt ülök, igaz, lóbuszülésben, és nézem a tv-t. Igaz, ki van kapcsolva. És hetek, hónapok óta ez a helyzet. Miről is írhatnék tehát?

Ó, sok mindenről. Az egész életről, többek között. De az meg úgyse férne ide. Egyébként is, a főszerkesztő úr fölkerése nem arra szólt, hogy az életemről firkáljak, hanem arra, hogy valami komoly írást faxozzak neki, a televízióról. Maradjunk tehát tárgyunknál, szigorúan a tv-nél, attól félve ugyanakkor, hogy az írás végére érve – mert lassan-lassan betelik a főszerkesztő úr engedélyezte két gépelt oldal – sem jutok túl a bevezetésen. Tragikus.

Legyen szabad azonban megjegyeznem, hogy a tv így kikapcsolva is nagyon érdekes. Égboltja, vagyis képernyője körül, amin az istenek megjelennek, van rajta huszonkét gomb. Főgombok és mellékgombok. Az egyikkel a műsor napsütését lehetne fölérősíteni, ha kíváncsi volnék rá, a másikkal nagyobb hangerőt zúdíthatnék a szózatokba. Egy csomónak pedig nem is ismerem a rendeltetését! Tiszttára elidegenedett állapot ez, hogy ne csak Váncsról írjak, de Marxra is utaljak egy picit. Magam elé tudom képzelni a börtönt is, ahol a készülék dobozát gyártják.

És meg is fordíthatnám ezt a dobozt, ami azonban roppant köhögtető vállalkozás volna. Ott hátul alighanem még pártállami por van. Így vagyok. Lóbuszülésben bámulom, hogy elől a semmi, mögötte a régi sz...r.

Társadalmi és kulturális folyóirat. 1993. XXXIX. évfolyam 5. szám. Megjelenik kéthavonta 48 oldalon, A/4-es nagyságban

A szerkesztőség címe: 5000 Szolnok, Kossuth L. út 2. fszt. 65.

Telefon/fax: (56) 420-610

Szerkesztőségi fogadóóra: péntek 10–13 óra között

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza

Szerkesztőbizottság: dr. Botka János, dr. Csatári Bálint, Fekete-Szabó Sándor, Györfi Sándor, dr. Kerékgyártó T. István, Körmendi

Lajos, Sarusi Mihály, dr. Szabó László, dr. Tóth Albert

Kiadja a Versegly Ferenc Megyei Könyvtár,

5001 Szolnok, Kossuth tér 4. Pf. 139 Telefon: (56) 341-333

Felelős kiadó: Bertalanné Kovács Piroska

Készült a Versegly Ferenc Megyei Könyvtár nyomdájában

Felelős vezető: Bertalanné Kovács Piroska

Az egyedi lapszámaink megvásárolhatók Szolnokon a Szigligeti Könyvesboltban, a TIT Könyvesházában, a Versegly Ferenc Megyei

Könyvtárban és a szerkesztőségben

Budapesten: Írók Boltja (VI. ker. Andrásy u. 45.)

Egyes szám ára: 50 Ft

Terjesztés előfizetés útján. Megrendelhető a szerkesztőség címén (5000 Szolnok, Kossuth L. út 2.)

Előfizetési díj egy évre: 300 Ft

ISSN: 0448-9144

Postabontás

Tanyavilágból nőtt várossá Martfű

Martfű neve először 1467-ben faluként tűnt fel. Tanyavilágból lett nagyközséggé, majd várossá. Martfűt 1556-ban királyi adományként *Ocharovith Demeter* és *Földváry István* kapta Földvállal együtt. 1837-ben Tiszaföldvárhoz tartozott és 1950-ben lett önálló község. A 18. század elején előbb *Varsánnyal* együtt a *Rákócziak* kezére jutott, majd a szabadságharc után Martfű a *Podmaniczky* család tulajdona lett. A 19. században leányágon *Kövér* és a *Wodiánerr* család kezére került. 1930 táján a *Kövér*, a *Szobotka*, a *Somich*, a *Keszlerffy* és a *Gottesch* családnak volt itt majorüzeme.

1940-ben *Szobotka Pál* tulajdonát képező 593 katasztrális hold ingatlant a *Bata* cég megvásárolta, hogy létrehozza itt a *Citka Cipőgyárat*. Mint pusztai mezőgazdasági célokat szolgált, állandó lakosságát többnyire a majorok cselédjei alkották. *Citkát* 1942 után hadiüzemmé nyilvánították, 1944. október 5-ig üzemelt. Haering Károly mérnök vezetésével 5 fős csoport megakadályozta a menekülő magyar hadsereg katonáit, illetve a németeket, hogy felrobbantsák a gyárat. 1949 őszén államosították a *Citkát*. 1950. október 22-én a község lakója 1447 fő, majd 1960-ban már 3296 főre emelkedett a lakosság száma, ebből 1575 férfi és 1721 nő. 2752 lakos belterületen élt, 544 külterületen. Ma a lakosság száma kb. 10 ezer.

Martfűn 1920 táján öt földesúri gazdaság volt. Az országút mentén haladva jól látható a *Kövérmajor*, ahol egykor *Kövér János* volt földbirtokos és országgyűlési képviselő élt. Szegedi Márton (Martfű, Rákóczi út 9. sz. alatti lakos, volt cselédje adott nekem tájékoztatást a gazdája emberségéről, vallásosságáról és sorsának alakulásáról), aki 86. életévében jár, akinek édesapja is, de Ő is hosszú éveken át *Kövér János* uradalmában dolgozott. Nagyon rendes emberként mutatta be nekem, amikor lakásán felkerestem. Vagyoni helyzetéről annyit mondott, kb. ezer kat. hold földet birtokolt, általában 40-45 főre volt tehető az alkalmazottainak a száma. Mint képviselő is jól ismerte a szegény ember nehéz helyzetét. A magyar paraszt gazdasági és szociális problémájának megoldását szíven viselte, annak megoldásán fáradozott. Ennek érdekében erősítette kapcsolatát *Echardt Tiborral*, a *Kisgazdapárt* akkori elnökével, majd később Bajcsy-Zsilinszky Endrével. Elítélte az önzést, a lazaságot. Cselekedeteiben az áldozatvállalás, a közbizalom szolgálata vált uralkodóvá. Mélyszéges hite, Istenre hagyatkozó erős bizalma, hűsége volt élete erőforrása. Antifasiszta politikája miatt 1944. március 19-én menekülni kényszerült a németek elől. 1945 után elvették birtokát, de 100 holdat egy ideig meghagytak neki, később azt is elvesztette. Nagyon nehéz helyzetbe került. Elhagyni kényszerült Tiszaföldvárt, Budapestre költözött, de mint osztályidegent kitelepítették *Boldogházára*. Amikor Nagy Imre megszüntette ezt a kényszerkitelepítést, visszatért Tiszaföldvára, de múltja miatt rossz szemmel nézték jelenlétét, végül visszaköltözött Budapestre, ahol 65 éves korában halt meg. *Kövér János* életútja tanulság azok számára, akik a nemzet nagy kérdéseinek elődeink tanúságtételei alapján késznek a nemzeti öntudatot erősíteni és készek a segítőkész-

ségre úgy, ahogyan ezt *Kövér János* tette. Megérdemelne egy emléktáblát, hogy a fiatalabb nemzedék tanulja meg tisztelni azokat, akik életükkel, szenvedéseikkel fizettek magyarságukért, emberségükért.

Martfű Szolnoktól 20 km-re van. Amint már említettem, várossá lett. Természetesen az önkormányzatnak sok még a teendője ahhoz, hogy a település fejlődése elérje a városi színvonalat. Amíg 1945 előtt Martfűn egytanerős iskolában tanulhattak a gyermekek, addig ma már két igazgatás alatt álló általános iskola, öt óvoda és cipőipari szakközépiskola mint az ország első cipőipari szakközépiskolája működik, amelyet 1964-ben hoztak létre. Cipőgyár, sörgyár és nővényolajipari gyár ad munkalehetőséget a helybelieknek, de a vidékieknek is. Sajnos napjainkban egyre több munkást bocsátanak el. Az okok ismertek.

Martfű az ország egyetlen olyan városa, ahol templom eddig nem volt. Megkezdődött a római katolikus és református templom építése, amit az önkormányzat is támogat, díjtalanul adott telket, és most szavaztak meg a két templom részére 500 000-500 000 forint támogatást. Mind a helybeliek, mind a külföldiek is anyagi támogatással segítik a templomépítést. A katolikus templom tornyában már harang is van, amely délben és este imára inti a hívőket. Már sokan felismerték Martfűn, hogy a templom az a hely, ahol Istennel az ember kibékül és kiengesztelődik. Így képesek lesznek arra is, hogy a templomon kívül békében és kiengesztelődve éljenek embertársaikkal.

Serfőző János
ny. tanár

Híreink:

– A Jászknuság Galéria közreműködésével nyílt meg augusztus 30-án Bészabó András festményeiből és tűzzománcaiból egy kiállítás Kisújszálláson, a zenei könyvtárban. A szeptember 17-ig nyitva tartó tárlatot Körmendi Lajos nyitotta meg.

– Szeptember 17-én, pénteken nyílt meg Tóth Sándor grafikáiból egy kiállítás Martfűn, a Kávéházi Galérián. A tárlat október 8-ig volt nyitva.

– Szeptember 19-én (vasárnap) késő este a BBC magyar nyelvű adásában Buharaj Ravil, magyar nyelven is publikáló tatár költő nyilatkozott. Megszólalásának aktualitását az adta, hogy négy nyelven jelent meg nemrégiben a Vadszönetek koszorúja című versciklusa. Ezt a költemény-csokrot eredetileg magyarul írta, s ő ültette át tatárra, oroszra és angolra. Tavasszal, a költészet napján a Jászknuság füzetek hatodik köteteként látott a versciklus először napvilágot Szolnokon.

Részlet Ravil nyilatkozatából: „Más a levegő Moszkvában, más Magyarországon, és egészen más itt, Angliában. Más a nemzeti és a kulturális levegő. Ezért írtam négy nyelven. A magyar könyvem hála Istennek kijött ebben az évben tavasszal, Szolnokon. A magyar könyv külön öröm számomra. Beleszerettem a magyarokba, a kultúrájukba.”

Az interjú végén a *Pasztai* siralom című verse hangzott el, amit Mándoky Kongur István emlékének ajánlott. Egyébként ez a költemény a Jászknuság ez év áprilisi számában jelent meg nyomtatásban.

Sophia Lorenre, aki valami ócska filmben félmeztelen harmadik háremhölgyet alakított (azt a filmet azért vetíthetné is a magyar televízió!), szóval áll előttem ez a lány, és azt mondja, baj van, mert ő a Palán fürdött a nyáron. Ez nem egészen logikus, a Palatinus éppen arra van kitalálva, hogy a medencéiben az ilyen és kevésbé ilyen lányok hűsítésük fölhevülésre hajlamos testüket. De ő fürdött félmeztelenül. Tanári tekintet tapintatosan lejjebb ereszkedik a görbülő ajkáról, s objektíven megjelenik az ítélet a tudatban, mivel hogy a lét határozza meg állítólag a tudatot: leányunknak nincs oka szégyenkezésre, félmeztelen fürdőzős tárgykorében.

Nem ez a gond. Az a gond, hogy megjelent az egyik, sok példányszámban megjelenő bulvárújságunk fotóriportere a strandon, éppen akkor, és lekapta őt értékes masinájával, de leginkább rengő felsőtestét, amint kilép a vízből, oly ártatlan harmattal ezen a rengésen, amilyennel csak Vénusz léphetett ki, vagy Aphrodité, vagy nem is tudom, hogy kicsoda, a szépségek közül. Ja, ki a vízből. És a lap természetesen a címloldalán közli a lányka kebleit, strandpillanat kép ürügyén. Lap eladva, sok kéjenc felnőtt férfi lapot megveszi, lányunkat bámulja, nyála kicsorran, férfiasága dagad, kicsorran, hát igen. Ilyen olcsón hozzájutni – nem tudom, mennyibe kerül az újság – egy kamaszlány meztelenségéhez, nem akármí. Nem a nyugati szexlapok kiélt vén kurváit, nem az erotikus újságok felvarrt mellű, seggű, arcú, kitenyészített szuperkancáit – igazi, valós diáklány, 1993-ból, Magyarországról.

No, a gyermekek prostituálását elítéljük, hiszen mi komoly felnőtt férfiak vagyunk. Írunk is erről az újságjainkban. Csak azt nem vesszük észre, hogy miközben tiltakozunk, magunk is prostituálunk. Ebben az esetben egyértelműen erről van szó. Egy lányt odadobott egy újság és a fotósa az ország kíváncsi szeméinek. Látom, csóválják a fejüket. Mit kell úgy felfűjni ezt az ostoba kis történetet. Fel kell fűjni. Egy kollégám, amikor meghallotta, mi történt, cinikusan elmosolyodott, és azt mondta, nem biztos, hogy a lány nem adta beleegyezését a kép közléséhez. Ha nem adta is, biztosan örül.

Na, én ideges leszek mindkét véleményről. Az elsőtől azért, mert csak addig működik, míg nem a mi gyermeklányunkkal történik meg az eset, vagy a mi szeretőnkkel, a mi feleségünkkel történik valami hasonló. Amint a közelünkbe csap le a villám, rögvést alábbhagy a nagyvonalúságunk. Akkor már fel tudunk habo-rod-ni. Na ja, a szomszéd meztelen lányának a látványa egy újság címlapján legfeljebb esztétikai kérdés számunkra. A saját lányunké etikai. Az nem. Amaz igen, mert esztétikai élvezetet okoz. Csak hamis a dolog, és ócskák vagyunk.

De az a másik vélekedés is. Egy tizenhat éves lány még nem méri fel pontosan, hogy minek milyen értéke van a felnőttek világában. Ha történetesen hozzájárul is a kép közléséhez, akkor is aljasság, mert nem tudja, mit veszíthet, mert nem tudja, milyen finom és ravasz csapdákat rejteget az efféle kétes hírnév. Tessék már emlékezni arra a szépségkirálynős filmre. Amikor egy épp ilyen korú lányt a föld alá hajszoltak felnőtt emberek képében rejtőzködő állatok? Hát nem erről van szó itt is? Kicsiben? Kisebben – de a személyiségi jogok megsértésében nincsenek kicsik és nincsenek nagyok. Az öngyilkos lány koporsója fölött nincsenek kis és nagy megsértések. Gyilkosok vannak, akik tovább gyilkolnak, s ha nem tévedek, a fotós úr is ki fog nyírni még karrierje folyamán néhány embert, gyereket, lányt, fiút, öreget – ha a lap eladhatósága úgy kívánja meg.

E monopolizált kurvaság nyilván állami védelmet is élvezhet, mert a lány és szülei pereltek, perelnek és amíg bírják, perelni fognak, és mindaddig hiába. „Mindössze” a tizenöt rongyuk van benne, átlagos jövedelmű család, tehát nagyon sok pénzre tessék gondolni így, és suttogják az ügyről többet tudó bennfentesek, hogy akár el is búcsúzhatnak a tizenöt ezertől. Nem lepdőnek meg ezen, s bevallom, igazából nem is rendítené meg. Okos ember már a bölcsőben belevéri a gyermeke fejébe, hogy hová született. Ócska országba, ahol – ha nem ment el onnan időben –, mindent meg lehet tenni vele. És ne legyenek illúziói, meg is fognak tenni.

Öregszem. Megyek az utcán, Kőbányán, megyek a régi albér-

letem felé. Szép évek Gawelda úrnál, előbb illegálisan, belopakodva a későbbi feleségem albérletébe, azután legálisan, megemelt albérleti díj fejében, mindegy, szép volt és néha boldogtalan ott az élet, most megyek a ház felé, amikor egy autó hátsó szélvédőjén akad meg a szemem. Csak annyira emlékszem, kombi volt. A szélvédőn címke, nyomdai munka, sokszorosán sokszorosított, a címkén felirat: VÉDD A MAGYAR GAZDASÁGOT! CSAK MAGYAR ÁRUT VÁSÁROLJ! Eszembe jut, hogy ott lakik egy hírhedt újság hírhedt szerkesztője. Mondják az ott lakó barátaim, szelíd, csendes, udvarias ember. Csak akkor habzik a szája és vérzik a torka, amikor fehér papírhoz jut. De ne többet most erről. A szélvédőt nézem, és elgondolkodom azon, mit jelenthet, ami ott van. Azt látom, hogy a magyar kétszer van, tehát fontos beszéd van odaragasztva. A mondat első részével, gondolom, teljes mértékben egyet lehet érteni. Miért is ne kéne védeni a magyar gazdaságot? Kell védeni. Ám nem mindegy, mivel. Mert, speciel én szeretem a banánt. A kényelmes cipőt. A Peugeot autót. A teába citromot csavarok, s egyáltalán, a teába teaftívet teszek. Számítógépen írom ezeket a sorokat, és printeren nyomtatom ki őket. Mikrohullámúban melegítem meg az ételemet, gyümölcscentrifugával transzírozom péppé az olcsó piaci almát és kőrtét, cédén hallgatom Händel Vízizenéjét, videón nézem a pornófilmeket (provokáló megjegyzés az előző témához), és ítélnék el, de szíámi harcoshalakat bámulok estelente az akváriumomban. Csak úgy megkérdem, ezt a néhány kapásból felsorolt tárgyat hogyan pótolná nekem a magyar gazdaság. Mondható, ezek nélkülözhetőek. *Nem mondható.* Aki 1993-ban, Európában elyet mond, de legyünk megengedőek, bárhol a világon, az hülye. Ellencmike-javaslat: VÉDD A MAGYAR ÉRTELMISET! HASZNÁLD AZ ESZEDET GONDOLKODÁSRA! De most kapcsolok, a második mondatból kimaradt a *magyar*. Mint mi? Mint kimaradt.

Öregszem. Azt olvasom, hallom, látom a tévében, hogy egy középszert sem elérő drámaíró, rádiószerkesztő felesége menedzselésével, megdönteni készül a drámaírás világrekordját. A színház világnapján (micsoda hülyeség ez, de ne mondják senkinek, ez a világnapja) kilenc óra alatt akar megírni egy drámát, tréningruhában és pólóban, mert lazán szokott otthon is alkotni (mit?, miért?), csak ásványvizet fog inni, pépeseket fog enni, és ír. Előtte valahol a balatonnál (szándékolt kis betű, dafke) készül, tréning, edzőtáborban, ahol csak könnyű ételeket fogyaszt. Onnan egy taxivállalat hozza fel a (gaz)tett színhelyére, ahol majd alkot, a rádió este már játssza is a művet, lesz világrekord, *giniszbukk*.

No, először földidegesedem, azután kifordul a gyomrom a cirkusz és az olcsó seggrizálás láttán, azután legyintek. Ennek az országnak ma pont ezek a tehetségtelen emberek kellene, ezek a ripacok – a kis belezőknek való hatodrangú attrakció. De tetszik nekik, mert veszik, eszik, közvetítik, csinálják. A szakma meg van gyalázva, de kit érdekel ma Magyarországon (dafke) a szakma maga. Botrány, de nem jófajta, gyalázat, amely ránk, írókra fog visszaszállni, s nem a majomkodó outsidersre. Nekünk a dráma világnapjára ezek szerint ennyire futotta. Csináltak egy sztárt, akit majd mi fogunk szégyellni, akik a drámákat gyakran éveken keresztül írjuk, beharangoztak egy eseményt, méltatlan ügyben méltatlan szereplővel, amelyet majd nekünk fognak gúnyos vi-gyorral felhánytorgatni civilizáltabb *idegen* (kérem nem félreérteni!) irodalmárok. Pfu!

Öregszem. Egy tanítványom lép hozzám, az ellenőrzőben az anyja kézírása, lányom nem tudott az órára felkészülni, kérem a Tanár úr megértését. Nézem a lányt, sovány, nyüzött, tekintete röpköd, kerül mindent és mindenkit. A nyakán vörös csíkok, fojtogatás vagy karmolás nyomai. Nem faggatom, de kérdezem. Hallgat. A nyaka? Az apám. Veri? Vert. Az anyja? Őt is – elválnak. Könny, rázkódik a vézna váll. Mit csinál az apja? *Munkanélküli.* Mióta? Mióta részeges. Amen. Magyarország, 1993. szeptember 21.